

MILOTAY ISTVÁN

AZ ISMERETLEN
MAGYARORSZÁG

GENIUS
KIADÁS

Kunossy rt. Budapest

ELŐSZÓ

A magyar napipolitika jólismert, megunt, reménytelen országából, amikor csak tehetem, egy másik, ismeretlen Magyarországra menekülök. Ismeretlen azért, mert a háború előtti magyar politika egyik legfőbb bűne még mindig változatlan erővel él. A magyar föld, az aszfalton és villanyvilágításon túli magyar világ élete ma is távol van a napisajtó, a parlament, a tudomány gondjaitól idegenül, elvonottan, a közvélemény is csak nagynéha rezzen fel egy-egy üzenetére. És sok egyéb bajunk között talán az a legsúlyosabb. Ezért apad el, ezért lesz sivárrá és terméketlenné a közélet, ezért sekélyesedik el a politika, ezért válik üressé, eszménytelenné a vezetősztályok élete, ezért fásul el a jelen és ezért nem akarunk vagy nem tudunk a jövőndő szemébe nézni.

Ezért van az, hogy nekünk is, akik onnan jöttünk, akik egész életünkben kötelességünknek érezzük együttélni az egyetemes magyarság minden gondjával, akik mindenütt ott szeretnénk lenni, ahol magyar van, nekünk is egész újszerűen hat, egészen felfedezésszámba megy, valahányszor nekiindulunk ennek a világnak. Ez a könyv is egy ilyen felfedezőútról számol be, egy felfedezőútról abba a világba, mely itt van a közelbe, kézzel is kitapintható, mégis távolinak látszik, mint egy elsüllyedt Atlantisz, egy külön elsüllyedt világ.

Három magyarországi utazásom összefüggő naplójegyzeteit tartalmazza ez a könyv és mikor az olvasó

elé teszem, eszembe jut egy legenda arról, hogy a tengerszemek, a havasok magasságában alvó zöldszemű tavak, az őskorban eltűnt, visszahúzódott óceánok ittmaradt darabjai, azonban a hegyek alatt a föld geológiai mélységein át ma is az óceán vizéből táplálkoznak. Abból frissülnek fel, annak életjelenségeire reagálnak, annak álmait álmodják. Ha az óceánon vihar készül, megmozdul a tengerszem is odafenn, valahol kétezer méter magasságban, vagy kétezer kilométer távolságban ösanyjától, a végtelen tengertől. A magyar napipolitika a valóság arasznyi közelsége dacára is ilyen tengerszem távolságban és magasságban él a föld és a nép óceáni életétől, de a tengerszemek legendás földalatti kapcsolatai nélkül. Az én utazgatásaim az Ismeretlen országban és ez az uti beszámoló is ezen a szakadékon akarnak enyhíteni. Ezek az útijegyzetek a magyar óceánról akarnak hirt adni. Annak gondjait, reményeit, hitét, kétségbeesését próbálják felszínre hozni, vagy mindezekből valamit, egy lélekvesztőre valót. Ha többet nem, annyit talán visszaadnak belőlük, mint a partravetett kagyló a tenger zúgásából.

Milotay István

I.

VÉGLETEK ALFÖLDJE

1.

A LEGPROLETARABB ALFÖLDI VAROS:DEBRECEN

Debrecen.

A Tiszát már jó félórája magunk mögött hagytuk. Fölöttünk a hideg, mosolytalan tavaszi ég, körülöttünk a hajdúsági tanyavilág végtelensége. A mezők még félénken, betegen zöldéinek, jó egy hónappal elmaradt a természet. A tavaszi madárvilág is úgy hallgat és fázik, olyan csönd van, mintha minden madárszó be lenne zárva valahová a föld alá, amely sehogyse akar fölengedni, A tanyaházak fátkanul, árván dideregnek az ólmos ég alatt, elszórva a roppant síkságon, megérthetetlenül minden idegen szemlélő számára. Egyszer egy külföldi úr, akivel az Alföldön jártam, azt mondta nekem, a tanyavilág keletkezését és méreteit hallva:

– Soha ehhez foghatót nem láttam, Se a kirgiz nomádok, se a mongolok, se a nomadizáló arab törzsek, se a berberék Afrikában, a Szaharában nem élnek ilyen szétszórta. Még azok is sátortelepekbe tömörülnek. A magyarság borzasztó összeférhetetlen megszervezhetetlen, individuális nép lehet, ha ebből a felépülési módból lelki hajlamaira és politikai sajátosságaira következtetni lehet...

Idézem barátomnak a francia urat és azon tűnődünk, hogy ki fog ezen valaha segíteni. Hogy lehet ezt a mellényt újra gombolni, az Alföldnek és az országnak ezt a legnagyobb problémáját megoldani? Hány Széchenyi kellene ehhez? Barátom, aki elibénk fáradt a Tiszáig s aki nagy szakértője a tanyakérdésnek, azt mondja: Hátha még tudta volna az a francia úr, hogy az alföldi városok lakosságának 28-48 százaléka a tanyákon él. Kecskemét lakosságából, pél-

dául, 38.000 ember, tehát közel ötven százalék. Szeged határában közel 10.000 tanyaház van 40.000 lélekkel. A vásárhelyi határban több mint 5000, Debrecen határában 50.000 ember él így, a cívus város népességének 48 százaléka. Böszörmény 28.000 lakosából, ahová most éppen igyekszünk, több mint 8000 lélek, tehát közel 30 százalék. Az egész Alföldön több mint egymillióra rúg a tanyákon élő lakosság száma. Ha tudná az a francia úr, mit jelent ez az individuális életmód, huszonöt-harminc kilométernyire a várostól, a piactól, templomtól, az orvostól s a határokon elszórt iskoláktól is hat-nyolc kilométernyire és ha tudná, hogy az ország legmagyarabb népességében, amely így kint a természet ölében lakik, micsoda pusztítást visz véghez a tudóvész, hogy 12 és 20 év között a lakosság 85 százaléka fertőzött ettől az epidémiától s hogy a csecsemőhalandóság helyenként 55, sőt 60 százalékig fölér. Es ha tudná, hogy a tanyarendszer következtében Hajdúban hús, Jásznagyszolnokban ugyanennyi, de a Duna-Tisza közén harminc-negyven százalék az analfabéták száma! De éhhez azt is tudnia kellene, hogy Vásárhely határában az ezer kilométer törvényhatósági útból csak negyvennyolc kilométer van kiépítve, Debrecenben pedig 684 kilométerből csak 180 s ha tudná, hogy az egész Alföldön a községi utakból több mint 3000 kilométerből csak 276 kilométer nevezhető csinált útnak...

Ezeken a kérdéseken vitázunk, mikor hirtelen meg kell állnunk. Egy kis baj van a kocsinkkal. Mialatt a hibát reparálják, szembe jön velünk egy másik autó, az utasok ránk kiabálnak, szabolcsi ismerősök ülnek benne.

– Hová mentek? – kérdezik.

– Megyünk fölfedezni az országot!

– No hát gyertek hozzánk! Van hatvan-nyolcvan százalék fagykárunk. Azt fedezzétek fel. A minisztérium úgy sem akar tudni róla.

Böszörményben két helyre is meginvitálnak bennünket. Elmegyünk a mezőgazdasági munkások gyűlésére, akik mint nemzeti alapon álló szocialisták szervezkednek. Foltos ködmönök, hadviselt csizmák, kirgizsapkák szoronganak a nagy sivár teremben. Nagy áhítattal hallgatják a szónokot, aki a kisember nehéz helyzetét ecseteli. Nincs munkaalkalom, borzasztó sokat nélkülöztek a télen, kicsi a napszám, a gazdáknak is rosszul megy.

- Nagyon elgyengültünk a nagy télben, - mondja az egyik szervezett polgártárs, kiborotvált Kossuth-szakállal, őszbecsavart nagy hatalmas bajuszszal. Se a kormány, se a város nem törődik velünk. El fogunk pusztulni.

A hadviselt gazdák körében, amelynek Csorba Antal ügyvéd az elnöke, még talán nagyobb nyugalanság, még fojtottabb a hangulat, még türelmetlenebb az elkeseredés. Pedig itt Kálmán Ferenc vezetésével csupa jobbmódú gazdaember tolong együtt. Kimeríthetetlen panaszuk a fagykárrol, az elbírhatatlan adókról, a drága kölcsönökről, a kormány kedvezményes vetőmagjáról, amely többre kerül, mintha a helyi zsidótól vásárolnák meg. A kör elnöke, az alkalmi szónok, olyan hangokat üt meg, amelyek mögött a forradalmi kétségbeesés és elszántság indulata reszket.

- Azt mondják az urak, hogy integritás kell!
- kiáltja közbe dühösen egy hang a kályha mellől.

- El is megyünk, ha kell, de előbb fölnezünk Pestre!
- s úgy rázza az öklét, mintha fegyvert emelne benne.

- Nyújtsa az fel a kezét, akinek adóssága van, vagy aki szaladgál utána! - mondja az elnök s előbb röstelkedve, aztán annál elszántabban minden kéz a levegőbe emelkedik. Ezen aztán nevetnek. Nem is lehet ennyi bajt és panaszt, ennyi gondot nevetés nélkül elviselni.

*

Böszörmény egészséges, hatalmas mezőgazdasági város, szinte ideális birtokmegosztási viszonyokkal s

az agrárproletáriátus mégis ijesztő mértékben növekszik. Kimegyünk az úgynevezett Boda-telepre, a zeleméri erdők alá, ahová ennek a bősörményi szegénységnek egy része menekült, miután Amerikába nem menekülhet. Ahhoz több útiköltség kellene. Kipusztult, nyomorult szőlők közt, sivár homokkertekben mintegy ezer lélek verődött itt össze, meghúzzák magukat a romladozó, elhagyott pajtákban, vagy ma₀UA tákoltak össze, ahogy tudtak, valami viskófélét maguknak. Napszámból, erdei munkából tengetik az életüket, télen seprút, kosarat fonnak s azzal háznak Bősörményben, vagy a debreceni piacon. Naponta tíz-tizenöt kilométert kell megtenniük, hogy egy pengő árut árulhassanak belőle. Szabó tanító úr kalauzol bennünket, havas esőben végigjárjuk a házakat, közben csatlakozik hozzánk Görgey Márton vármegyei főjegyző úr, megyszerte a szegénység barátja és istápolója. Gorkij Maxim nyomorképei színtelen vázlatok ahhoz képest, ami itt egy-egy hajlékban élénk tárul. Egy kunyhóban, amely egyetlen földes lyukból áll, az egész bútorzat egy rozoga ágy, minden ágynemű nélkül, törekszálmával megtömve és egy sárból tapasztott tűzhely. És itt lakik és itt itt él egy négygyermekes család és alszik a pusztasíkságon rongyaiba takarva. Mikor megkérdezzük, mikor ettek húst, úgy révednek a levegőbe, mintha valami fantasztikus szót hallanánk. Utánagondolnak a szónak, mint egy történelmi dátumnak, amely oly régen volt, hogy nehéz előkotorni az emlékezetből. Hisz nekik már a kenyér is nagy dolog, az is sokszor napokon át hiányzik. Hús? Egy évben talán egyszer, valami hihetetlen véletlen folytán. Tizenöt-húsz vityilót bejárunk, még szegényebbeket vagy jobbmódúakat és mindenütt ugyanez a kép, olyan változatokkal, amelyek elállítják a szívet és torakonragadják az embert némaságukkal. És mindenütt tömördek gyermek. Négy, öt, hat, nyolc. Sokhelyen úgy szedik elő a kicsinyeket a padkáról, az ágy alól, a láda mögül, mint a nyúlfiakat. És hullanak is, mint a nyúlfiak. Ahol tíz volt, ott már csak öt van, ahol tizenkettő, ott négy,

esetleg három, a nyomorúság minden elkorcsosító-következményeivel. Húszesztendős fiúkról azt hiszed hogy a nyolcadikat járják és hatévesekről az arcuk után ítélve azt, hogy a harmincadikat tapossák. A tanító úr iszonyú adatokat mond el szellemi képességeik elhanyagolásáról. Talán száz jelentkezett közülük katonának a toborzáskor és kettő vált be a százból. És az egész kisközség csak most tudott ki-harcolni magának egy talpalatnyi földet, ahová legalább temetkezhessenek, eddig azért is Bőszörménybe kellett menniök. Legelőjük azonban nincs, azt nem tudnak kapni. Ezer embernek nincs egyetlen tehene. Az erdőben nem szabad legeltetniök, mert kiszedik a madárfészket. De a jó Isten irgalmas. Ezek az emberek már nem érzik a nyomort, az már olyan mértéktelen, hogy nincs hozzá mértékük. Elvesztették a nélkülözéssel szemben minden reakcióképességüket. Semmi gyűlölet, semmi lázadás bennük. Bol-dogok, hogy ha valaki szóba áll velük. S a gyerekek, asszonyok, akik tudták, hogy jövünk, amerre járunk, ibolyával árasztanak el. És mindez a bőszörményi és debreceni határ találkozásán. Köröskörül a magyar Kánaán...

*

Es ez nem egy klinikai telep, nem egzotikum, nem egyetlen a maga nemében. Debrecen maga kö-röskörül ilyen proletártelepekkel és kertségekkel van övezve. A város határa százhatvanezer hold, abból nyolcvanezer hold a városi birtok s ki tudja és ki hinné el, hogy Debrecen az Alföld legproletarizáltabb városa? Ezekben a kertségekben és ezeken a telepeken legalább tizenöt-húszezer ember él a budaiaké-hoz hasonló, vagy azokénál csak hajszálnyiival em-beribb életföltételek között. Jól ismerem képviselő koromból a szegénységnek e gyűjtőhelyeit. Csak az erdőirtók és erdőtelepítők létszáma, az úgynevezett vákáncsosoké, családtagjaikkal együtt legalább négy ezer főre rúg. A környező nagy hajdú városokból magából az óriási debreceni határból az évtizedei folyamán úgy sodródott, úgy halmozódott össze ez mun-

kanélkülivé vált szegénység, mint ahogy a szél hamuba gyűjti és összesodorja az erdőben egy-egy hatalmas fa körül az éveken át felgyülemelő avart. Egyik Kísérőnk, a város szociális és gazdasági viszonyainak alapos ismerője, azt magyarázgatja, hogy a város a maga óriási földvagyonával semmit se tett ennek az elszegényedésnek megakadályozására s az arányos birtokmegosztás előmozdítására. Barátunk idézi Szeged és Kecskemét ellenkező példáját, mind a kettő másképp gazdálkodott ezzel a vagyonnal. Elhatározó módon folyt bele saját mezőgazdasági lakosságának sorsába egy helyes, demokratikus, programszerű földpolitikával s ezzel szolid alapját vetette meg egyenletesebb jólétnek és az egészségesebb virágzásnak. Kecskemét – mondja barátunk – hetvenkétezer holdnyi birtokából közel negyvenkétezer holdat értékesített kisbérletek útján. 1857-ben a város Alpár és Szentkirály pusztákon volt 22.000 katasztrális holdnyi birtokát adta el 20-25 holdas részletekben a város polgárainak. Ugyanúgy értékesítette Urrét és Ágasegyháza pusztákat 10-40 katasztrális holdnyi részletekben. Ezeket egész sor pusztá eladása követte 1902-ben, legújabban 1920. és 1921-ben háromezer katasztrális hold földet adott el a város ugyanilyen célokra. Ezzel vetette meg a híres gyümölcs- és szőlőtermelésnek alapjait. Debrecenben mindennek semmi nyoma. A város a maga birtokait, az egész apró, szétszórta fekvő birtokrészekről eltekintve, amelyek természetesen másként nem is értékesíthetők, nagy- és középbérletek formájában hasznosítja, amelyek négy-ötszáz holdtól négyezerholdas kategóriáig terjednek. Extenzív, latifundiumos birtokpolitikát követ s lakosságának szociális és gazdasági tagozódásában így jutott el odáig, hogy ma egyik legnagyobb tűzfészke a végletekre hajló elszegényedésnek. Egy református pap barátunk elmondja, hogy ez a szegénység a politikai elégedetlenség és nyugtalanság mellett a legfantasztikusabb vallási tévelygésekben éli ki magát. Sehol se burjánzanak annyira ezek a demagóg, kegyeletes,

misztikus célokat hirdető, a világ végét, a gazdagok bukását, az örökbékét jövendőelő felekezetek, mint éppen a debreceni határban és a város alatt. Jó pár-ezerre rúg a metodista, adventista, baptista, nazarénus és millenáris ta szekták híveinek száma. Miután sehol sincs se lelki, se szociális, se gazdasági támaszuk, mennek azok után a lidércfények után, amelyeket vallási őrjöngök, nyomortól megviselt lelkek, vagy jói számító, üzletet hajszólo agitátorok gyűjtanak meg előttük. Itt a bodai telepen az erdők alatt, a zeleméri csonka torony árnyékában, Baltazár püspök úr tanyaházától nem messze, már szintén kinézték maguknak az imaházhoz való telket s nyárára már fel is épül az egyszobás pajta, amelyből egyelőre templom lesz, hogy aztán fedelet adjon a legbetegebb és legképtelenebb gazdasági és társadalmi rögeszméknek.

A HORTOBÁGY PROBLÉMÁJA

Nagyhortobágy.

Az országúton, amely a Hortobágy felé visz, lépten-nyomon egy-egy tehéncsorda, juhnyáj vagy apró ménes miatt kell lassítani. Ahogy a várostól egyre jobban távolodunk, úgy sokasodnak körülöttünk mellettünk ezek a bandukoló állatkaravánok. Mintha valami pásztorkodó, legeltető nomád nép kelt volna vándorútra. Vászonnal fedett ekhós szekerek követik a nyájakat. A terelők hangos kurjongatása, éles füttyszó, kutyaugatás, a tehenek kolompja s a vezérlő kosok pergőnyelvű kis harangja adja a zenekíséretet ehhez az ősképhez, amely mintha Feszty Árpád nagy vásznából lenne kiszakítva. Az évezredek magyar pusztai élet hangulata lebeg az egész fölött.

Hajtják a jószágot a Hortobágyra. Nemcsak Debrecenből, de köröskörül a nagy pusztával határos hajdúsági gazdavárosok, Nádudvar, Szoboszló, Böszörmény, Kába, Hajdúszovát, Balmazújváros lábasjószágá, a módosabb állattartó gazdák tehene, lova, birkája a hosszú, bőjtös is tallózás után vándorol és áramlik az ígéret földjére. A gyepek még alig serked ugyan, legfeljebb a juhnyájak ha haraphatnak rajta valamit, hideg is van, a gyenge borjura, báránypusztító idő, de nincs mit enni odahaza. Majd csak ad a jó Isten egy háromnapos esőt s utána meleg napfényes időt. Van valami ősi, elemi ösztön ebben a megmozdulásban, ebben a legelőkeresésben. Hermann Ottó írja valahol egyik munkájában, hogy a hunok és az ázsiai lovas népek fölkerekedését s világhódító vállalkozásait Európa felé, alapjában véve az ősi legelők kiszáradása, elhomokosodása idézte elő, A nagy in-

ség és szárazság lódította előre ezeket a keleti pásztor- és lovastömegeket új égtájak felé. Mintha ennek a nomád ösztönnek utolsó halvány felpislákolása hajtáná itt körülöttünk ezt a lábrakelt nagyvásárt is.

Borzasztó tele lehetett errefelé a jószágnak. Ló és szarvasmarha egyaránt olyan siralmas állapotban van, hogy az embernek megesik a szíve rajtuk. A hosszú téli szórt még le se vetették, de az alól is kilátszik egész csontszerkezetük. Csípőcsontjaikra tarisznyát lehetne akasztani s oldalbordáikat messziről megszámolhatod. Akárhánynak jártányi ereje sincsen, nem bírja már az utat s a szekérbe emelve cipelnek tovább egy-egy szegény disznót vagy tehenet. A kis borjuk remegve bújnak az anyjuk alá, a báránycák keservesen bégetnek. Az első hűvös éjszaka után, amit a fagyos, alig fölengedett földön töltenek, úgy fognak ezek hullani, mint a legyek. Mennyi újabb kár a hosszú tél sok szenvedése után!

*

Este egy baráti társaságban, kiváló gazdaszakemberek között, a magyar szemtermelés csődjéről beszélgetünk, arról a roppant válságról, amely a kukorica- és búzatermelésre berendezkedett egész alföldi mezőgazdaságot fenyegeti, ha idejében átmenetet nem találunk az intenzívebb, gyümölcsöt, zöldséget és aprómarhát favorizáló agrárkultúrára. De hol van ez a hortobágyi szisztéma, még csak a szemtermeléstől is, nemhogy a kert-, vagy a zöldséggazdaságról álmodozhatna?! Ez a negyvenezerholdas pusztá legelő a maga szegénységében, veszni indult, elkopott pásztorromantikájával együtt, roppant luxus volt nemcsak Debrecen városára, de az egész nagy régi Magyarországra is. De Csonkamagyarország viszonyai között továbbra is így fenntartani ezt az utolsó rezervációját a magyar nomád pásztorkodásának, a legérthetlenebb dolgok közé tartozik. Rengeteg tinta elfolyt, sok-sok disputa kavargott már a háború előtt is arról, hogyan lehetne ezt a parlagi kincset hasznosítani, a Hortobágyot az intenzívebb magyar mező-

gazdaság körébe vonni. Kis könyvtárat kitenne az idevonatkozó szakvélemények, röpiratok, tudományos munkák száma. Ez a sok okoskodás azonban mind elhangzott, elröpült, mint a pusztai szél, a tervek terveknek maradtak s a Hortobágy gazdasági értelemében ma is az, ami volt negyed- vagy akár félszázaddal ezelőtt. De még csak nem is az, mert az évekkel együtt egyre csökken jelentősége és használhatósága, mint legelőterületnek is. 1914-ben még 35.000 úgynevezett számos jószágot hajtottak ki a Hortobágyra, 1922-ben már alig huszonkétezeret, 1926-ban pedig mindössze tizenötezeret. Katasztrális holdakban számítva tehát egy számos állatra évről-évre egyre több legelő jut a negyvenezer holdból s ezzel szemben mégis évről-évre rosszabbul üt ki a pusztai legelgetés mérlege. Ha hűvös, esős idő van, ami a jó legelőt jelenti, akkor a hűlés miatt pusztul a jószág, ha pedig korán beüt a nyár és a szárazság, akkor már júniusban hazaszorulnak, nincs mit keresniök a kiégett sziken.

Kaán Károly a magyar Alföldről írott nagyszabású gazdaságpolitikai tanulmányában megállapítja, hogy a Hortobágy, ez a tenger nagy földbirtok, az utazó idegeneknek nyújtható látványosságon kívül katasztrális holdankint csak másfél pengőt hoz Debrecen városának. Szentannay Sámuel, a karcagi gazdasági iskola igazgatója, kimutatja, hogy a hortobágyi különböző pásztorbér mellett átlag tíz kilogramm búza értéke jut egy állatra. Ez a kereset pedig úgyszólván csak ötven gazdasági cseléd bérének felel meg. Ezzel ellentétben, ha a negyvenezer katasztrális holdas birtokot mezőgazdaságilag művelnék, Szentannay közepes számításai szerint is, tizenkétezer ember találna rajta megélhetést. Ennek a számításnak a helyességét igazolja az, ja körülmény is, hogy a 9300 kataszteri holddal kisebb mezőhegyesi állami ménésbirtokot az 1925. évi népösszeírás szerint már több, mint nyolczer lélek lakta, a nagybirtok formájában való kezelés mellett is. Forster Géza annakidején azt a javaslatot tette, hogy fiókközségek alakjában be kellene telepíteni és mező-

gazdasági művelés alá kellene fogni a pusztát, amivel együtt járna a szikes földek megjavítása is. 1912-ben egy szakértő bizottság, amelyben résztvett a földművelésügyi minisztérium is, azt állapította meg, hogy a hortobágyi legelő területéből tizenkétezer katasztrális holdat lehetne mezőgazdasági művelés alá vonni. A többit meghagynák rétnek és legelőnek, megfelelő öntözőberendezésekkel kapcsolatban. Bíró János, aki legutóbb bírálta el a Hortobágy talaját, abból 42 százalékot jó és közepes, 58 százalékot pedig gyengébb minőségűnek talált. A Hortobágy hasznosítására kiküldött bizottság 1906-ban egy 13.500 holdas nagybérletet, 6500 hold terjedelmű 500 holdas középbérleteket és 4000 hold kiterjedésű középbérleteket és 4000 hold kiterjedésű 40-60 holdas kisbérleteket akart létesíteni. Kénytelen volt a felosztási tervezetet úgy megcsinálni, hogy e bérleteknek is jusson külön legelő, azaz olyan rész, ami eke alá nem való. A háború alatt a város nyomasztó pénzügyi viszonyaink hatása alatt Grüner Lipót, a város gazdasági tanácsnoka készített egy tervet a város összes földbirtokainak hasznosítására. Ez a terv bérleti, kapitalista alapon akarta a nagy kérdést megoldani. Azt ajánlotta, hogy egy főbérletnek kell bérbe adni a mezőgazdaságilag használható összes városi birtokokat, mert a kisbérletnek nincsen tőkéje, ami tetemes beruházásra képessé tenné, azonfelül csak a nagybérlet fejteth ki rendszeres, a befektetett tőkének megfelelő üzemterv szerinti gazdálkodást, csak ilyen nagybérlet létesíthet nagyszabású mezőgazdaságot és mezőgazdasági gyáripart, csak így keletkezhetik a Hortobágyon cirokseprő-, gyapjúmosó- és posztógyár, bőr-, sörfőző-, konzerv- és cukorgyár, len-, kender-, gyékény- és vesszőfonó-telep. A város a terv szerint pusztán adta volna át a földeket s a főbérletnek látta volna el nemcsak gazdasági épületekkel, hanem közlekedési eszközökkel, iskolákkal, más kulturális intézményeikkel. A bérletekből és a Hortobágyból kapott bérjövedelem e tervszerint negyvenöt százalékkal apasztotta volna a város pótdóterheit, amelyek akkor már megütték

a 120 százalékot. Ezzel a nagybérleti, tisztán pénzügyi szempontokat szolgáló megoldással szemben a nemzeti és szociális érdekek a falutelepítés mellett szólnak. Ha csak három nagy községet sikerülne három-négyezer lakossal a Hortobágyon létesíteni, akkor a Debrecenben és a szomszédos hajdú városokban elszaporodott földnélküli proletárság mindjárt milyen más életlehetőséghez jutna? Tíz-tizenkétezer ember találhatna új életet s teremthetne maga és maradékai, egyben az ország számára is új, virágzó kultúrát a negyvenezerholdas pusztaságon.

*

Ma is sokan vannak Debrecenben, akiknek az a meggyőződésük, hogy a város gazdálkodása mindaddig nem fog érne semmit, amíg annak vezetését egy igazán hatalmas vállalat nem veszi a kezébe. Ha csak egy nagyszabású állami, mezőgazdasági kormányzati program nem siet egy másféle megoldással. A városházán, – mondják ezek a gazdasági szakemberek –, a helyi klikk- és pártpolitika kicsinyes szempontjai uralkodnak, ezek miatt lehetetlen hosszú időre szóló életképes hasznosítási terveket megvalósítani. A múltban a civisekre támaszkodó függetlenségi párt s az inkább értelmiségi, lateinerrétegeket képviselő kormánypárt meddő harcai állották az útját minden ilyen szándéknak. Most más jelszavak alatt ugyanez folyik. Egyrészt a hegymegi-Kiss Pálék avult, negyvenkilences polgári radikalizmusa ágál itten, másrészt az egységes párt szűk látókörű, mindent elsorvasztó bürokratikus és hatalmi érdekei dominálnak.

*

A Hortobágy-problémának egy része voltaképpen nem is városi feladat. Szervesen összefügg azzal a nagy kérdéssel, amelyet az egész Alföld vízzel való ellátása és tervszerű öntözése ölel magába s amely a nagy ármentesítések múltán s azok gazdasági következményeivel szemben egyre égetőbb szükségletté válik. Egy ilyen, a Hortobágyot átszelő öntözőcsatorna

terve már kétszáz évvel ezelőtt fölmerült. III. Károly, 1727-ben egy olyan csatornát tervezett Tiszadobtól Gyomaig, amely hajózható lett volna s ilyen víziutat biztosított volna Debrecen számára. Ehhez a tervhez azonban a debreceni tanács minden hozzájárulást megtagadott. 1864-ben a város a Tisza-szabályozás által okozott károk elhárítása végett az uralkodóhoz fordult. A helytartótanács által leküldött királyi biztos a város anyagi támogatásával Tiszalöktől Gyomaig vezetendő csatorna útján akart a bajokon segíteni. De ez a terv épúgy papirosan maradt, mint a III. Károlyé. íme, – mondja Ecsedy István, akivel együtt szánakozunk a leromlott állatkaravánokon, – mindig szidjuk az osztrák elnyomást s utólag rájövünk, hogy azok se mindig csak a rosszat akarták s azonfelül nem a malom alól nézték a hortobágyi kérdést, mint nézzük jómagunk évtizedek óta.

Az öntözés kérdésének megoldására és a szikes területek megjavítására talán ugyanannyi terv merült fel, mint a mezőgazdasági hasznosításra nézve. Az úgynevezett Keglevich-kutatóktól kezdve, amelyek kis költséggel, egyéni kezelésben próbálnak ezen a bajon segíteni, a Szentannay-féle karcagi kísérletekig, se szeri, se száma ezeknek. Legutóbb Vigh Emil, az Országos Központi Hitelszövetkezet nyugalmazott igazgatója bocsátott közre egy roppant érdekes tanulmányt, amely egészen világközi arányokban fogja föl ezt a kérdést. Ő a Duna-Tisza vizének fölhasználásával és öntözőkutat létesítésével az Alföld egész hatmillió katasztrális holdnyi területét számításaiba vonja. Kétszázezer kilométer acélcsőhálózat lefektetésével, 16-18 nagy víz- és villanyerő telep berendezésével, 40.000 darab motoros-szivattyú s néhány száz kilométernyi drótkötélpálya fölhasználásával akkora projektum az övé, amelynek méretei a transzszibériai vasút építését felülhaladják s nagyobb földadatot jelentene, mint a Panama- és Suez-csatornák földmunkálatai együttvéve. Vigh Emil a gigászi terv megoldásához; a nemzetközi pénzpiac segítségével akarna tőkét szerezni, ami 18.000 millió pengő alapbefektetésre rúgna, har-

nine éven át évenként 600 millió pengő kontrollálásával.

Mindezekből a tervekben egyelőre csak a kétezer katasztrális holdnyi hortobágyi halastavak és az ezekhez szolgáló öntözőcsatornák és zsilipek valósultak meg.

Dél fele jár az idő, a nap melegszik s a látóhatáron köröskörül hullámzó tengert ringat a délibáb 5 a tenger hullámain fákat, szélmalomokat és város tornyokat. Sokszor egyenest, sokszor tótágast állatiak ezek a képek, szétfoszlanak és újra összeverődnek, de mindig elérhetetlenek maradnak.

A hortobágyi csárda előtt egy derék piktor ismerősünk köszönt. Két éve lakik a Hortobágyon, hogy a puszta titkait, képeit, szín- és fényhatásait, télének, lyarának megejtő jelenségeit kilesse és ecsetjével visszaadja. Meg van róla szentül győződve, hogy az ősmagyar képeknek, az ősmagyar léleknek a festészetben is külön kifejező eszközöket, vonalakat és formákat kell találni. Itt birkózik két év óta, mint egy aszkéta ezzel a hitével, ezekkel a színekkel és vonalakkal, a maga külön délibábjaival, amelyeket valószínűleg épügy nem fog utólélni, mint ahogy a Hortobágy hasznosítói hiába kergették eddig a maguk józan vagy révedező fata morganáit...

A LAKATLAN KASTÉLY

Balmazújváros.

Az utón szembe jön velünk egy alacsony, hajlott-hátu, vörösbajuszú kis parasztember. A hátán valami ekevasat, vagy ilyenféle alkatrészt cipel. Görgey Márton, aki mindenkit ismer s akit viszont mindenki ismer, mindjárt névről szólítja. Valahová Debrecen alá megy szántani, tíz-tizenöt kilométert kell gyalogolnia, pedig a háborúban tüdőlovést kapott s az ilyenkor mindig visszafáj.

Nézem ezt a földből kinőtt, földszínű kis embert, vásott ködmönében, nagy csizmáiban s eszembe jut az az este, mikor először találkoztam ezekkel a híres balmazújvárosi emberekkel. Híressé azzal váltak, akaratukon kívül, hogy a Jászi-féle radikális szociológia, amely azt tűzte ki feladatául, hogy sarkaiból vesse ki a történelmi Magyarországot, Balmazújvárosra járt, ha döntő argumentumokat keresett a maga agitáció ja számára. Tizenöt-húsz esztendőn át a Világ és a Huszadik Század hasábjain Balmazújváros úgy szerepelt, mint klinikai tenyésztőtelepe mindannak a szociális és gazdasági nyomorúságnak, amellyel a történelmi latifundium, az arisztokratikus nagybirtok sújtja a magyar parasztságot. Egy este a pesti klubhelyiségben egy előadássorozat keretében megint Balmazújváros volt a főtéma s erre az alkalomra egy nyolc-tiztagú deputációt is fölhoztak Jásziék, hogy rajtuk, mint múzeumi vagy állattani ábrákon, szemléltessék a hallgatóság előtt a maguk igazságait. Ez a hallgatóság, az intellektuell budapesti zsidóság köréből került ki, jólöltözött hölgyek és urak, orvosok, ügyvédek, tanárok és bankhivatalnokok szorongtak a teremben, mintha egy izgalmas

premierre készültek volna s a derék balmazújvárosi népek ott feszengetek szegényes ünneplőjükben a pódium előtt, hogy mindjárt kéznél legyenek Jászi tanár urnák magyarázatai közben. Jásziék úgy vezették őket elő, mint ahogy valamikor Kolumbusz Kristóf hozta hajóján az első indiánusokat a spanyol király elé, azonmód meztelenül, üveggyönggyel nyakukban, némi háncsköténnyel derekukon. A Lipót- és Terézváros forradalmasított hölgyei és urai is úgy néztek Vadász Ferencre és társaira, mint a spanyol udvar előkelőségei San Salvador ősvad gyermekeire.

*

Huszonöt kilométert mehet az ember egyhosszában az újvárosi Semsey-birtokon, de ha kérdi, kié ez a gazdaság itt vagy ott, ameddig a szem ellát, mindig csak azt a választ kapja: a Lichtschein (nagyságos úré, vagy a Stark nagyságos úré. Hét ilyen külön-külön többezerholdas gazdaság van két nagybérlő kezén. Maga Semsey László gróf, a mostani tulajdonos csak mintegy nyolcszáz holdon gazdálkodik. Az egész újvárosi határ 45.000 katasztrális hold, de ebből a forradalom előtt több mint 85 százalékot, pontosan 38.400 katasztrális holdat, a Semsey-uradalom foglalt el. A földreform végrehajtása és a vitézi telkek felajánlása után kerek számban 35.000 hold maradt a Semseyék kezén. Ebből körülbelül 18-19.000 hold hitbizományi birtok. Balmazújvárosnak 14.000 lakosa van, akiknek tehát mintegy kilencezer holdnyi terület jut. Ebből azonban 2578 hold közalgó, 752 beltelek és út, 70 vasúti pályatest, 480 hold pedig erkölcsi testületek tulajdona, úgy hogy ennek leszámításával az egész határnak csak mintegy hét százaléka marad a lakosság számára. Jászi Oszkárék azonban Lichtscheinékről és társaikról sohase beszéltek. Az újvárosiak iszonyú földéhségét, szegénységét, jobbágyi nyomorúságát mind a Semseyék terhére írták, a Lichtscheinok óvatos kihagyásával. Pedig az utóbbiak az elmúlt évtizedek alatt hatalomban és vagyonban csaknem egyenlő rangú társai lettek a Semseyeknek. Licht-

sehein Dezsőnek a bérletein kívül közel 17.000 katasztrális holdnyi magánbirtoka van, új foglalás egykori grófi uradalmakból.

*

A község főterén, szemben a templommal, ott áll a régi Semsey-kastély. Óriási komor épület, két emeletre húzva, úgynevezett copf-stílusban, a múlt század közepén épülhetett. A hozzátartozó gazdasági épületekkel együtt elfoglalja a nagy térség egész egyik oldalát. De milyen nyomasztó magánosság és elhagyatottság árad a nagy szürke épület esőverte falairól, elhomályosodott, itt-ott betöredezett ablakaiból, romladozó kőkerítéséről, rozsdás vaskapujáról s a mögötte és körülötte szomorkodó, elgazosodott, csenevész parkról! A Józsa Gyuri híres füredi kastélya, vagy Kárpáthy Jánosnak, a magyar nábobnak sárga kúriája jelenik meg az ember képzeletében. De itt ebben a kastélyban, senki se lakik, szobáit ma jórészt magtárnak használják, kapuján se hintó, se autó be nem jár. Legfeljebb egy-egy pár napra, őszi vagy téli vadászatok idején. Azt mondják, hogy Semsey Andor, az előző tulajdonos, negyven éven át talán kétszer se volt itt. Valami kellemetlenséget okoztak neki az újvárosiak s úgy megharagudott rájuk, hogy négy évtizeden át feléjük se nézett. Semsey Andor roppant nagy úr volt. Neve, mint mecénásé, halhatatlan a magyar tudományos élet történetében, világ-hírű ásvány- és kőzetgyűjteményei híres kincsei a Nemzeti Múzeumnak. Az Akadémiának fejedelmi alapítvánnyal áldozott. Magyar tudósok és tudományos munkák egész sorozata élvezte nagyúri áldozatkészségét. Semsey maga is tudós volt s gyűjteményein és a tudományokon kívül alig érdekelt valami. Így történt, hogy az újvárosi 38.000 holdas uradalom, a nagyúri gazda mellett, évtizedeken át gazda nélkül maradt, illetve a Lichtscheinok kezén a bérbeadott latifundiumok sorsát élte, a tizezernyi, föld nélkül tengődő újvárosi néppel, a roppant pusztá határral s az időtől szürkülő elhagyatott kastéllyal.

*

Az ember elmereng ennek a furcsa és tragikus abszertizmusnak lelki rúgóin, gazdasági és szociális következményein. íme, nem különös dolog, még a tizenkilencedik század végén is megtörténhetett, hogy egy nagy magyar urat közel negyvenezer holdnyi birtoka se tudta úgy magához kötni, hogy életét és érdeklődését, ha legalább úgy mellékesen is, de annak szentelte volna? Pedig ehhez a negyvenezer holdhoz a tulajdonoson kívül ezer és ezer léleknek ikenyér-gondja, egzisztenciális érdekei, sorskérdései fűződtek. A magyar arisztokráciának sok mindent szemére lehet vetni, de sok egyéb között megvolt az a kétségbevonhatatlan érdeme, hogy magasabb életigényeinél, világlátottságánál, a művészetek és a természeti szépségek iránti fogékonyságánál fogva ott, ahol megtelepedett, a maga közvetlen környezetében egy vonzó és nagyszabású kert- és kastélykultúra kivirágzását mozdította elő, s ezzel példát adott más társadalmi rétegeknek is. A Dunántúl, a Felvidéken, Erdélyben vagy az Alföldön is ez a kastélykultúra sokszor valóságos oázist jelentett az elmaradottság sivatagában. Ha nem mindenütt jártak is elől jó példával az intenzív, modern gazdálkodás tekintetében, lakóhelyüket az építészet és a parkültetvények segítségével nyugateurópai színvonalon tartották. Az újvárosi Semsey-kastély körül mindebből semmi sincs. Az ember szinte nem tudja, miért építették. Semsey Andor a tudós és mecénás minden érdeklődését a holt köze-tekre pazarolta, azokra, amelyeket a föld termel ki magából és azokra, amelyek meteoritok alakjában más csillagokról, a világűr-ből hullanak le hozzánk. Ezekből egy-egy egzotikus példány után messze külföldi útra el tudott menni. A balmazújvárosi negyvenezer holdnyi televényt a Lichtscheinék gondjaira bízta. Pedig igen-igen nagy magyar s a legnemesebb lelkek közé tartozott, akiket csak a tizenkilencedik század második fele felmutathat.

Álldogálunk a kastély előtt és arról beszélgetünk, hogy négy évtized alatt egy nagyszabású, gyakor-

lati érzékű, modern magyar gazda mi mindent teremthetett volna ezen a negyvenezer holdon, micsoda intenzív mezőgazdasági kultúrát, öntözést, erdőültetést, állattenyésztést s hogy segíthetett volna, saját érdekeit is segítve, azon a földéhségen, mely az újvárosi tizezer lelkét olyan olthatatlanul égeti! Mit tudtak volna ezek produkálni egy tizenöt-húszezer holdnyi területen, amit örökbérlet vagy járadékbirtok formájában részükre átengedtek volna! Mert ez az újvárosi nép, s erről híresek az egész Hajdúságban, szorgalom, igénytelenség, gyakorlati észjárás és munkaképesség dolgában páratlan emberfajta. Az uradalom által idetelepített, de régen elmagyarosodott svábok s a törzsökös magyar lakosság versenyez egymással ezekben a tulajdonságokban. Otthon azonban alig tud mit kezdeni mindezekkel. A lakosságra eső határ a következő birtokmegosztás képét mutatja: hat családnak van 100 holdtól 500 holdig terjedő birtoka, 29-nek 15-100 holdig, 40-nek 10-15-ig, 80-nak 5-10-ig, 275-nek 1-5 holdig 640 olyan család van, amelynek a házon kívül nincs egy talpalatnyija se. A mezőgazdasági cselédek száma megközelíti a háromezret. A földreform alkalmával kiosztottak 4000 hold földet 2100 ember között s ezenfelül több mint ezer házhelyet. Miután azonban az újvárosi határ szűk nekik, s az uradalomból magából nem hódíthatnak, ez a nép ráveti magát a szomszédos határookra. Nem megy Amerikába, hanem megy Nádudvarra, Csegére, Hajdúszoboszlóra, Debrecenbe s mint a lassú vízár, szerzi, mossa, harapdálja magához a nyugalmasabb, passzívabb, jobbmódú hajdúsági gazdák birtokait. Valami iszonyú aktivitás van bennük. Pocsolyák, kubikgödörök közé telepítve, minden logika szerint el kellett volna fogyniok, pusztulniok s ehelyett meg tudták vetni lábukat ott, ahol a kubikgödörökön kívül, úgyszólván semmi nem volt az övék s legveszélyesebb versenytársai lettek más határok földért birkózó lakosságának. Hihetetlen, lebíráthatatlan, elpusztíthatatlan erő ez és mi lenne még, ha nem ütközne mindenütt vasfalakba, ha csak egy kicsit, csak annyit, amenny-

nyit az emberszív diktál, segítene nekik kormány, hatóság, vagy bármely más előrelátó és kitervező hatalom!

*

A Bánomlak – így hívják azt a telepet, ahol az új házhelyeket kapták, – egyik földes szobájában egy egyszerű parasztasszony áll velem szemben. Két kisgyerek kapaszkodik kétoldalt a kötőjébe. Olyanok, mint a vaskos, viruló élet, akkora szemekkel bámulnak rám, majd elnyelnek. Én nem hiszem, hogy ha Semsey Andor valaha csak egyszer is ilyen gyermekszemekbe nézett volna, itt tudta volna hagyni olyan isokáig, élete fogytáig, az újvárosi népet. Ezekből a szemekből minden meteornál és minden tudománynál fényesebb és megindítóbb emberi igazság szólt volna őhozzá is s akkor ezt az igazságot és a maga élete célját nem a hulló csillagok kihűlt közeteiben, de az újvárosi televény fekete barázdáiban kereste volna.

AZ ÚJ KÖZIGAZGATÁS

Berettyóújfalu.

Nehéz a Lichtschein úr birodalmából kikerülni. Mint a bakák szokták mondani hosszú masírozás közben: már-már lemegyünk a térképről s jobbra-balra még mindig csak őt látjuk. A hosszúpályi határban tizenegyezer holdja húzódik utánunk. Valamikor Zichy - birtok volt. Az egész határ különben mindössze tizenötezer hold, a falunak ötezer lakosa van, van még két ötszázholdas középbirtok s így az ötezer lakosra körülbelül kétezer hold jut. Kaptak nyolcszáz holdat földreform címén, egy-egy igénylő átlag két holdat, Instrukció és tőkehiány miatt a legtöbb azt se tudja tartani. A kis parcellák hamarosan gazdát cserélnek, felszívja őket a nagyobb gazdák húsz-harmincholdja. Az ilyen földreform igazán csak arra jó, hogy új táplálékot adjon a keserűségnek és elgedetlenségnek végeszakadatlan civódásoknak és panaszoknak. Aki valamit kapott, azért nincs megelégedve, aki semmit se kapott s ilyen az óriási többség, az azt a valamit irigyli a másiktól és harmadiktól. A Lichtschein latifundium szorító ölelése pedig semmit se enyhült. Külön szociológiai tanulmányt lehetne írni róla, mit jelent egy ilyen falu élete, ahol mindenkinek sorsát, a napszámossá zsel-léréért éppen úgy, mint a papokból, jegyzőből, tanítóból álló értelmiség életföltételeit és érdekeit a Lichtschein név szabja meg és tölti ki.

Valamikor sokat elméltünk a földkérdéssel kapcsolatban a magyar középbirtokos-osztály vezető szerepéről, arról a hivatásról, melyet a falu életében be kell töltenie s amelyre hagyományai, életviszonyai, a

néppel való együttélése képesítik. Se az aránytalan nagybirtok, se a nagybérlet tulajdonosa ezt a pozíciót be nem töltheti. Ezért keseregtünk annyit a középosztály romlásáról s ezért halljuk Hosszúpályiban, a Lichtschein úr árnyékában, lépten-nyomon a bernátfalvi Bernáthok nevét emlegetni, akik ezt a középbirtokosi hivatást itt évszázadokon át betöltötték s akikről ma is úgy beszélnek a népek, hogy amíg ők virágzottak itt, addig volt hova menni, ha egyébert nem, legalább tanácsért, jó szóért, gyámolításért. Ahol ez az összekötő, áthidaló birtokkategória kiesik a falu életéből, micsoda iszonyú, áthidalhatatlan úr támad ott, mennyi erkölcsi és társadalmi feladat marad betöltetlenül s a földnélküli véglet milyen tehetetlenül, forradalmi indulatokkal telítve néz fel a másik végletre, a behemót nagybirtok urára, akivel se lelki, se faji, se társadalmi közösséget nem érezhet semmiféle viszonylatban!

*

Meg lehet ezeket a kérdéseket pusztán közigazgatási vagy kormányzati intézkedésekkel oldani? Ha meg lehetne, a bihari közigazgatás képesítve lenne rá. Nem tudom, hol lehetne egyszerre ennyi kitűnő embert együtt találni a vármegyei adminisztráció szolgálatában. Fráter László alispánt oda lehetne állítani azok közé, akikről a modern magyar közigazgatási tisztviselőt mintázni kellene. Ha valaha az volt az alispáni és általában a megyei tisztségek ismertetőjegye, hogy nem pénzért, nem a fizetésért látták el őket, de nemesi kötelesség gyanánt a megyében szervezett társadalommal szemben, akkor Fráter alispán munkáságának legalább nyolc-tizedrésze ma is olyan feladatokat ölel fel, amelyeket személyes áldozatkészségből, önzetlenségből és szociális érzékből teljesít. Maga a hivatal, az akták elintézése gyerekjáték a társadalmi, kulturális és emberbaráti agilitás nagy tömegéhez képest, melyet önként vesz a vállaira. Két motívum hajtja őt előre ezen az utón fáradhatatlanul. Az egyik az a becsvágy, hogy csonkavármegyéjét itt a határszélen, közigazgatásilag mintaképnek tekintsék. A

másik a felelősségérzet az alsóbb osztályok, a legszélesebb néprétegek, a tömegkisember nehéz helyzetével szemben, amelyet egy szűk látókörű és romlott kormányzati rendszer balfogásai és tehetetlensége tetéz. Ezt az érzéket és felelősségérzést talán a hosszú orosz hadifogság szemlélődései érlelték meg benne s a két magyar forradalom tapasztalatai. Ezért akarja nemcsak az aktával elintézhető elintézni és kezében tartani, de lelket akar adni mindazoknak az intézményeknek, amelyeknek az volna a céljuk, hogy a nép érdeklődéséhez való hozzáférközést biztosítsák a vezető értelmiség számára. Ezért olyan fáradhatatlan a leventeintézmény megkedveltetésében és kifejlesztésében, ezért járja szakadatlanul faluról-falura a megmaradt vármegyét, hogy minden panaszt személyesen halljon és mindenben maga próbáljon segíteni, nem a bürokrácia eszközeivel, de a személyes példa és ráhatás útján. Ő azt mondja, hogy ha a városi, ipari proletariátus lelke részben elveszett és elfordult a társadalom egészétől és eszményeitől, végzetes történelmi katasztrófa lenne, ha a falu lelkében is ugyanez a fordulat következne be. Mindezen túl külön nagy gondja neki a vármegye új székhelyének megalapítása és székhelyé fejlesztése. Mert Biharország is nagyot esett, Nagyváradról Berettyóújfalura, s milyen tragikus gond ez most, csináljanak-e egy új Nagyváradot Berettyóújfaluból, úgy, mintha a mostani állapotot véglegesnek számítanák, vagy mindent csak úgy tegyenek és úgy építsenek, mintha mindez csak átmenet volna. Mindent csak ideiglenesnek, addig a pillanatig, amikor újra a kőrösparti metropolisba térhet vissza az idemenekült töredékélet s amikor csonka Bihar megyéből majd újra Biharország lesz? Nem ugyanaz a gond ez kicsiben, ami nagyban és egészben a csonka országé és az úgynevezett konszolidációé?

De segíthet-e bármennyi egyéni jóakarát, bármennyi tehetség és ambíció, ha még úgy vállalja is azt a trianoni pluszt, amit a munka és kötelességteljesítés terén Fráter alispán és társai vállaltak, ha mind-

ezt végeredményben a konszolidációs rendszer felülről szétáramló korrupszága ellensúlyozza? Amit Fráter alispán és társai csinálnak, ahhoz a lelket önmagukból veszik, nem felülről kapják. Nem Budapest jóvoltából, hanem Budapest ellenére él bennük ez a lélek. Amit felülről kapnak, az csak arra jó, hogy bénítsa, elkedvetlenítse őket s a végcél és remény helyett munkájuk reménytelenségével töltse el. Sose felejttem el azokat az órákat, amelyeket a hivatalos és nem hivatalos bihari vezetőemberekkel töltöttem. Mennyire tisztában vannak a mai rendszer csődjével, a minisztériumok tehetetlenségével, a központi bürokratizmus nagyképűségével és rosszakaratával! Két-három évvel ezelőtt még mennyi meggyőződéssel hittek a mai uralom céljaiban, jelszó volt közöttük is, hogy ha sok is a baj, csak pár évig kell kitartani s aztán jön a nagy változás, az a nagy fordulat, amelynek titkával táplálták őket, a nagy külpolitikai siker, amelyre minden hitüket és számításukat föltették, s amelyről azt gondolták, hogy annak birtokában aztán játszva megoldjuk majd a belső szociális problémákat is. És az évek múltak és mindebből semmi se következett be. Milyen csalódás, milyen meghasonlás ez azoknak, akik lelküket és jóhiszeműségüket adták oda a konszolidáció ímításaihoz. Most itt állnak mindenből kifosztva. Két-három évvel ezelőtt ilyen társaságokban mindenütt csak az ámulat és a vak bizalom megnyilatkozásait hallhattad, ma, ha rákerül a szó, még nem mernek föllázadni régi önmaguk ellen, nem merik nyíltan bevallani a szörnyű belső összeomlást, hallgatnak, de mennyi minden van e hallgatás mögött! Seholy egy mentő szó. A biztonság fölényes mosolya, amely éveken át egy nagy titkot ígért és rejtegetett, lehámlott ezekről az arcokról is és bizalmas pillanatokban előtűnik mögüle a tanácstalan szorongás és kétségbeesés, a mi lesz? nagy-nagy sötét kérdőjele.

Ez a nyugtalanság és tanácstalanság hat közre jórészt abban is, hogy a közigazgatás új utakon, a társadalmi intézmények útján próbál a paraszttömegek lelkéhez férközni s így próbálja azt vezetése alatt

tartani. Érzik, hogy baj lehet és hogy a régi módszer nem segít többé. Vannak, persze, snájdig emberek is, akik végső esetben az úgynevezett snájdig megoldásokra tesznek fel mindent. Egy főszolgabíró azt mondta nekem: Ha baj van, baltával verem szét a fejét annak, aki valamit próbál! Minden községből nyilván tartom a veszedelmes embereket. Van ötszáz lövészem, a többi nem az én gondom!

*

De nem keli hozzá nagybirtok, se Lichtschein-, se Semsey-féle latifundium, hogy bajok legyenek. Csak Jásziék, a szobaszociológusok szokták egy kaptafára húzni a világot. Pedig a világnak még egy ilyen kis helyen is ezer arca és ezer életformája van. Derecskén például, jóllehet, még ide is utánunk nyúl Lichtschein úr a maga ezerkétszáz holdjával, a tizennyolcezer holdnyi határban nincs több más nagybirtok. Ez a kisgazdák birodalma. Kétszáz hold a legnagyobb gazdavagyon, aztán jönnek a nyolcvan, hatvan, negyvenholdas kategóriák, de a tizezernyi lakosság nagy többsége a tizenöt-húszholdas birtokosok közé tartozik. Soha tisztességtudóbb, szorgalmasabb, józanabb, becsületesebb népet. A gyermekáldás itt is a szegénység arányában növekszik, de az öt-hat apróság az átlagistenáldás. Persze, sok az egészen nincstelen kisember. Azt mondja nekünk a Polgári-körben az egyik: Háromszázan megyünk föl reggelenként a munkapiacra s jó, ha tizenöt-húsz közülünk napszámot kap! A kisgazda, aki azelőtt napszámot is tartott, ma összehúzza magát s ha csak lehet, maga dolgozik. Tizenöt-tizennyolc százalékos a hitel s a föld csak nyolcpercentes hozadékot ad. Nehéz ezt a diferenciát akármilyen szorgalommal és igénytelenséggel kiegyenlíteni. Várad kellene nekünk, uram! – mondják egyhangúlag. – Mert a kisember itt zöldségtermelésből, hagyma- és gyümölcskultúrából és az aprómarhából él. Mindennek pedig Várad volt a piaca. Naponta nyolcvan-száz megrakott szekér indult hajnalonként oda. Most hova tegyük, hova vigyük? Olyan áron kell adni, amelyet a

zsidó megszab érte. – íme, a derecskeiek nem várták a kormánykezdeményezést, se a kertgazdasággal, se az aprómarhával. De mit tegyenek, mikor azok a gazdasági szervek, vagy érdekképviseltek, amelyeknek az volna a hivatása, hogy ezt az új termelési irányzatot szervezzék, hitellel ellássák, közvetítéséről és piacáról gondoskodjanak, nem érzik a trianoni plusz kötelességét. Csak mint hivatalok dolgoznak s innen lentről a derecskői szorgalom, igénytelenség és szívóosság hiába kapkod segítő kezük után.

Az egyik Vezendi nevű kétszázholdas gazdáról beszélnek, hogy aratás, cséplés idején úgy alszik az asztag körül a cselédek és munkások között, hogy az egyik sarkát a másik lábának a nagyujjára támasztja. Ha mélyebben el talál aludni, leesik az egyik láb a másiktól s mindjárt föl kell ébrednie. Ez a Vezendi uram ébresztő órája. Leleményes dolog, de olyan korán még ő se tud fölkelni, hogy a sok adónak és a magas kamatoknak eleget tegyen.

AMERIKAI REFORMOK SÁRRÉTUDVARIN

Sárrét.

Mióta utón vagyunk, a sok mindenféle benyomáson túl, melyeket a gazdasági bajok, a szegénység panaszai, a középosztály erkölcsi és politikai kétségbeesése, a földkérdés nyomasztó árnyéka, a kultúrfőlény és a népjólét tisztántúli tünetei gerjesztenek bennünk, szinte egy pillanatra se tudunk megszabadulni valami furcsa, szorongó alapérzéstől, ami állandó idegességgel és nyugtalansággal tölt el. Eleinte nem tudtunk számot adni róla magunknak, honnan származik ez az érzés, aztán rájövünk: a trianoni határ közelségéből. Mert ezt a határt Debrecenből ugyanolyan közelinek kellett éreznünk, mint Berettyóújfaluból s innen lefele Gyulának tartva ugyanúgy párhuzamosan futunk vele. Voltunk, úgy, hogy pár kilométer választott el tőle, azután megközelítettük puskalövésre, aztán egy kicsit eltávolodtunk megint tőle, de soha annyira, hogy ne éreztük volna: itt van valahol, látni se lehet, mégis úgy hat, mint egy áthághatatlan magas fal. Lépten-nyomon beleszövdök az emberek hétköznapi beszélgetésébe azzal a közömbösséggel, melyet a lassú megszokás támaszt s amely éppen azért iszonyú, mert ennyire megszokottnak hat. Próbáljuk magunkban ébrentartani azt az illúziót, hogy átmehetünk Nagyváradra, vagy beugorhatunk Szalontára, hogy Makóról majd átszaladhatunk Aradra, amint ez valamikor olyan természetes volt, olyan magátólértetődő. S aztán egyszerre mintha megütnének, ráeszmélünk, hogy mindez csak volt, hogy többé nem lehetséges, hogy be vagyunk zárva, hogy egy drótkerítésen belül kell szaladgál-

nunk s jobb tőle távolmaradni, ha lehet, hogy ne is lássuk, akkor talán így, egy pillanatra el se hisszük, létezését. Oláh Gyurka azt mondja keserű tréfásan, neki már a balkarja, de szinte az egész baloldala reumát kapott ettől a gondolattól, ennek a drót-kerítésnek állandó közelségétől...

*

A Sárréten járunk, a faluk, amelyeket elhagyogattunk egymásután, valamikor mind annak az ős mocsárnak szigetein emelkedtek, amely egyrészt Karcagtól Füzesgyarmatig, másrészt Szeghalom és Kornádi között borította ezt a vidéket. Abból a mocsárvilágból, a tavak és nádasok óceánjából semmi se maradt. Az ősi humuszon búzavetés zöldéi. Itt-ott csillan fel egy-egy apró tócsa, egy kis megrekedt tavaszi vadvíz, de ha felnézünk, gólyák keringenek felettünk a levegőégen, lépten-nyomon gólyafészkek a kéményeken és gólyák méléznak a tocsogók szélén. Az ős vizekkel együtt elpusztult a rajtuk élő madárvilág s íme, a gólyák megmaradtak s még mindig úgy járnak vissza, mintha a régi világot keresnék. Az ősi ösztön, az évszázados megszokás tovább él az unokákban és dédunokákban s egy más világrészből úgy térnek ide vissza minden tavasszal, mint ahogy nagyapáik és ükapáik, a régi Sárrét gólyái, visszajártak, íme, ezek nem ismerik a trianoni határokat és nem ismerik azt az emberi önzést, amely lazt mondja, hogy ahol jó, ott a haza. A sovány Sárrét mellett ugyanúgy kitartanak, mint valamikor a Sárrét-eldorádó mellett...

*

Milyen csodálatos világ lehetett egykor errefele. Főlemlegetjük a Györffy István pompás kis könyvét, a Nagykunsgái krónikát. Gondolom, ő beszéli el egyhelyütt, hogy még az ötvenes években is a szerepi toronyból nézve a határt, öt-hatszáz hold száraz-

földet lehetett betekinteni, mert a község is csak mint egy kis sziget libegett a roppant sok víz között. Komádiról azt írja egy régi szemtanú, hogy mintegy tizenötezer holdas nádas borította az egész határt, úgy, hogy a faluból csak két helyen lehetett szárazföldön kijutni. Még a halottaikat is csónakon hordták a temetőbe. Akkor még a karcagiak is hajón jártak a füzesgyarmati vásárra, pedig az közel negyven kilométer távolságot tesz ki. Itt találták ki azt a járművet, amilyen a Sárreuten kívül talán az egész világon nem volt, a sárhajót, amelyet a sár fölött ló húzott. A házakat magas cölöpökre font vesszőből építették, mint Velence palotáit, vagy az őskor cölöpépítményeit. Milyen elzárt, megközelíthetetlen világ lehetett ez, mennyi ősi sajátságot, évszázados szokást, mennyi hamisítatlan faji vonást megőrizhetett! Messze más vidékről is itt húzta meg magát a török pusztítások elől menekülő élet. Talán azért ötlük fel minduntalan a kapu előtt játszó gyerekeken, a kerítésen kibámészkodó arcokon valami távoli mongol jelleg, az ősmagyarok sajátos vonásaival. Ez az elzárttság, ez a földrajzi megközelíthetlenség adott nekünk valamikor annyi erőt a Bécsből kísérletező beolvasztási politikával szemben. Valamikor mint diákember magam is találtam a szabolcsmegyei levéltárban olyan II. József korából származó leiratát a kancelláriának, amelyet én bontottam föl, közel százötven esztendő múltán. Akkor csak annyit írtak rá, hogy: német írás, s félretették. Ami benne volt parancs, vagy reform, az várhatta a végrehajtást ítéletidőig. De viszont, vajjon nem innen származik-e, ebből az elzártsgból, abból a sajátságos tapasztalatból, amely a mozdulatlanságban kereste az ellenállást és az életet, a magyar reformerek sorsa is, akiknek fölrázó, megújító kísérleteire a nemzeti léleknek ez az elzárkózása és passzivitása ugyanúgy reagál, mint az idegen, ellenséges kísérletekre?

Sárrétudvariban meglátogatjuk Nagy Ferenc nagy-tiszteletű urat. Tudjuk, hogy fiatal ember, Amerikából hozták haza, tele van lelkeséggel és agilitással. Ahhoz a fiatalabb papi nemzedékhez tartozik, amely iá református egyházban lassan-lassan tért nyer és magához ragadja a vezetést. Az apák és fiuk örök törvénye érvényesül abban az ellentétben, mely a régi liberális eszmekörben felnőtt, abban megkövesedett kálvinista papságot az újabb generációtól elválasztja. Ugyanaz az ellentét ez, mely a háborút megjárt fiatalabb közigazgatási tisztviselőket szociális érzékkel, a bürokratikus egyoldalúságon túl az élet megértésével s a haladás vágyával tölti el. Ahogy azok nem a vármegyeház ablakából nézik többé a világot, ugyanúgy ez a fiatal papság se érzi jól magát többé a régi eklézsiák megszokott, patriarkális, gondtalan légkörében. De nem is érezheti, oly égetővé vált körülötte a levegő, úgy megváltozott a világ, annyira beleütköznek minden lépésüknél az új élet gondjaiba és feladataiba, hogy ha akarnának, se térhetnének ki előlük. A Nagy Ferenc-féle emberek nemcsak szónokló papok többé. Szociális és erkölcsi vezetők is akarnak lenni, ha ez még oly sok megpróbáltatást jelent is. Nagy Ferenc nagy-tiszteletű úr olajbarna kunsági férfi. Ha fejére képzeljük a turbánt, elnéznénk Amanullahnak. Kész afgán, szemvágásában, keleti arckifejezésében egyaránt. Egy kicsit ő is a tragikus sorsú reformerek közé tartozik,. Az amerikai egyházi élet demokratikus és szociális intézményeit próbálta Sárrétudvariban meghonosítani. Nyugodt, filozofikus derűvel beszél ezeknek a kísérleteknek viszontagságairól. A nők szavazati joga a presbitériumban, amit keresztül szeretett volna vinni, éppoly ellenállásra talált az udvari konzervatívok részéről, mint a felnőttek szellemi foglalkoztatására irányuló fáradozása. Azt mondták rá az udvariak, amit a szabolcsiak annakidején a császár reformjaira: német írás! Nagy Ferenc nagy-tiszteletű úr nem csügged. Ha az amerikai módszerek nem váltak be, most a saját nyelvükön, a saját észjárásuk szerint környékezi

meg az udvariakat s bizik benne, hogy ha nem is Amerikát, de egy kis friss Magyarországot tud teremteni a Sárrét vidékén.

*

A kiscgazda-osztály és a szegénység helyzetéről különben itt is szórói-szóra ugyanaz a kép, amely utunkon eddig mindenütt kísért bennünket. A hosszú tél mind a két osztályt egyformán megviselte. Körülbelül kétszáz napszámoscsalád a télen át fölélte nemcsak tavalyi keresményét, de eladta és előre betáblázta az idei aratást is. Bárhogy üssön az ki, októberben már ismét semmijük se lesz s minden eddiginél nehezebb télnek néznek elébe. Ezzel a folyamattal párhuzamos a falusi kisiparos-osztály teljes pusztulása, amely, ha lehetséges, még tragikusabb a zsellérékénél és munkásokénál is. Bizony, kérem, egyenként beadják az ipart, – mondja nekünk az egyik tekintélyes gazda. Hogy is éljenek meg ott, ahol maga a falu, vagy annak nagy többsége annyira kénytelen összeszorítani igényeit? Mindenki kontár lesz, kérem, – mondja egy jóra való asztalos. Se a csizmát, se a kerítést, se a lószerszámot nem mi csináljuk már. Mindenki megcsinálja magának úgy, ahogy tudja. Tessék megírni, hogy az ipar a legrosszabb pálya...

*

Szeretnénk Okányban kiszállni, sajnos, nincs rá időnk. Pedig a Szlávyak ősi fészket érdemes lenne szemügyre venni. Valamikor Szlávy-birtok volt az egész okányi határ. Ma hatezer hold belőle az okányi Schwartzoké, a Szlávyaké talán kétezer. A falu szélén megállunk egy kis krajzleráj előtt. Egy derék fiatal asszonyság a boltfőnök. A falusi szegénység szükségleteit árulja, az ostornyéltól kezdve a legényeknek való bricseszadrágig. Hát aztán van-e hitel? – kérdezzük. – Csak volt, kérem, de rajtavesztettünk. Nem bízhatunk a szegénységben ötven fillér erejéig se. Nem azért,

mintha nem akarnák megfizetni az adósságukat. Mindig adtunk nekik felíráásra, de most olyan állapotba jutottak, hogy az ötven fillért se tudják előteremteni.

*

Szeghalom főutccáján nagy úri társaság sötétlik fekete ünneplőben. A kultuszállamtitkár úr látogatja a várost. Szemlét tartanak, hol lehetne elhelyezni a most építendő új gimnázium épületét. Egy másfélmillió pengős alapítvány szakadt a város nyakába erre a célra, azt most gimnáziumba kell ölni. Köröskörül minden nagyobb mezőváros meg van már rakva gimnáziummal, mit tegyenek a szeghalmiak, ha ők is erre vannak ítélve? Jobb lenne talán, praktikusabb, valami gazdasági népiskola, de a hagyatékot egy sereg örökös ólálkodja körül s mindjárt lecsapnának rá, ha megváltoztatnák a rendeltetését. így hát bele kell törődni a gimnáziumba, sőt még örülni is illik neki.

CSICSIKOV A BÉKÉSI PUSZTÁKON

Békés

Sokszor eszembe jut mostanában Gogoly furcsa és titokzatos utasa, Csicsikov, aki a holt lelkeket, az elhalt jobbágyokat vásárolja s kétfogatú kibitkájával járja a végtelen orosz földet. Faluról-falura, városról-városra szekerezik, sorra veszi a földesúri kúriákat, a kormányzósági székhelyeket, vendégfogadókat, útszéli csárdákat, ismeretséget köt mindenkivel, kalandokba keveredik s a végtelen utazás folyamán az orosz társadalom, az orosz élet ezernyi embertípusát, erkölcsi és szociális viszonylatát vonultatja el olvasói előtt. Így rajzanak bennünk is a mi új ismeretségeink benyomásai, amelyeket útközben szereztünk. Mennyi érdekes ember a társadalom minden kategóriájából, hány regényalak, hány zsánerkép, hány tárcanovella, hány dráma, mennyi tragikus sors és küzdelem, mennyi humor, milyen fantasztikus életek! De mi csak úgy futtában érintjük őket, elszaladunk mellettük, a rövid érintkezés nyomán föl villannak a rembrandti fény és árnyék félhomályában, de nincs érkezésünk közelebb hajolni hozzájuk, elvegyülni közük. Pedig mit mondhatnának, mennyi mindent, az ismeretlen ország ismeretlen életéről, egyéni gondjaikról, örömeikről, bánatukról, a sajtóságos magyar viszonyokról, a faluk és kisvárosok hétköznapjairól, a kúriák titkairól, a paplakok és községházák küzdelmeiről, a piacok drámáiról a tanyaházak és kiskorcsmák mélységeiről, a közigazgatás regényeiről, a vidéki fiatalság harcairól, az apák és fiuk ellentéteiről, az új és régi világ közti feszültségről, hősökről, a földért égő örök szerelemről?

Este, lefekvés után, egy-egy bihari vagy békési grand hotelben sokáig nem tud elaludni az ember ettől a föl kavart, utánatóduló, zibongó élettől, ezektől

az alakoktól, sorsoktól, arcoktól és árnyékoktól. Folyton sajnálom magamban a budapesti írókat, azokat is, akik színdarabokat írnak, mert keresnék az életet s mégis, hogy hiányzik belőlük. Évente arra kellene kényszeríteni őket, hogy legalább egy-egy hónapra kimenjenek a világba, kövessék a Csicsikov példáját, járják ők is ezt az ismeretlen országot, szívják levegőjét, figyeljék életét, embereit, problémáit. Mennyi színnel, étellel telne meg egyszerre ez az aszfalton, klubokban és szerkesztőségekben csenevészdedő irodalom! Arra gondolok, hogy a régi nagy magyar színészek bizonyosan azért voltak olyan színes, érdekes, hatalmas élet- és emberábrázolók, mert végigvándorolták az országot s ezer arcot, ezer jellemet, ezer vonást és helyzetet szívtak fel, figyeltek meg, alakítottak magukévá. Nem a színiakadémián, de az életben tanulták, látták a drámát, a tragédiát, a groteszket, a nevetségest, a brutálist, a könnyfakasztót. És vajjon nem az életnek, a változatos, hányatott, sokat próbált életnek ugyanez a zamata, íze, sokfélesége, ereje érzik Jókai, Mikszáth vagy Eötvös Károly munkáin egyaránt? Tolsztoj és az oroszok nagy ereje vajjon nem ugyaninnen van és Dickens vagy Thackeray halhatatlansága nem ugyanebből táplálkozik? A mi íróink ma kis, egysinre rakott, szűk, szegényes életet élnek. Ezért ismétlik önmagukat.

Valamikor ugyancsak Csicsikov hatása alatt ugyancsak arról álmodoztam, hogy egy nyáron magam is taligára ülök és magam is bebarangolom fél Magyarországot. Csak úgy cél nélkül, program nélkül, megállva, megszállva, megetetve ott, ahol éppen jól esik, a holt lelkek helyei élő lelkeket gyűjtve. Sose jutottam el idáig, vajjon eljutok-e még ezután?

Ismerem, mert bejártam valamikor Nagymagyarország valamennyi városát, szinte minden megye székhelyét. Ezért tudom, ezért érzem talán annyira, mit veszítettünk. Mert nekem ez nem papír-, nem újság-cikk-, nem tankönyvemlék, a valóság, elmúlt életemnek drága, kiszakíthatatlan, eltörölhetetlen élménye. Látom-e még ezeket valaha? S látja-e még a mai

nemzedék, amely nagyrészt nem is látta, nem is tudja mit jelentenek?...

Békés megye talán legtipikusabb példája a török hódoltság utáni újratelepülés minden hibáinak, szociális és gazdasági következményeinek. Haan Lajos, a vármegye múltjáról irt munkájában fölemlegeti, hogy valamikor százharminc virágzó község volt ezen a területen. Az újratelepítés a Rákóczi-féle szabadságharc után indult meg, de kétszáz év alatt, jóllehet a lakosság a réginek tizenhétszeresére emelkedett, csak huszonhét község létesült a régiek helyén. Ezek a nagy, szerte-terpeszkedő, sokezer lakosú békési községek és mezővárosok ugyanúgy, mint Hajdúban vagy Csongrádban a hozzájuk hasonlók, fészkeivé váltak az agrárszocializmusnak. Bennük sokasodnak el a földmunkások és a mezőgazdasági proletárság s az időszakos munkanélküliség, a gyakori keresethiány és az ezzel járó télenesség kész melegágyai minden elégedetlenségnek, Kaan Károly azt mondja, hogy ha a Dunántúlhoz hasonlóan sok faluban oszlanék meg az Alföld lakossága, akkor nem alakult volna ki olyan élesen az osztálykülönbség a kisbirtokos és a mezőgazdasági munkás között, valószínű, hogy egyes helyeken nem élekedett volna ki annyira az ellentét a nagybirtok és a mezőgazdasági szegénység között sem. Másrészt a közlekedési eszközök, a vasutak hálózatának jobb kifejlődését is jobban elősegítette volna a több falu településével együtt járó tagozódás. A legjobb alkalom e bajok orvoslására a világháború utáni földreformmal kapcsolatban kínálkozott. Sajnos, ezt a kérdést a reform épúgy nem oldotta meg, mint a többieket. Hogy egy példával illusztráljuk a dunántúli és békési viszonyok közti különbséget, említsük meg, hogy Vas vármegye kisebb területét 292 község és két város népesíti be ugyanakkor, mikor Békésben ugyanannyi lakosság huszonhét városban vagy községben zsúfolódik össze.

Gyulaváriban akkor nyitunk be a községháza tanácstermébe, amikor éppen sommás pereket intéz ott Erdődi Lajos bíró úr. Hallgatjuk *egy kicsit, amint* két szegény ember között próbál igazságot tenni. Annyi józanság, annyi tekintély tartás, annyi természetes okosság, azonfelül szív és méltányosság van abban, ahogy ezt a tárgyalást vezeti, ahogy a feleket a helyes útra próbálja vinni, kitelne belőle akár egy kúriai tanácselnök. Az egész kép olyan különben, mint ha Bihari ismert festménye elevenednék meg előttünk. A tanácsbeliek, ahogy a falmelletti lócákon ülnek, a panaszosok és panaszlottak figurái igazán pemzli alá kínálkoznak. Hirtelenében négy Kossuth-képet számolok meg a falon. Mindegyik nemzetiszínű szalaggal és koszorúval megtisztelve.

Ezekben az apró pörökben benne van a falu életének minden gondja, egész keresztmetszete. A tizenháromezerholdas határból tizenegyezer hold Almássy gróf birtoka, a földreform elvett ebből ezerötszáz holdat, úgyhogy a négyezerötszáz lelket kitevő lakosságnak összesen négyezer hold jut. Aratásból és földmunkából élnek. Mint kubikosok valamikor eljártak messze vidékre, Ausztriába, Galíciába is. A nagy ármentesítő munkálatoknak megszűnésével lassan-lassan maguk is szárazra kerültek s ma ezrével és ezrével várják valami új jövedő felvirradását. Nem is segíthetne rajtuk alapjában véve egyéb, mintha megindulnának egyszer az Alföldön azok a csatornázási és öntözési munkák, amelyek a vízszegény vidékek vízellátásáról lennének hivatva gondoskodni s amelyek nélkül az alföldi gazdálkodás egészen sötét perspektíváknak néz elébe. De mikor fog ezekhez pénz, kezdeményező erő és nagyszabású akarat jelentkezni? A gyulaváriak egyelőre a körösi körjátnál dolgoztatnak, kubikköbméterenkint 60-80 fillért kapnak, egy napi keresetük két pengő ötven-hatvan fillér között mozog. Aratás idején az uradalomnak dolgoznak. Egy ember aratási keresete a négy-öt mázsát ha megüti. Ezért le kell vágnia nyolc-tíz hold termését. Októbertől tavaszig, a munkanélküliség ne-

néz hónapjaiban, fölélük nemcsak a tavalyi keresetet, de betáblázzák az ideit is. Ilyenkor ott tartanak szegények, hogy az ágyneműiket, a tollas párnákat adják el a fejük alól. A friss toll kilójáért 6-8 pengőt ad a zsidó, de azért, ami már a párnában van, különként csak három pengőt. Itt is általános a nézet, maguk ezek a szegény emberek vallják sajnálkozva, hogy az iparosság lassan »kénytelen beadni az ipart.« Házra, betáblázásra tizennégy-tizenhat százalékra ad pénzt a bank, kezességre többé semmit se kapni. A piculabank elsorvadt. Nagy elkeseredéssel emlegetik, hogy mennyit vesztek a hadikölcsönökön és az árvapénzeken. Életük egyetlen nagy gondfelejtő eseménye a nagy lakodalom, amelyet a legszegényebb ember is bőséges eszem-izom mellett tart meg. Nem bánják, kérem, – mondja az egyik tanácsbeli, – ha egész életükre nyögik az adósságot miatta. A minap is az egyik még bandát is fogadott, pedig olyan koldus, mint a templom egere. – Hogy ezeket a lakodalmakat a régi színvonalon tarthassák, többen összeállnak, három-négy ilyen lakzit ülnek meg egy füst alatt, mint mondják: »szövetkezeti alapon«, hogy így kevesebb költség jusson egyre-egyre.

*

Este K. barátomnál, aki jómódú középbirtokos, mintagazda, a tiszavidéki, általában a magyar búza sorsáról beszélgetünk. Arról, hogy most zárolással próbálnak segíteni leromlott jó hírnevén. Barátom elmondja, hogy ismer malmokat, amelyek nem is veszik az úgynevezett nemesített búzát, csak a régi tiszavidékit kívánják. Minden dolgunk ilyen nekünk, – méltatlankodik a házigazda. – Miután a magunkét, annak karakterét, egyéniségét, amely a világpiacon márkát és kelendőséget jelentett, az őrlési forgalommal, a szerb és román búza hozzákeverésével s az úgynevezett nemesítéssel tönkretettük, most mikor a mennyiséggel nem állhatunk ki a világpiacra, kapadozunk a régi minőség után. Külföldi búzafajtákat hoztunk be, nem a magyart fejlesztettük, nem annak adott tulajdon-

ságait emeltük a maximumra, pedig minden elemi bölcsesség ezt diktálta volna. A búzatragediában benne van tulajdonképpen az egész magyar tragédia. Hát nem ezt csináltuk a tudományban, nem ezt csináltuk az iskolai nevelésben? Nem ezt csináltuk a sportban? A szabadban való játékok helyett, amelyeknek évszázados kultusza volt nálunk, a német szobatornára térünk át és most, angol példára, visszatértünk a szabad-sport mindenféle fajtához. S ezt csináltuk minden intézményünkben. Ugyanilyen majmolással hajtottuk *vége az úgynevezett nemesítést minden téren*. A parlamentünk nem ezért ilyen csenevész dolog és évszázados önkormányzati alakulatainkat nem azért hagytuk elsorvadni, hogy a német bürokrácia terpeszkedjen nyomukban? Vagy, csak hogy a legújabbat említsem, megvoltak a régi diákéletből fakadó diák hagyományaink s most a bajtársi egyesületekben a német Burschenschaftok életét próbáljuk utánózni, miközben Németországban ezek maguk már sorvadni kezdenek. Hogy találjon vissza egy nemzet és egy társadalom önmagához, amikor évtizedeken keresztül minden intézménye arra tört, hogy elnevelje, »elnemesítse« saját évszázados lelki, fizikai és erkölcsi képességeitől és kiválóságaitól?

A KENYÉR KÁNAÁNJA

Orosháza

Soha annyi kenyeret, mint ezekben a nagy tiszántúli városokban. A debreceni kenyérsor épúgy eldoradója az Isten adományának, mint a böszörményi piaci sátorok. Békéscsabán, vagy Gyulán ugyanúgy találkozunk a kenyérkirakatnak ezzel a tobzódásával, mint Orosházán, Makón ugyanúgy már messziről megérezik friss kemenceillata, mint Mezőtúron. Ezeken a dus piacokon, a roskadásig megrakott polcokon, az óriási kosarakban mintha csak a tiszántúli kötött talaj minden bősége, kimeríthetetlen életereje tartana kiállítást. A barnahajú, apró cipóktól a hasítothtátú, félig kifordult belü óriási kenyerekig minden együtt van itt, roppant csendéletekbe halmozva, amit a sütő-asszonyok, vagy az alföldi pékipar fantáziája a búza- és gabonalisztből csak összeálmodhat. Milyen derűs, hívogató, étvágygerjesztő piacok ezek s egyben a magyar Kánaán mennyi gögje, büszkesége fénylik a barna-pirosra, vagy sárgásfehérre sült kenyerek ropogós burkolatán. Tudjuk, hogy a magyar, különösen az alföldi nép talán a legnagyobb kenyérevő a világon. Nálunk az a fohász, hogy: add meg a mi mindennapi kenyерünket, a szó szoros értelmében annyit jelent: add meg az életünket, jólétünket és egészségünket. S ha az ember ezeket a kenyérgarmadaktól roskadozó piacokat látja, önkénytelenül arra gondol, milyen pazarlás ez, milyen túlhabzó bőség, hogy lehet igen sok baj errefele, de a kenyérnek legalább senki sincsen szükiben. A statisztika is azt mondja, hogy a búzával és rozssal bevetett területből Csongrád megyében száz katasztrális hold szántóföldre 44, Hódmezővásárhely határában 38, Békés

vármegyében 41, Hajdú vármegyében 46, Debrecen város határában 38 katasztrális hold esett. Búzát a szántóföldek legnagyobb százalékán Békés és Hajdú vármegyében, aztán Hódmezővásárhely határában s Csanád, Arad és Torontál egyesített vármegyében termelnek. Ez a kenyértermés párolog és illatozik mindenütt a piacokon.

És ugyanakkor a debreceni határban, vagy Böszörmény alatt a Bodatelepen, vagy Gyulaváriban ugyanúgy, mint Orosházán, lépten-nyomon hallod a napszámos- és földmunkáscsaládoknál: kérem, a múltkor három napig is kenyér nélkül volt a ház. Vagy: a gyerekeknek ma se tudunk ebédre kenyeret adni. Vagy: az uram kenyér nélkül ment el a napszámba, mert a zsidó már nem hajlandó hitelezni. Öt-hatgyermekes házaknál hallod ezt lépten-nyomon s hogy nem újság, nem kivételes dolog, az kitetszik abból, hogy minden különösebb emóció nélkül mondják. Nem csinálnak esetet belőle. Nem méltatlankodnak, nem ütődnek meg, nem háborodnak föl rajta. Megszokták. Közönséges eset, hogy két-három napig kenyér nélkül legyenek. Hogy ott ácsorogjanak órákon át, sokszor naphosszat ezeknek a kenyérpiacoknak szomszédságában, a paradicsomi kenyérbőség mosolygó és illatozó garmadáitól pár lépésnyire, sokszor százas csoportokban és várják, hogy valaki jelentkezzen értük s nyújtsa nekik azt a bizonyos napszámot, amiből aztán odahaza is jut majd egy-egy karéj ezekből a fehér vagy piros-barna kenyércsodák-ból. Sose hittem, hogy az Alföld ilyen szívtelen tud lenni. Ha valaki ezt mondta volna, úgy néztem volna rá, mint aki azt erősítgetné, hogy az indiánok az Amazon mentén éhen halnak a halhiány miatt. Vagy, hogy a madaraknak nem jut elég a levegő-égből, amely körülveszi őket...

*

A sok kenyérnél, amelyből mégse jut mindenkinek, talán csak egy még nagyobb csodája van ennek az ismeretlen országnak: a rengeteg gyermekáldás, amely

szinte abban a mértékben növekszik és annál szaporább, minél kevesebb jut a kenyérből egy-egy családfőre. Nem tudunk olyan háznál megfordulni, szegény napszámos, vagy egy-két holdas kisember portáján, ahol legalább négy-öt gyereket ne prezentáltak volna. Az élők számánál talán csak a halottaké megrendítőbb. Mert ott, ahol négy-öt életben maradt, legalább ugyanannyi elhaltról emlékeztek meg. De azt, hogy négy már meghalt, vagy hogy tizenkettő volt, de csak hét maradt, a megszokottság s a természeti erő olyan közömbösségével mondják, ami szinte elállítja a szívet. Mi annyit beszélünk az egykéről más vidéken. Hány mentő terv, hány megváltó ötlet született meg ezzel a veszedelemmel szemben, mennyi akció jutott a zsákutcába, vagy szivárgott el, mint a sekély víz a homokban, e nemzeti betegség jegyében! Milyen furcsa, nem tudunk belenyugodni, hogy egyes vidékeken, a Dunántúl kulturált vármegyéiben nem akarják az egykelétszámot fölemelni s abba meg, hogy itt a Tiszántúl ilyen pusztítást vigyen végbe a gyerekehalandóság, hogy a négyes-ötös gyerekehalál megszokott legyen egy-egy családban, ezen szinte senki fenn nem akad, ennek okait nem keressük s ezzel szemben semmiféle akciót nem tartunk szükségesnek. Pedig talán az a kérdés, hogy ahol nyolc gyerek születik, abból legalább hatot megtartsunk, érdemelne annyi gondot, mint az a másik, hogy ott, ahol most csak egy születik, a jövőre legalább kettő lásson napvilágot.

*

Orosházán meglátogatjuk Csizmadia Andrást, a kerület derék kisgazdaképviselőjét. Úgy ülünk ennek a földből kinőtt óriásnak asztalánál, valami olyan érzéssel, mint a törpék Guliver árnyékában. Ahogy beléptünk az ajtón, épp egy pár csizmáját vitte pucolni a kis cselédleány. Úgy vitte a csizmát, hogy csak a szösze feje látszott ki mögüle, mintha a csizmaszárból pislogott volna kifele. Eszünkbe jutott az a sok rossz vicc, amit a pesti lapokban a kisgazda-konjunktúra alatt a csizma nevében és rovására elkövettek s

most olyan respektussal néztünk e roppant szimbólum után, szinte az a gondolat nyugtalanított, mi lenne, ha úgy véletlenül, csak úgy jókedvéből, a tyúkszemünkre ereszkedne ez a gigászi lábbeli.

Csizmadia András sokszor végigtörli a homlokát, míg a helybeli társadalom gondjairól, bajairól beszél. Orosháza határa huszonkétezer hold, lakossága majdnem ugyananyi. A hangadó réteg az erős, nagyhatalmú gazdabirtokosság, de van sok két-, három-, négy-öttszázholdas gazda. A nagytömeg, persze, sokkal alább adja s az egész nagy többség végeredményben itt is a nincstelen, vagy félig nincstelen ezrekből kerül ki. Csizmadia szinte étvágyat csinál nekünk, míg elbeszéli, hogy az orosházi borjúnak, tojásnak, aprómarhának valami olyan külön zamata van, ami egyéni márkát és keresettséget biztosít neki a pesti piacon. Mindjárt el is álmélkodik rajta, mikor elmondom neki, hogy Orosháza 1926-ban kerekszámban 550.000 eleven csirkét exportált, ezenfelül 13.000 eleven kacsát s pulykát mintegy ezerötszázat. Leölt csirkében ez az export megközelítette a 400.000 darabot. De még ezek a számok is elmaradnak a békéscsabai produkció mellett, mert Csaba 1,250.000 eleven csirkét exportált, Szentes pedig a leölt csirkéből közel 770.000 darabot. Elég tisztességes számok ezek, de szakértők véleménye szerint mindezt játszói könnyűséggel lehetne duplájára emelni, anélkül, hogy az elhelyezésnek bármilyen akadálya lenne. S amit az orosházi, vagy szentesi nép így meg tud csinálni az aprómarhával, miért ne tudná követni ezt a példát a többi is? Az Alföld jövőjének egyik kulcsa ezekben a tényekben és ezekben a számokban van. Csak olvasni és tanulni kellene belőlük.

Az orosházi nép különben ugyanaz a hódító természet, mint a balmazújvárosi. Nem fér meg a maga határában s veszi, bérlő, vásárolja maga körül a szenttornyai és vásárhelyi határokat. Ezeknek jó részén ugyanúgy orosházi emberek gazdálkodnak, mint ahogy az újvárosiak sVaporodnak a debreceni földeken.

A Rákóczi-telepet künn a határban a Zselénszky-uradalom kétezer holdjából hasították ki. Párszáz szegény ember kapott itt házhelyet, az új házikókat fel is húzták, beléjük is költözködtek a FAKSz jóvoltából, de az iszonyú tél s az állandó munkanélküliség folytán a legtöbb szegény háziúr már az első rátával adós maradt. Remélik, hogy az aratásból majd a másodikkal együtt az elsőt is megtudják fizetni. Egy szűk kis kocsmahelyiségben, amely félig vegyeskereskedés, félig olvasókör, üldögélünk nyolc-tíz ilyen elesett FAKSz-emberrel. Künn zuhog a csipős áprilisi eső s a dróton lógó kormos kis petróleumlámpánál mint rongyokból összetákolt madárijesztők gunnyasztanak a jótétlekek. Olyan gond üli meg ezeket az arcokat, az életnek és a reménynek olyan kihalt, távoli fénye pislog ezekben a megtört szemekben, olyan sóhajok szakadoznak föl ezekből a csupafolt mándlikból, hogy az ember elernyed és azt kérdi magától: minek jöttél ide? Elnézem őket s egy pillanatra a Csizmadia András hatalmas, vasból és búzaföldből gyúrt alakja áll előttem. Soha ekkora különbséget az öntudat és a tanácstalanság, a határozott magabizás és a kapkodó kétségbeesés között. Az előbbieket Csizmadia képviseli, az utóbbiak itt elevednek meg a lámpa fénykörében, ezeken az alakokon. Íme, mit jelent a föld, ha van és mit jelent, ha nincs! Ezek itt hét kilométert tesznek meg Orosházáig és hetet vissza, ha munkát keresni mennek és többször térnek meg eredmény nélkül, mint eredménnyel. Most valami kis répakapálásra van kilátásuk. Úgy beszélnek róla, mintha a kaliforniai aranybányákba, vagy a fokföldi gyémántmezőkre indulnának. Két pengő napszámot s hetenkint egy kiló szalonnát és egy kiló főzőlisztet kapnak. Amit a tél nélkülözéseiről és szenvedéseiről beszélnek, azt nem bírja el a papiros. S mégis itt is, ezekből a lelkekből is fel-felfakad a humor és a komikum csodatevő forrása. Az egyik nevetve beszéli el, hogy miután négy gyerek van odahaza, de csak egy pár bocskor, hát a bocskort váltogatva jártak a gyerekek iskolába. Emiatt aztán a községházára

idézték s háromnapi fogházat kapott a községi tömlőben.

– De legalább a maga kosztján volt! – teszi hozzá az egyik a bajusza alatt s ezen aztán mindnyájan nevetnek, mert a saját koszt itt azt jelenti, hogy három napig szinte semmit se evett. S csodálatos, hogy így elhagyatva és eltaposva, még a gazdák helyett is fáj a fejük. Belátják, hogy most azoknak is sok bajuk van. Úgy beszélnek ezekről a bajokról, az adókról, az adósságokról, szinte élvezettel, szinte azzal a képzelettel, hogy mindez a gond és baj a földdel együtt az övék is. Legalább ezeken a gondokon át gazdáknak képzelik magukat is egy pillanatra. Semmi elkeseredés, irigység vagy gyűlölet a jobb módúakkal szemben. Csak az egyik mondja keserű szemrehányással: azért vannak bajban, kérem, mert luxust csinálnak, még hétköznapi is passzent ruhákban járnak! Különben sem kigazdáktól, se a nagyuraktól nem kívannak semmit.

Mikor a sok panasz között fölteszük nekik a kérdést, hogy hát mi lenne jó, miféle segítség, az egyik, aki legjobban viszi a szót, egy kis gondolkodás után rávágja: valami gyár kellene, kérem, cukorgyár vagy kendergyár, kétezer ember részére, ide, átalellenbe! Nem azt mondja, hogy itt a Zselénszky-birtok, föld kellene, hanem a gyárat mondja. A földben már nem hisz, az olyan álmot, amelyről lemondott. A gyárba kapaszkodik. Hátha az a közelebbi-, az a lehetségesebb, talán éppen azért, mert olyan messze dolog s mert azt senkitől se kell elvenni és senki se kisebbednék meg vele. A gyáron kívül aztán nincs is semmi jelszavuk, semmi frázisuk, semmi olyan, amit az agitátoroktól szoktak elszajkózni. Vagy nem hisznek már ezekben a frázisokban, vagy mostanában még nem dobtak ilyet közéjük. Egy nagy úr, nagy hallgatás érzik a gondolkozásuk mögött, amellyel ezt a legújabb, tüzetgyújtó jelszót keresik. De ez az üresség, ez a hallgató gondolkodás annál félelmesebb...

GONDOK EGY GAZDÁTLAN SZÉLMALOM ALATT

Békés

Miért tesznek ezek az alföldi, tiszántúli városok olyan kedvezőtlen, legtöbbször egyenesen lehangoló benyomást az emberre? Nemcsak azért, mert a falu és a város jellege keveredik bennük. A külső városrészek sokszor náddal fedett falusi háztengert jelentenek, míg a főutcák és a főtér körüli részek a hirtelen támadt modernség vívmányaival dicsekednek s a párévtizedes városi fejlődés malterkülsőségeivel. Az egészben amerikai és balkáni vonások házasodnak össze. Sokszor emlékeztetnek azokra a földből kinőtt szibériai városokra, melyeket Sven Hedin, vagy Gubányi Károly könyveiben látunk. A történelmi múlt lezárt, kiforrott, karaktere, vagy a történelmi fejlődés évszázados folytonossága épúgy hiányzik belőlük, mint az a bizonyos valami, amit a táj, a földrajzi környezet lelkének szoktunk nevezni s ami annyira megérzik akár a finn, akár az orosz, akár az olasz, vagy a tiroli városképeken. Oly ritka egy-egy épület, a templomokon kívül, amelyről száz esztendőnél távolabbi kor szólana hozzánk. Olyan városrészlet, tér vagy utca, amely régi időknek sajátos helyi vagy történelmi stílusát őrizné, még kevesebb. Az ember ezeket az úgynevezett modern amerikai és szibériai háztípusokat látva, fölteszi magának a kérdést, miért nem alakulhatott ki nálunk egy magyar vagy alföldi karakterű városi építkezés? Hiszen igaz, ezek az alföldi nagy közösségek még félszázaddal ezelőtt is csak nevükben viselték a városi címet. Alapjában véve mezőgazdasággal foglalkozó óriási nagy faluk voltak s egyszerre mint ilyenekre tört rájuk a városi fejlődés rohamtempója, amely import-stílusokkal, gyári patronokkal dolgozott,

de se ideje, se ösztöne nem volt hozzá, hogy ezt az alföldi magyar karaktert keresse, vagy az itt-ott adott magból kifejlessze. Mert erre a magra, erre a saját-ságos alföldi városias házkarakterre lépten-nyomon rábukkan az ember régi debreceni, szentesi vagy derecskői épületeken, amelyeken ennek a régi, régebben kezdődött alföldi városiasodásnak lelkét érzi. Nem lehetett volna ezt a kúriaszerű, de már mégis városias háztípust a kor igényeihez alkalmazva általánosítani? De ki gondolt volna erre nálunk, ki törődött ilyen kérdésekkel? Emlékszem arra a nagy vitára, amelyet a millenium körüli években Herman Ottó folytatott azokkal a magyar tudósokkal, akik még azt is kétségbe vonták, hogy a magyarság a falusi parasztház típusát is maga teremtette volna meg, saját igényei, szükségletei és esztétikai ösztönei szerint. Ezek szerint a tudósok szerint még a parasztházat is az idegenektől, a szlávoktól vagy a németektől másoltuk le. Mily ragyogó választ adott erre az állításra Herman Ottó, mikor fölfejtette, ábrákkal és fényképekkel illusztrálta, hogyan alakult és hogy fejlődött ki az úgynevezett magyar háztípus a pásztor ősi cserényéből, szárnyékából és vasalójából, alapjában véve mindig megtartva az ősi szerkezeti beosztás elemeit s az építőanyag által diktált külön karakterét. Egészen nyilvánvaló, hogy az alföldi városfejlődésben és építkezésben is adva voltak ezek a továbbfejleszhető karaktervonások. De lassan-lassan, ami kevés maradt belőlük, az is eltűnik s a legtöbb helyen Szibéria és Amerika vagy a modern Balkán lép a helyükbe. Ezért hatnak olyan otthontalannak, olyan gyökértelességek ezek a főterek és főutcák, mintha csak az utolsó félszáz esztendő minden kapkodása tükröződnék bennük.

Szeghalmon a gimnázium helyett a magasabb mezőgazdasági szakiskolát kívántuk volna. Az orosz-háziak aztán fölvilágosítanak bennünket, mire mennek a magukéval, mert ők ilyent kaptak. Az iskolának az lenne a hivatása, hogy a helybeli kisgazdatársadalom

fiatal nemzedéke elsajátítsa benne a modern mezőgazdálkodás magasabb elméleti és gyakorlati ismereteit s ezek birtokában művelje és tartsa meg apái földjét a magyar agrikultúrának. Csak erre kellene, hogy képesítsen az iskola érettségi bizonyítványa. Ezzel szemben annakidején addig fűrták, faragták a szakiskolai érettségi képesítő erejét, annyi befolyás érvényesült abban az irányban, hogy a gimnáziumi érettségivel egyenlő legyen, más pályákra is s a közigazgatási egyetemre is képesítsen, hogy végül is sikerült eredeti rendeltetéséből kiforgatni. Ma az iskola növendékeinek talán csak harminc százaléka kerül ki kisközségek és kisbirtokosok fiaiból, a nagyobb részt a lateiner, tisztviselő vagy kishivatalnok-osztály gyermekei adják. A végzett növendékek közül pedig még azok is, akiket otthon várna az apai birtok, vagy tovább folytatják az egyetemen tanulmányaikat, vagy maguk is a vasútnál, postánál, a városnál vagy más hivatalokban igyekeznek elhelyezkedni, hogy így szaporítsák az értelmiségi proletariátus hadseregét. A földműves szakiskola nem a földhöz nevel, végzett növendékei nem kisközségek lesznek, hanem hivatalnok urak. Ebből a gazdasági szakiskolából csakugyan elég egy, Orosházán. Szeghalomnak igaza van, ha nevével nevezi a gyereket s gimnáziumot kér, mert, íme, a vége az, hogy akármilyen néven kérné is a középiskolát, a valóságban csak gimnázium lenne belőle, még ha esetleg gazdasági szakiskolának neveznék is.

*

Ismert dolog, hogy a Rákóczi-féle szabadságharc után az egész Békés vármegye egyetlen nagy kincstári uradalom volt, mindössze kilenc helységgel és alig kétezeröttszáz lakossal. A gyulai uradalmat aztán Haruckern János báró kapta s ő kezdte meg az újratelepítés nagy munkáját. Ő hozott Gyulára és Mezőberénybe németeket, ugyancsak Mezőberénybe és Szarvasra tótokat, fia, Haruckern Ferenc telepítette Orosházára a dunántúli magyarokat s Tótkomlóásra a tótokat. Ezekkel a telepítésekkel vetették meg a ma

virágzó nagy békési városok és községek alapját. Ugyanezt a telepítési politikát művelte a Károlyi-család szatmári és szabolcsi birtokain. Nyíregyháza s a szatmári nagy és gazdag sváb eredetű falvak jelzik a nyomait és eredményeit ennek a nagyszabású, nagy koncepciójú munkának. Aki olvasta Eble Gábor munkáját, az ecsedi uradalom történetét, tudja, hogy Rákóczi egykori vezérlő tábornokának, Károlyi Ferencnek micsoda anyagi, fizikai és adminisztratív erőfeszítésébe került ezeknek a telepeknek létesítése és felvirágoztatása. Ahogy Tótkomlós széles uccáit járjuk s Gajdács Pál nagy tiszteletű úrral, a neves költővel, a tiszteletreméltó ősz pátriárkával az itteni tót nép gazdasági és erkölcsi jótulajdonosságairól beszélgetünk s főlemlegetjük a nagy telepítők munkáját, az jár eszünkben, mi lenne, ha a mai magyar arisztokrácia követné az ősök példáját s az újratelepítésnek, az Alföld vagy a Dunántúl népszaporításának óriási feladataiból ugyanúgy kivenné a részét, mint elei tették! Mi lenne, ha ez az arisztokrácia nem várná, hogy ilyen vagy olyan földreform, ilyen vagy olyan forradalmi megrohanások kényszerítsék kedve ellenére erre az útra, hanem maga lépne fel, mint kezdeményező, s az új kor szükségleteihez igazodó új eszközökkel, de a régi nagy célokat és nemzeti érdekeket követve segítene ennek az égető problémának megoldásában? Amit Károlyi Ferenc és társai a sajátmaguk gazdasági érdekeitől és a nagy nemzeti szempontoktól vezéreltetve meg tudtak tenni, ha idegen országokból tudták telepes expedíciókat Magyarországra hozni, hogy itt falukat és városokat létesítsenek, miért ne tudnák ezt ma is megtenni, akár egyéni, akár korporatív formában? Vagy ha Debrecen város, például, a világháborúban felépítettett egy vagy két kárpáti falut, amelyek az orosz dúlásnak estek áldozatul, miért ne létesíthetne ilyen falvakat nem a Kárpátok között, mert, sajnos, azoktól egyelőre messze estünk, de csak a saját határában, a sajátmaga s a környező nagy hajdúsági városok földműveléséből? Csonka-magyarország belső gazdasági és szociális problémái

az új idők új feladataihoz képest nem kisebbek, mint a török hódítás utáni Magyarországé voltak. Azzal a különbséggel, hogy akkor már visszaszereztük a történelmi Magyarországot, most pedig csak úgy szerezhethjük vissza, ha előbb idebenn ezeket a nagy kérdéseket megoldottuk.

*

Tótkomlóson túl, körülbelül a feleúton Makó felé, egy fordulónál szárnyait vesztett régi szélmalom búslakodik. Megállunk egy percre, körülérdeklődjük, hátha be lehet menni? Vajjon miért nem jár s miért áll itt még mindig, mint az alföldi ősidők tanúja? A szomszéd házból, egy kőhajtásnyira innen, amely egyben kovácsműhely is, csakhamar előkerül a gazda. Azt hiszi, hogy meg akarjuk venni a malmot. Azért nincsenek szárnyai, mert motorra van átszerelve. – Nagyon jó vállalat ez, kérem, – érdemes volna foglalkozni vele. Messze környéken ez az egyedüli malom, az egész tanyavilág, amelynek Makó is, Tótkomlós is hosszú út, mind ide járna. Kár, hogy a bérlő elmenekült belőle. Három évig bírta, kis tőkéjét beleölte s aztán örült, hogy a bútorát magával vihette. Rossz idők járnak még a szélmalomiparra is. A derék kovácsmester, miután kiderül rólunk, hogy nem vagyunk ügynökök, képviselőjelölteknek vagy afféléknek néz bennünket s azt kérdi, hogy járunk-e a képviselőházba? No, nem gyakran, de néha mégis benézünk oda. Akkor volna egy kérése. Ő is iszonyú bajban van. Sehogy se megy a mesterség. Új szerszámok kellenének, egy kis forgótökére volna szükség. Petrovics képviselő úr Makóról meg is ígérte neki, hogy kap kétezer pengőt a Kisipari Hitelintézettől. Nagyon elkegne már, nagyon nehezen várja. Szóljunk odafenn, hogy folyósítsák mielőbb az összeget, különben neki is be kell zárnia a műhelyt... Mit tehetünk? Megígérjük szívesen a segítséget. Le akartunk heverni egy kicsit a napsütésben, jólesett volna egy gondtalan félóra s íme tíz perc alatt a hazai ipar ilyen gondjai zúdultak a nyakunkba! Hát hol lehessen ezektől megpihenni, ha még egy pusztai szélmalom tövében sem lehet?

A HAGYMA

Makó

Szekerek jönnek velünk szembe a makó-tótkomlói országúton. A tanyák népe a városban töltött vasárnap után hazafele tart. Alig látni rossz lovat errefele. Ezek a pompás parasztfogatok mind D'Orsay Olivér gróf emlékezetét dicsérik, aki Kozma Ferenc után annyit tett az itteni lófajta kultuszáért. Most is előttem van kemény, zömök, katonás alakja, hallom recsegő hangját, amint a makói gazdák szekérversenyt dirigálja. Régen volt ez, még a háború előtt. Az Alföldön keresztül, a Dunán át, a Balatont megkerülve, szinte a fél országot bejárták s itt vártuk őket a város alatt az országúton. Dacára rettenetes k. u. k. magyarságának, pompásan tudott az emberek nyelvén. A gazdák úgy néztek rá, olyan respektussal, ahogy a régi huszárok szoktak az ezredesükre, de egyúttal olyan nagy szeretettel, mintha az apjukat tisztelnék benne. Ennyi tekintélye és népszerűsége talán csak Justh Gyulának volt még errefele, aki képviselő létére is meg merte tenni azt, hogy mikor Makóra jött, kiíratta az ajtajára: Protekciós ügyekben senkit se fogadok! Melyik képviselő merné ezt ma megtenni? El is búcsúzhatna örökre a mandátumától.

A vasúti állomásnál hagymásszekerek álldogálnak. A hagyma azt jelenti Makónak, amit Kőrösnek a saláta, Kecskemétnek a barack vagy Orosházának az aprómarha jelent. Most ugyan egy kis krah van a hagymában, nagyon lementek az árak a nemzetközi piacon, de a nagy pénzsűke miatt a termelők már

régebben túladtak készleteiken s az áresés következményeit inkább csak a kereskedők érzik, azok közül is főleg az úgynevezett gyenge kezek, akik nem tudják raktáraikat tartani.

A makói hagymának csakugyan nemzetközi márkája van és az ára is nemzetközi viszonylatokra reagál. Petrovics György, a város volt polgármestere, jelenlegi képviselője, megírta a makói hagyma eposzát. A termelés és a hagymapiac arányaira nézve hadd álljanak itt ebből a következő adatok: A háború alatti esztendőkből a bevetett terület átlaga a makói hagymavidéken évenként négy-ötezer hold volt. De a maximuma elérte a hétezer holdat. A hagymatermelők száma a háború alatt négy és ötezer között mozgott csak Makó városában. Jó esztendőkből elszállítottak a makói hagymavidékről négy-ötezer vágón hagymát. A háború után visszaesett a hagymakertészet, de a beültetett terület most is négyezer hold körül lehet. A termelők legnagyobb része kisember, kishaszonbérelő, csak csekély hányada kerül ki a gazdák sorából. A kertészek többnyire kis, másfél-egyholdas parcellákon folytatják a termelést. Ez tehát a szó szoros értelmében a kisemberek keresetforrása. Makó 46.000 katasztrális hold kiterjedésű határában egyetlen egy nagy és középbirtok sincs. Kétszáz holdon felüli gazda van néhány, a száz holdon felül húsz-harminc, a harminc és száz hold közötti földbirtokok száma 338, ezeknek túlnyomó többsége is jóval közelebb áll a harminc holdhoz, mint a százhoz, 10-30 holdig terjedő földje 1200 gazdának van, legtöbb azonban, négyezer körül, a tíz holdon aluli törpebirtok.

Nem lehet meghatóbb és érdekesebb történetet olvasni annál a karriernél, amelyet a makói hagyma közel száz esztendő alatt megfutott. Ennek a karriernek egyik első lépését Kazinczy Ferenc jegyezte föl »Pályám emlékezeté»ben. Kazinczy 1799-ben Ausztriában szenvedtél hat és fél évi nehéz rabságának ötödik szomorú esztendejét. Egy napon óriási fej vereshagymát lát az egyik vendégfogadóban. Megha-

tottan néz rá és zsebébe teszi, hogy emlékül nála maradjon, úgy érezze, hogy ez a magyar föld termése. »Ha ezt a Mizraim népe imádkozhatja – írja naplójában – miért ne én? A hagyma valóban magyar hagyma volt. Egy tyrolisi lakos a leopoldstadti hídról néz, mint fereszté pudliját a barátja és meglátá a Magyarországról odaérkezett hajón a szörnyű nagyságú hagymát. Megvevé két zsákkal...« Ez az első adat a makói hagyma külföldi útjáról. Ma a termés 80-85 százaléka külföldre megy, de a makói hagyma hosszú utat tett meg, míg ide érkezett. Kezdetben a makói kofakereskedelem szállította el a hagymát kocsikon. Ezek a szekeres hagymakereskedők bejárták az egész Bánátot, Aradon és Nagyváradon túl az egész Erdélyt Fogarasig és Brassóig. Tergovácoknak nevezték őket. A múlt század harmincas-negyvenes éveiben Szirbik Miklós református lelkész volt nagy apostola ennek a hagymakultúrának. Tény, hogy a múlt század első felében csak református vallású polgárok foglalkoztak hagymatermeléssel és ezt a termelést, egykorú írásos feljegyzések szerint, kálvinista foglalkozásnak nevezték. A nyolcvanas években már osztrák és német cégek jelennek meg Makón, Hamburgból és Lignitzből s az ő közvetítésükkel jutott el aztán a makói hagyma Németországba, azután Hollandiába és Angliába. Később követték őket mások is, úgy, hogy a makói hagyma a világpiacon egyre ismertebbé vált és erős versenytársa lett az olasz és a spanyol hagymának. Elismertsége és híre akkora lett, hogy a XIX. század végén a németek makói hagymakertészeket szerződtek, hogy betanítsák a német termelőket az okszerű hagymatermelésre. Ma a hagyma-exportüzlet egész sor nagy céget foglalkoztat s roppant összegeket forgat meg. Ezelőtt négy-öt évvel még háromszázhatvan bejegyzett hagymakereskedő volt Makón. A hagymának legnagyobb külföldi piaci voltak a háború előtti régi osztrák tartományok, Csehország, Galícia, Németország és Orosz-Lengyelország. Ment azonban a hagyma Franciaországba, Belgiumba, sőt Afrikába is. A

makói hagyma világhíre elsősorban a kitűnő marosmenti kiöntéses talajnak köszönhető. Ahogy Egyiptomban a Nílus kiöntései, Hollandiában pedig a tenger áradásai tették alkalmassá a földet a hagymatermelésre, itt ugyanezt a szerepet játszották a Maros árvizei. Ezenfelül a klíma sajátosságai, a makói hagymakertészek hosszú gyakorlati tapasztalatokon alapuló tudása juttatta odáig, hogy minőség tekintetében, érte ezalatt a nagyságot, keménységet, tartósságot, súlyosságot, ellenállóképességet, ma a legelső helyen áll a világon. Utána következnek a német fajok, aztán a bolgár, spanyol és olasz hagymák. A tengeri halak konzerválásánál ma is csaknem kizárólag makói hagymát használnak. Kötetnyi könyvet lehetne írni róla, mit jelent ez a hagymakultúra a népszorgalom s a szociális és kulturális egészség tekintetében. A földnek ilyen kiterjedt és intenzív művelését a makói hagymavidéken kívül csak Olaszországban, Belgiumban és Badenben lehet megtalálni. Micsoda ellentét a hortobágyi katasztrális holdak évi másfélpengős jövedelme s a hagymatermelés alá fogott öt-hatezer holdnyi makói határ között! És milyen példa ez akárhány nagy tiszántúli város részére, amelyeknek határában ma is sok helyen bolgár kertészek termelik a zöldséget s tartják kezükben a helyi piacok áralkulását!

*

Ennek a makói hagymakultúrának gondjairól és áldásairól beszélgetünk Csorba Jánossal, a lelkes, fiatal ügyvéddel, a makói kisgazdatársadalom egyik vezető emberével. Mert van itt, persze, más baj is, nemcsak a hagymakrah. Makó egész kereskedelmi és ipari élete a hagymán épül föl. Ha jó a hagymaszüret, akkor jól megy a boltoknak és a mesterembereknek is, ha rossz, akkor ők is sínylik, az ügyvédekkel és orvosokkal együtt. A kisgazdáknak, persze, akik nem a hagymából élnek, más bajaik vannak. Ugyanazok, mint mindenütt: a nagy adó, a rossz időjárás, a még rosszabb hitelviszonyok miatt. Csorba

János nagyszerűen látja ennek az egész társadalmi kategóriának a helyzetét. Pompásan ismeri lelkivilágukat, morális vagy politikai képességeiket, ugyanúgy, mint annak a nagy megrendülésnek tüneteit, amely a gazdasági bajok következménye gyanánt jelentkezik itt is a legkonzervatívabb társadalmi osztályban. Ez a fiatal ügyvéd típusa annak az alföldi új értelmiségnek, amelynek értékes és rokonszenves példányai Ecsedi István Debrecenben, Görgey Márton Hajdúban, egy másik Csorba Antal Böszörményben, vagy Nagy Ferenc nagytiszteletű úr Sárrétudvarin és még oly sokan mások, akikkel útközben megismerkedtünk, kezet szorítottunk. Mindnyájan ennek a kisbirtokos-osztálynak gyermekei, annak minden jó tulajdonságával megáldva. Nem az az újsütetű, stréber félértelmiség ez, amelyik a városi írnokságért megtagadja, lenézi származását. Nem is az a kispap-fiatalság, amely bricsesz nadrágban és tollas kalapban száz holddal a háta mögött a dzsentrit akarja játszani. Nem is az, amelyik mint gazda, a városi kávéházból gazdálkodik, de nem is a véresszájú, nadrágos agitátor, a radikális fiskális, pap vagy lapszerkesztő, akinek a demagógia a kenyere. Csorba János és társai a földből nőttek ki s ezért közvetlenebb a kapcsolatuk vele. Tele vannak praktikus, reális életérzéssel, de a kispap-osztály helyzetét egy szélesebb horizonton látják, nemcsak osztály bajnak, de az egész nemzeti társadalom bajának. Szociális fogékonyságuk több, mint a dzsentrinek, vagy a városi, egészen lateiner értelmiségnek. Böszörményben a másik Csorba, egy csupalélek fiatalember, a földmunkástömegeket szervezi nemzeti alakulatokba. Ezek olyan szocialisták, akik fogadalmat tesznek az integritásra. Ecsedi Istvánt nem szükséges fölfedezni. A hortobágyi pásztorélet országosnevű tudós kutatója egész kis könyvtárt irt össze a pusztá történelmi múltjáról, jgeológiai alakulásáról, dalköltészetéről, szokásairól, hagyományairól. Úgyszólván gyalog járta be Palesztinát, Bulgáriát, Törökországot, Finnországot tudományos és néprajzi kutatások kedvéért. Görgey Márton, a hajdú-

megyei főorvos, királygyűrűs doktor, aki egy nagy egyetemi és tudós karrier minden föltételének birtokában el tudott menni Balmazújvárosra községi orvosnak, hogy ott a szegénység istápolója és gondviselője legyen. Azok közt a megnyugtató és föl-emelő benyomások között, amelyeket barangolásunk közben szereztünk, ezeknek a Csorbáknak és Görgeyeknek munkája és egyénisége az, ami leginkább szívünkhöz férközött. Ha mindenütt belőlük kerülne ki a tiszántúli nép értelmi vezetése, mindjárt könnyebb lenne azt a nagy légköri nyomást elviselni és levezetni, amely errefele a küzdő és nélkülöző társadalmi osztályok lelkét mindenütt megüli. Semmiféle reformpolitika, mely az Alföld, vagy a Tiszántúl nagy problémáira néz, nem hagyhatja ki számításai-ból az ilyenfajta embereket. Az értelmi és anyagi fölemelkedésnek ők a legértékesebb tényezői. A Tiszántúl válsága akkor fajulna katasztrófává, ha nem az ő szellemükben keresné sebeinek gyógyítószereit.

(1929 május.)

II.

KEHIDÁTOL A CENKI SÍRBOLTIG

1.

KÉT KORSZAK, KÉT FESTETÍCH

Keszthely

A Festetich-kastély bezárt kapuja előtt néhány ágrólszakadt német turista bámészkodik. A Balaton környékét járják, (ki tudná, hogy vetemedtek erre) Hévízről jönnek, ahol megfürödtek a csodatevő tóban s most meg szereinek nézni az épületet és a parkot. Tudják jól, hogy egyik leggazdagabb magyar főúr lakik itt, akinek birtokai egy kis német hercegség terjedelmével vetekszenek s akinek vendégszeretetét és vadászatait fejedelmi látogatók keresik. A kastély parkját magas, hatalmas kőfal keríti, csak a háromszárnyú pompás rácsoskapun át lehet bepillantani. A németek azonban aligha fognak bejutni. Ha itthon van a herceg: azért nem eresztik be a kíváncsiakat, ha nincs itthon: akkor azért. A legöregebb keszthelyiek között is kevesen vannak, akik egyszer-egyszer bejutottak ide. A Festetich-udvar zártabb életet élt a cárok téli palotájánál, vagy a schönbrunni isárga császári kastélynál is. Ugyanolyat, mint Festetich Tasziló, a végletekig konzervatív, exkluzív mágnás, aki a békevilágban csak különvonaton utazott, ma is külön szalonkocsit használ a vonaton s ha megérkezik Keszthelyre, a vasúti állomáson ma is piros futószőnyeget terítenek elébe a kupéjától az állomás kijáratáig.

*

Ferenc József élete végéig nem akart automobilba ülni, védekezett a telefon ellen s a maga hétköznapi életvitelében épúgy rendíthetetlenül ragaszkodott a régihez, mint ahogy hajszálynit se engedett

a császári udvartartás évszázados etikettjéből és reprezentációs hagyományaiból. De Ferenc József azért akarva-nemakarva mégis a máélt, mert állásánál, uralkodói kötelességeinél fogva számolnia kellett az élet változásaival, koncessziókat kellett tennie a rohanó időnek és szokásoknak, tudomást kellett vennie arról, hogy a világ nem áll meg «ott, ahol 1848-ban állott, érintkeznie kellett, sőt kezet kellett fognia olyan emberekkel, akiket nem szeretett, vagy lenézett, fogadnia kellett őket, kórházakat, betegeket, kiállítókat kellett látogatnia s a keresztény fejedelmi alázat demonstrálására minden évben egyszer meg kellett mosnia a lábát annak a tizenkét öreg szegénynek, akiket erre a célra kiválasztottak. Ferenc József, akármilyen konzervatív arisztokrata volt is, polgári életet is élt és polgári kötelességeket kellett betöltenie. Festetich Tasziló makula nélkül, megalkuvás nélkül élte és élhette a világtól különvált, a világ felett lebegő arisztokrácia életét, nagyobb, zárkózottabb úr lehetett a császárnál, udvart tartott, külön udvari ceremóniákkal és udvari hierarchiával és soha ki nem lépett abból a körből, melyet a hagyomány és a saját ízlése s előítéletei magán-, társas- vagy társadalmi életében számára megszabtak. Ezen az életvitelen csak egyszer esett csorba, egyszer zavarta meg idegen kéz, egy nálánál is nagyobb hatalom, a szokásait. A proletárdiktatúra tapintatlan keze volt ez, amely nem respektálta a feudális hagyományokat, kíméletlenül áttört azon a bűvös körön, melyet a Festetich név és a Festetich-udvar jelentett, kiűzte a herceget kétszáz szobájából, százholdas parkjából és százezerholdnyi birtokából. A határon még vasúti kocsiját is megállították, ujjairól még a gyűrűit is lehúzták, csak annyi aprópénzt hagytak nála, amellyel a harmadik osztályon tovább utazhatott.

A diktatúra azonban elmúlt s a Festetich herceg élete s a keszthelyi udvar élete is ott folytatódott, ahol pillanatra abbamaradt. A kellemetlen epizód azóta fantasztikus, valószínűtlen élményé finomult. Ki akarna rá még egyszer emlékezni? A monarchia

is elmúlt, Ferenc József is elmúlt, Nagymagyarország is elmúlt, a Festetich-udvarnak s urának életmódja mindennél örökkévalóbbnak és változhatatlanabbnak bizonyult. Ma is hajszálra ugyanaz, ami tíz, húsz, vagy ötven évvel ezelőtt volt. A herceg maga csak annyi koncessziót tett az új kornak, a konszolidációnak és a demokráciának, hogy a rettentő adóterhek miatt, amelyek még az ő fantáziáját is megmozdították, aki pedig a nagy számoktól nem igen szokott megijedni, a rettentő adóterhek miatt egyszer, azaz egyetlen-számú személyesen szólított meg egy minisztert, ugyanúgy panaszkodva, mint bármelyik adófizető polgár. De ezt is bizonyára inkább csak tapintatból tette s valami olyasfélét mondhatott Bud Jánosnak, hogy talán nem volna illő, hogy ő több adót fizessen Esterházy hercegnél, akinek kétszázezer holdja van s aki ezt talán még sértésnek is vehetné. Ez volt az egyetlen alkalom, hogy Festetich Tasziló tudomást vett a polgári életről, hogy csodálkozott valamin és megkérdezett valamit, sőt kért is valamit a maga számára. Egyébként ma is, hetvenhat évvel a vállain, ugyanolyan fáradhatatlanul vadászik, mint ötven évvel ezelőtt. A berzencei őserdőkben, hűvös, holdfényes szeptemberi estéken el nem mulasztja a szarvasbögést. Hanyatló kedvvel, de a tradíciókhoz híven gyönyörködik a fenéki ménes telivéreiben s uralkodik kilencvenezer holdnyi uradalmainak javai és gondjai fölött. Csak uralkodik, de nem kormányoz, nem vezet, nem kezdeményez, nem gazdálkodik ennek a szónak személyes értelmében. A sport, a vadászat, a lótenyésztés örömei, egy nagyszabású fejedelmi élet egyéb társadalmi elfoglaltságai mindig jobban érdekelték és igénybevették, mint maga a gazdálkodás. Politizálni sohase politizált. Az ő szemszögéből nézve, ez mindig sokkal alacsonyabb mesterség volt, hogysem beleárthassa magát, még akkor is, ha egyébként kedve is lett volna hozzá, ami pedig sohase volt. Nem voltak katonai ambíciói, mint annyi sok Festetich-ösnek s köztük különösen annak a Lászlónak, aki a hétéves háború történetébe olyan fényes haditettekkel

irta be a nevét. Olyan méretű mecénás-hajlamai fse voltak, mint a nagy György grófnak, aki nagy katolikus létére 170.000 pengőforinttal megvetette alapját a csurgói református gimnáziumnak, mérhetetlen vagyont áldozott a Georgikon létesítésére, negyvenezer forintos alapítványt tett Bécsben tanuló magyar nemes ifjak számára s ezenfelül, úgy mellékesen, 1809-ben az inszurrekció alkalmával ötszáz huszárt állított ki és százezer forintot adott a szegényebb nemesség kistafirozására és lóraültetésére. Az irodalom és művészet pártfogása vagy személyes kultusza se gyökerezett meg benne annyira, mint ezekben a nagy ösökben, akik között még olyan is akadt, mint Festetich Leó, aki az abszolutizmus idejében, 1850-ben, a Nemzeti Színház igazgatója volt, sőt – horribile dictu – 1853-ban Délibáb címmel szépirodalmi lapot is alapított és mint színiiskolai igazgató is tevékenykedett. Festetich Tasziló nem ambicionálta azt sem, hogy uradalmi intenzív megművelés, modern berendezés dolgában a tudomány színvonalán mozgó mezőgazdaság mintaképei legyenek, hogy üzemvitelükben mindazt alkalmazza, amit a termelés kémiája és technikája csak biztosítani tud s mindezt egybekösse a mezőgazdasági nagyiparnak és a hasznosításnak azzal a kapitalista és kommerciális szellemével, amely nélkül egy nagybirtok ma már csak fogyasztó gazdálkodást űzhet. Fogyasztva és felélve önmagát olyan értelemben, hogy ha ötven évvel ezelőtt százezer katasztrális holddal kezdtem, ötven év alatt elkölthetem belőle ötvenezret, s a megmaradó ötvenezzer majd jó lesz az örökösömnek, ugyané szisztéma mellett ő is élélhet belőle még ötvenig...

EGY MAMMUTBIRTOK GONDJAI

Keszthely

Azt mondják, hogy a Festetich-birtokok tizenhat-ezer hold földdel adóztak a földreform céljaira. A herceg egy szisszenés nélkül áldozta föl ezeket a birtokrészeket, seholse ment olyan simán a váltság-földek leszakítása, mint az uradalomban. A herceg mindent némán, szó nélkül, tiltakozás nélkül tudomásul vett, nem protestált semmi ellen, nem próbált alkudozni, egy ujját se mozdította az igénylőkkel s a bíróság ítéleteivel szemben, méltóságán alulinak tartotta, még ha a legősibb parcelláról volt is szó, hogy huzakodjék értük. Ha a fogukat fenik rá, hadd vigyék! – ez volt az álláspontja s emellett ugyanazzal a megközelíthetlenséggel tartott ki, mint amellyel egyéb nézeteihez ragaszkodik. Ez a tizenhat-ezer hold pedig, mint a beavatottak mondják, annál súlyosabb teherként a hitbizomány számláján, mert legnagyobb részében szántóföldet és belsőséget, ház-helyeket jelent. S olyan birtokoknál, mint a hercegségek, ahol igen sok az erdő, a nádas és legelő, ennyi szántónak elvesztése az uradalom belső gazdasági egyensúlyának veszélyeztetését is jelenti.

A háború előtti Nagymagyarországon a Festetich-féle hitbizomány területe kerekszámban 130.000 katasztrális holdat tett ki. Terjedelemre csak négy másik hitbizomány múlta felül, a herceg Esterházy-féle a maga négyszázezer, a gróf Schönborn-féle 240.000, a herceg Kóburg-Gotha-féle 147.000 s a Frigyes királyi

hercegé a maga 145.000 katasztrális holdjával. Az 1925. évi gazdacímár kilencvenhatezer katasztrális holdat tüntet föl, mint a Festetich-féle hitbizomány megmaradt tartozékát. Ezek a birtokrészek névszerint a következő községek határát érintik: Alsók (552 kat. hold), Alsózsíd (729), Balatongyörök (5623), Balatonkeresztur (9273), Balatonszentgyörgy (3424), Bélavár (2855), Berzence (4854), Bolhás (1571), Curgó (2935), Curgónagymarion (549), Égenföld (933), Egregy (264), Felsőzsíd (779), Főnyed (654), Gyékényes (1062), Hévizszentandrás (153), Keszthely (11.208); Porrogszentkirály (248), Rezi (3471), Sármellék (1763), Sávoly (4027), Somogyudvarhely (5410), Senta (5302), Tarany (6177), Tikos (105), Vállus (3538), Vindornyaszőllős (859), Vízvár (3739), Vanyarcvashegy (1435), Vörs (2806), Zalasántó (4152). Ebből 23.000 hold a szántóföld, 8000 hold rét, 12.000 hold a legelő, 32.000 hold erdő és 18.000 hold földadó alá nem esői terület. Bérbe van adva 35.000 hold s ebből 20.000 hold szántó.

*

Keszthely főterén ott áll a nagy Festetten György szobra, egy letűnt történelmi kor emlékezetét idézve, amelynek arisztokrata héroszai voltak, elméleti és gyakorlati téren egyaránt nagy reformerek, akik az új kor s az új kötelességek fuvallatától megérintve, annak a gigászi feladatnak gyürköztek neki, amely ki akarta emelni elmaradottságából az ősi, primitív, patriarhális Magyarországot, hogy a morális és politikai újjászületés mellett a gazdasági újjászületés útjára vezesse. Ez a nagy Festetten előtte járt ebben a reformatori munkában Széchenyi Istvánnak is, akinek különben nagybátyja volt. Nemcsak olyan értelemben volt lángoló hazafi, aki a Graeven-huszár ezred nevében a magyar vezényszóért kopogtatott Ferenc császár ajtaján, de, ami ennél sokkal több, a Széchenyi-féle reformgondolatot, mindenki más szinte félszázaddal megelőzve, saját erejéből akarta megvalósítani százhatvanezer holdnyi birtokain. Ez a

nagy ember a neonacionalizmust és a népjólétet a barázda tövében kezdte. Olyan lángoló lélekkel, amely tele volt a reális élet átérzésével, tervelte ki és szervezte meg a modern, haladószellemű magyar mezőgazdaság praktikus iskoláját. Abban az elgondolásban, mely a Georgikont létrehozta, több volt az életviszonyokkal, a kor s a magyar föld szükségleteivel számoló gyakorlatiasság, mint összes mai alsó, felső, vagy legfelsőbb mezőgazdasági tudományos és tanintézeteinkben. Mert ez a Georgikon, mint Deininger János oly érdekes kis könyvében elbeszéli, nemcsak magas képzettségű gazdatisztek, uradalmakat kezelő tisztviselőket és szakembereket nevelt, de a béresek oktatását s az egyszerű kis parasztember gyakorlati ránevelését a helyes gazdálkodásra épp úgy feladatának ismerte, mint a ménesmesterek és lovászok, a falusi nagy- és kiscgazdaasszonyok, az erdészek, vagy erdőkerülők, a kertészek, és zöldségtermesztők, a mezőgazdasági mérnökök, gép- és malomépítők kiképzését. A nagy gróf maga ügyelt föl személyesen szinte haláláig az intézet elméleti és gyakorlati működésére egyaránt, ösztöndíjasokat küldött ki évről-évre Angliába és Németországba a modern mezőgazdálkodás elsajátítására, ezer holdat bocsátott kísérleti területül az egész intézet rendelkezésére s a magából viselte az egésznek költségeit évtizedeken át. Kiváló gazdatisztek, erdészek, elméleti és gyakorlati szakemberek nemzedékei kerültek ki ebből az intézetből, halhatatlan nyomokat hagyva maguk után a Dunántúl mezőgazdasági kultúrájának előbbrevitelében éppen úgy, mint az erdélyi vagy alföldi pusztaságok felvirágoztatásában.

*

A keszthelyi birtokrész az 1925-ös földbirtokstatisztika kimutatása szerint 11.200 holdból állott, amelyből csak 2000 hold volt szántó, 2300 hold rét, 2500 hold legelő és 2000 hold használatlan, földadó alá nem eső tőzeges terület. Ez a birtoktest négy majorra

tagozódik, az úgynevezett Felsőmajor 350 hold szántóval és több ezer hold réttel, a Georgikon-major 6-700 hold szántóval. Fenékpusztá és Újmajor kerekszámában 900 hold szántóval. Amint ez a statisztika is mutatja, az uradalomnak elsősorban az intenzív állattenyésztésre kellene magát vetni, mert a szomszédos balatongyöröki, balatonszentgyörgyi, valamint balatonkereszturi uradalmi területek legnagyobb része is legelő, rét, vagy tőzeges terület. Közel húsz ezer holdnyi, összefüggő, vízjárta balatonparti legelők ezek, amelyekben több helyen folytatnak rétváltoztatási kísérleteket. A Dobogókő-majornál például százharminc hold műretet csináltak műtrágyával. De egyébként a nagyszabású modern állattenyésztésnek, legalább is a házi kezelésben maradt birtokrészekben, úgyszólván semmi nyoma. Legnagyobb számban juh legel az uradalom területein, magán a Felsőmajoron kilenc farka van valami három ezer juhkal, amelyek közül ezer darab anyajuh. A gyapjújuk prima minőségű, messzi földön híres. A fenékpusztai ménes ugyan remek telivéreket tenyészt, de az állományt itt is újabban erősen csökkentik, mindössze 26-28 darab telivérből áll most a létszám s ebből talán tíz anyakanca van. A rideg gulyák, melyek Fenékpusztá mellett legelnek, jó marhákat adnak, szívós és kitartó igásökröket. A Georgikon-major tehenészetében száz marha van istállóban, a modern tehenészet módszerei mellett. A tej átlag, dacára a szép piros-tarka fajtának, igen alacsony. A legmagasabb tejhozam idején sem volt az idén hét és fél liternél nagyobb, télen három és fél liter körül mozgott. A kitermelt tejből azonban semmit se dolgoznak fel, mindent azonnál eladják a városban. Van ugyan a majorban egy igen modernül berendezett tejház, hűtőkádakkal és a legmodernebb alfaszeparátor rendszerű, motorhajtású vajköpülőkkel és tejtermékfeldolgozókkal, de ez most lezártan, pókhálólepetten áll és évek óta nem dolgoznak benne.

Meglátogatjuk a Dobogókő melletti majort. Kerítetlen ócska tanya ez, két régi időből származó hatalmas istállóval és két apró cselédházzal. Összesen tíz cseléd van benne, négy béresfogat tizenhat ökörrel, melyekből nyolcat most hoztak be a rideg gulyából. Szekérszín nincs, mint ahogy az egész keszthelyi uradalomban egyetlen tanyán sincs fészter a szekereknek. Kinn állnak a szabad ég alatt, éppen úgy, mint az ekék és a mezőgazdasági gépek, amelyek ugyancsak kinn rozsdásodnak. Itt a dobogókői majorban négy régi rendszerű Sack-eke dolgozik, egy hármashenger és két borona az összes mezőgazdasági felszerelés. Elmaradt, külterjes gazdálkodás képét mutatja minden. Két juh-falka tanyázik az egyik istállóban, tőlük elválasztva ugyanabban az istállóban kilencvenkét darab angol sertés, melyeknek most csinálnak modern, betonirozott aljú disznóólát, farekeszekkel. A földeket itt ökörszántással munkálják meg, a réteket minőség szerint ötödében, negyedében vagy harmadában adják ki a környékbeli gazdáknak. Traktor csak szorultság idején jön át a Felsőmajorból, mert az egész keszthelyi uradalomnak mindössze három traktora van, ebből egyet tavaly, a másik kettőt csak az idén állították be. Azelőtt két gőzekegarnitúra dolgozott. Azoknak a majoroknak, melyek a hercegi kastély közelében vannak, vagy ahol a herceg megfordulhat, a külseje mintaszerű. Minden rendezett, ragyogóan tiszta, kispert, kimeszelt, aminthogy a hercegi magánutak is csodálatosan gondozottak és parkírozottak. Általában az a benyomása az embernek, hogy ez az egész gazdálkodás kizárólag a kastélyért van és a kastély szélességeitől függ. A három majornak évenként száz öl, azaz kétszáz-kétszáz szekér fát kell beszállítania a kastély fűtésére. Ez a szállítás sokszor huszonöt-harminc kilométer távolságra fekvő erdőből történik s a cselédség nagy része sokszor a leghevesebb munkaidőben is a hercegi magánutak tisztítására van berendelve. Industrializált gazdálkodásnak sehol semmi nyoma, mezei vasút az egész uradalom területén egy kilométer sincs. Az intézői karban igen sok az igyekvő,

jól képzett gazda, de köztudott dolog, hogy ezeknek a keze igen meg van kötve. Minden a kastélynak kell, nagyszabású befektetést sehol sem eszközölhetnek.

*

A Festetich-féle hitbizomány is, mint általában a magyar mammutbirtokok, a forgótökehiány krónikus betegségében szenved. Hogy ez a körülmény milyen következményekkel járhat a hitbizomány okon való gazdálkodásra, elég talán idézni a Károlyi Mihály-féle esetet, aki annakidején, 1916-ban, mint a kompoltdebrői hitbizomány haszonélvezője, azzal a kéréssel fordult a hitbizományi bírósághoz, hogy engedjék meg neki a birtokok bérbeadását. Károlyi Mihály kérvényében előadta, hogy 1914-ben tizennyolcezerholdnyi mezőgazdasági jellegű birtokán mindössze hatezer métermázsza búzát termelt s a birtok átlag alig hozott több tiszta jövedelmet 250.000 koronánál, míg a hitbizományi bérbé venni szándékozó társaság ötszáz-ezer koronát, vagyis még egyszer annyi bért ajánlott föl. Az alapos gazdálkodáshoz, amint azt Károlyiék kifejtették, legalább öt-hatmillió korona tőkebefektetésre lett volna szükségük.

A hitbizományok haszonélvezője birtokait vagy éppen nem, vagy csak nagyon körülményes eljárással s azok értékének csak kisebb részéig (nálunk egyharmadáig, de csak hasznos beruházások címén) terhelheti meg. Sokszor tehát uzsorahitelre van kényszerítve s hitelezőinek úgy nyújt fedezetet és kielégítést, hogy átengedi nekik a birtok kezelését, amely legtöbbször rablógazdálkodásra vezet. De ha van is pénze, legtöbbször nem a földre fekteti, amely neki és a hitbizomány örökösének felületes gazdálkodás mellett is nagy jövedelmet hajt, hanem elkölti, vagy többi örökösei kárpótlására fordítja. Hogy a magyar hitbizományok a háború előtt milyen mértékig voltak eladósodva, arra Kenéz Béla idézi nagy munkájában a következő adatokat: A hitbizományok területének csaknem hatvan százalékát teszik a jelzálogilag megterhelt

fidei comissumok és ezek bekebelezett terheinek összege kerekszámban 78 millió koronára rúg. Hitbizományaink kataszteri tiszta jövedelme tehát körülbelül 26-27 millió korona, ami ötszázalékkal tőkésítve 500-500 millió korona tőkeértéknek felel meg. Az adósság eszerint a tőkeérték 15-16 százalékát ütötte meg. Ha azonban figyelmen kívül hagyjuk a tehermentes hitbizományokat, – mondja Kenéz – arra az eredményre jutunk, hogy a jelzálogilag megterhelt ilyen birtokok értékük egynegyed vagy egyötöd részéig vannak eladósodva.

De mindez – tegyük hozzá – természetes is mindenütt, ahol a haszonélvező főúr egyéni kedvtelései és luxusigényei mellett a gazdasági szempontok teljesen háttérbe szorulnak. Ez a rendszer az, ahol azí a pénzt, amelyre égető szükség volna traktorok beszerzésére, kártyaveszteségek kiegyenlítésére fordítják, azokat az összegeket, amelyekkel a vizenyős területeket lecsapolhatnák, vagy a szárazakat öntözhetnék, afrikai vadászexpedíciók emésztik föl, vagy egy skóciai kirándulás befektetései, amikor reprezentációban és költségekben versenyezni akarunk a northumberlandi herceggel. Az igásökrök kidőlnék télen a rossz takarmányozás miatt, vagy tavasszal alig bírnak föltápászkodni az istállókban, mert egy hölgy avatkozott bele a várományos életébe, az adóhátralékok kamatai a végtelenségig halmozódnak, mert az autók tekintetében három új londoni márka beszerzése vált halaszthatatlanná, a parasztok nem kaphatnak kisbérletet, mert csak a negyedévi árendát tudják letétbe fejezni, a zsidó nagybérlet viszont előleget is tud adni s ő aztán albérletet nyújt a parasztnak, a jobbágykorszakra emlékeztető föltételek mellett. Nem azt mondjuk, hogy ez a Festetich hitbizomány betegsége, de igenis legtöbbször, vagy nagyon sokszor a magyar hitbizományoké. A kivételek, persze, itt is kivételek. Czettler Jenő szerint nemcsak cukorból szánutakat készít, Rembrandt-képeket ruhának szabató majoreszkók vannak, hanem olyan boldogtalan hitbizományosok is, akik kénytelenek tizenöt százalékra

felvett pénzből fizetni cselédjeik konvencióját s akik kastélyaikba visszavonulva, az önkéntes száműzetés kenyerét eszik, hogy egy-egy katasztrofálisan rossz termés következményeitől szabaduljanak.

*

De ettől eltekintve, lehetséges-e a mai viszonyok között – mikor az intenzív mezőgazdaság olyan sokrétű, olyan komplikált feladattá vált, mikor a trágyázás és talajjavítás külön tudomány, mikor a tejgazdaság gépüzemmel folyik, mikor az erdőkitermelés, feldolgozás és piacrahozatal a világverseny ismeretét, a konjunktúrák figyelemmel kísérését, a legmodernebb és leggazdaságosabb technikai módszerek gyors alkalmazását igényli, mikor az állattenyésztés üvegházi kertészetté és laboratóriumi kísérletekké finomult, mikor a szőlő- és borkultúra a magas kémia, a talajtani ismeretek, a kezelési eljárások végeláthatatlan szövevényét jelenti s a rétművelés az olasz rizstermelés öntözési és csatornázási eljárását veszi igénybe s amikor a gazdának tudósnak és kereskedőnek, mérnöknek és szociális reformernek, tőzdespekulánsnak és vadászszakembernek kell lennie, – lehetséges mindezt, száz-, ötven-, vagy csak huszonötezer holdon alkalmazva is, egy embernek ellátnia, még ha zseni, ha gépszerű munkaerő, ha hivatásának aszkétája lenne is az illető? Amikor a tizezerholdakon még ridegmarha legelt, mikor az őserdőben disznót makkoltattak s fáját csak házi tüzelésre vagy házi építkezésre használták, mikor a feltört ezer holdakon monoton egyhangúságban búza, dohány, kukorica és krumpli változott, egy tulajdonos, egy gazda megfeleltett száz-ezer holdnak. Ma, ha maga gazdálkodik, talán ötezer hold az az emberi mérték, amelynek eleget tud tenni a kor színvonalán és versenyképes módon. A nagyobb birtok, a tizenöt-, húsz-, vagy ötvenezer hold, különösen ha széttagolva fekszik, azt jelenti, hogy a tulajdonos szükségképpen elveszti a földdel és a néppel való minden személyes kapcsolatát s mindabból,

amit a társadalmi vezetés, a személyes vagy politikai ráhatás igényelne, úgyszólván semmit be nem tölthet. Vagy olyanná válik, mint a nagyvállalkozó, a gyáros, a bankár, vagy a gigászbérek zsidó haszonélvezői: csak üzletté lesz számára a föld, vagy olyanná, akinek számára csak egyéni luxus, ezek egzisztenciájának bőrére és az egész nemzeti társadalom rovására.

DEÁK FERENC KŐLÓCÁJÁN

Kehida-Berzence

Pár évvel ezelőtt a lapok cikkeket írtak róla, hogy a kehidai Deák-birtok gazdát fog cserélni ;s alighanem véglegesen idegen kézre kerül. A földművelésügyi kormány közbelépett, a birtok maradék részét a Deák-kúriával és a hozzá tartozó gazdasági épületekkel együtt megvette s földművesiskolát létesített kisgazdafiúk elméleti és gyakorlati oktatására. Az iskola maga kétemeletes, pompás, új épület, két évvel ezelőtt készült el, hatalmas gazdasági udvar veszi körül, istállókkal, magtárakkal, kocsiszínekkel, cselédházakkal. Jobbra tőle fenyves út vezet a régi Deák-kúriához. L-alakú öreg nemesi udvarház ez, előtte egy virággrupp, közepén Deák Ferenc mellszobra, mögötte kis kert ereszkedik az országútig, kőoszlopos, rácsos kerítéssel. A kúriában helyezték el az igazgatói lakást s a házat magát az építkezésekkel kapcsolatban egészen átalakították. Azelőtt még érintetlenül, régi épségében, kopottságában őrizték itt azt a szobát, amelyben Deák legszívesebben tartózkodott. Széles, balkónosan előreugró ablakában sokat üldögélt egy karosszékben s a falon még mutogatták a gyufagyújtás helyét. A szoba még megvan régi alakjában, de egy szép Deák-képen kívül, melyet a főhelyre akasztottak, semmi sem emlékeztet többé a régi lakóra. Újra festették, új ajtókat, ablakokat raktak rá, elől egy kicsit meg is toldották. A ház mögött még ott hevernek a nehéz vasalt ajtók, az elkorhadt zsalugáterek, amelyeket leszedtek. Éltető igazgató úr pár régi levelet őriz egy üveges szekrényben, közöttük az egyikben Deák a Vörösmarty-árvák részére gyűjtött adományokat nyugtázza.

A kertben, a terras elött, még áll az öreg százesztendős juharfa, melynek lombjai alatt Deák Ferenc oly szívesen üldögélt. Szép, messze kilátás nyílik innen a nyájas Zala völgyére, amelyen túl a láthatáron a Tátika orma ködlik kékesen. Még (áll az ócska kőpad és kőasztal, – a régi falusi kertekben oly elengedhetetlen pihenő az öreg fák alatt, – köröskörül az alkonyati csend s a juharfa sötét koronája megreszket a hűvösödő szélben. De micsoda csöndesség lehetett itt negyvenkilenc után, azokban az években, mikor még a remény is meghalni látzott számunkra! Idegen hadak rajtunk, az ország címere széttörve, teste szétszakítva, csak a kivégzések, elfogatások hírért hozza ide napról-napra a sutogó rémület. Mit beszélhettek akkor ezen a kőpadon, azokon a szörnyű szeptemberi estéken? S milyen álmai lehettek annak, aki itt várt éveken keresztül, hogy rákerüljön a sor az ő hitére és az ő igazára? De akkor könnyű volt várni, neki is, nekünk is. Benne ültünk a kúriákban, a föld szilárd volt alattunk és körülöttünk. Elnézhattuk a kőpadon ülve a juharfa alatt ezer év rendíthetetlen flegmájával, hogy szállja meg a német, cseh és morva beamterek söpredék-hada az országot, a hivatalokat. Ma nincs egyebünk, csak a hivatal. Csehek és morvák lettünk idehaza. Te öreg juharfa, mivel biztathatsz most? Te hű öreg kőpad, mivel marasztalsz? Az idő most nem nekünk dolgozik...

*

Éltető igazgató úr lelkes szakember. Él-hal az iskolájáért. Mindent megmutogat benne, a tantermet, a fiuk hálósobáit, a mintagazdaság üzemterveit. Az internátusi helyiségek ragyognak a tisztaságtól. Szinte megilletődve járjuk végig a tehénistállókat, megbámuljuk az intézet büszkeségeit, a remek fajteheneket és bikákat, akik itt egy klinikai műtőszoba tisztaságát és minden tehnikai berendezését élvezik, az önműködő itatócsészéktől a padlásnélküli, felsővilágosításos ablakokig, amelyeken kék fényt szűrnek

be a tehenek jobb hangulata kedvéért. A falak olajosfestékekkel fehérre mázolja, a padló kicsempézve, a béresek lábujjhegyen járnak, a középső utón halkán siklik a keskenyvágányú kocsis, amelyen a takarmányt vagy a trágyát szállítják. Ventilátorok biztosítják az állandó friss levegőt. Majdnem lószőrmatrácokat keresünk a tehenek alatt, akik a jólét és kultúrfölény, a kérődő konszolidáció néma közömbösségével alig alig méltatnak egy tekintetre bennünket. Nem csoda, hisz a gondozó személyzet is külön szobában lakik itt, hogy ezt a tehéncsendéletet és tehénhigiéniát semmi se zavarja. A személyzet, mint az orvosprofesszorok a szanatóriumokban, csak rendelni járnak be a tehénurásokhoz. No, itt van mit tanulniok a kisgazdafiuknak. De honnan veszik odahaza a kék fényt az istállóba és a röntgenaparátust? Csodálattal járjuk végig a kis mintatelep egyéb intézményeit, a pompás silói, ahol a zöld takarmányt konzerválják. Elnézegetjük az emelődarukat, melyek egy szénásszekér tartalmát egy markolással a padlásra emelik s mindazt a furfangját a modern tehnikának, amit egy ilyen mintatelepen csak alkalmazni lehet. Éltesítő igazgató úr büszkén említi meg, hogy ilyen berendezések Németországban is alig akadnak. A földművelésügyi kormány áldozatkészsége igazán példátlan az intézet iránt. Aztán sajnálkozva ismeri be, hogy a gazdafiúk innen, ebből a laboratóriumból, ebből a tehenészeti és mezőgazdasági csillagászati intézetből nem igen akarnak visszamenni az eke szarvához, vagy a tehén farához. Mindnyájan inkább állásba akarnának menni, kisispánnak vagy felügyelőnek nagy uradalmakba. Gazduramék, az apák szintén azt mondják, hogy ha már annyi pénzt költöttek rájuk, ne maradjanak parasztnak odahaza. Nem is arra valók ennyi tudomány után. Legyen úr belőlük, keressenek hivatalt. Éltesítő igazgató úrral együtt beismerjük, hogy ez nem jól van így, de ahhoz már nincs lelkünk, hogy azt tanácsoljuk neki, vagyis inkább rajta keresztül a budapesti hatalmaknak, nem jobb volna-e, ha ehelyett, hogy a parasztfiukat az agrárbiológia ilyen magas

színvonalára emelik, inkább az intézet egész módszere és színvonala ereszkednék le hozzájuk? Ezzel az agrárkultúra is jobban járna és Kovács István uram se hiába ölné a sok pénzt a fiába, innen Nemesbükkről, Gyülevésről vagy Alsókustányból...

Késő este érjük el a berzencei erdőket. Az árnyékok egybefolynak, egy-egy fészket kereső madár rikolt utolsót a fák hegyén. Az égen bronzszínű felhők nyargalnak, mint óriási lovasoszlopok kelet felé. Hogy szeretem én ezeket az ősi magyar erdőket. Az ezeréves magyar történelmet érzem bennük. Fanemzedékek éltek, haltak itt évszázadokon át egymásután. A szél kicsavarta őket, tűz emésztette, fejsze irtotta, víz elöntötte, de az erdő mindig csak erdő maradt. Eötvös Károly és Herman Ottó legendákat tudott elbeszélni ezekről a délsomogyi történelmi erdőrengetegekről, a bennük virágzó ősmagyar pásztoréletről, a királyi kanászságok birodalmáról, azoknak ősnomád, félvad, mégis arisztokratikus társadalmáról. Az Árpádok nyájait makkoltatták itt valamikor s évszázados kanásznemzetségek osztozkodtak a vége-láthatatlan őserdőkön, legelőkön, mocsarakon. Olyan hatalmas népek voltak, hogy IV. Béla királyt, mikor a tatárok elől menekült, szegény, somogyi kanászok kísérték és védték Segesdtől egészen Dalmáciáig. Itt, ezen a tájon, vagy innen nem messze, a hajdan sokkal nagyobb Balaton messze eláradó mocsarai által járhatatlanná tett rengetegekben védte Koppány az ősi vallás utolsó foszlányait. Egy-egy öreg tölgy, amit úgy megcsavart a szél, mintha egy óriási barokkoszlop lenne, még talán látta Zrínyi Miklós huszárait. Őzek ugranak át a holdfényben az országúton, vagy kibukkannak az erdőszélen és bámulnak reánk feltartott koronás fejjel. Nyulak szaladnak előttünk a lámpa vakító fénykörében megbódulva. Csak lassan haladhatunk, hogy el ne üssük őket.

És még az erdőkön innen, mindenütt, amerre járunk, ezek a jegenyesorok, amelyek a nyílegyenesre szabott utakat, s az óriási négyszögbe futó búzatáblákat szegélyezik. Mint testőrgránátosok fekete sorfala, lábhoz eresztett fegyverrel, harminc méter magasságban suhogó forgótollal. Sokszor olyan magas kétoldalt ez a jegenyesor, oly végeláthatatlan, a csodálatos esti világításban sokszor úgy érezzük magunkat, mintha valami roppant sziklahasadék fenekén rohanánk előre, földhöz lapuló kicsinységben. Vagy valami égigérő dóm kettéhasadt boltívei alatt csúsznánk, ahol csillagok rezegnek fenn a magasságban, az oszlopok hegyén ... Micsoda imperializmus van ezekben a fasorokban, micsoda uraság, micsoda tizezerholdakat bekanyarító kézmozdulat! A nagy grófi és hercegi uradalmak gesztusai, egy nagyszabású, tizezerholdakra épített grand seigneur-i agrikultúra távlatai. Csak a négyesfogatok és a négyökrös szekerek szillettje esett ki belőlük visszahozhatatlanul...

*

Berzence alatt az országút mentén kétoldalt, hatalmas liceumbokroktól eltakarva, zsúptetős, fehérre meszelt zsellérházak húzódnak meg. Nem tudunk ellenállni, beköszöntünk az egyik portára. A háznak nincs kéménye, a szabad tűzhelyről úgy szívárog a füst ősi módra a nyitott padláson keresztül. Száz-százötven esztendő építkezési mód ez. Ezek még sövényfalu házak, itt boronaházaknak hívják őket. Alakjukban, beosztásukban, szerkezetükben a régi pásztorcserény közvetlen utódai, egy-két fejlődési fokot jelentve a nomád pásztorságtól az állandó, földművelést üző megtelepülésig. Pergőnyelvű, elevenszemű asszony jön elibénk. Tar Mártonnéknak hívják, magát a telepet Hőkamalomnak. Tán nyolc vagy tíz ház van itt együtt. A földváltás alkalmával harminc holdat kaptak a Festetich-uradalomtól. Tar Mártonéknak most öt hold ilyen váltásföldjük van, két hold telek, kettőt pedig Prinke úrtól bérelnék, aki »odaát« lakik. Odaát

alatt a Muraköz értendő, ahol most a szerbek az urak.

Tar Mártonné boldogan újságolja nekünk, hogy mikor a váltságföldeket megkapták, akkor végleg megszűnt rájuknézve is a »robot«, amelytől addig annyit szenvedtek. Nem hiszünk a fülünknek és újra megkérdezzük Tar Mártonnét, hogy mi szűnt hát inieg voltaképpen? Hát a robot, kérem, – ismétli (mosolyogva. – Zsellérek voltunk s nekünk *ezért a* kis portáért akkor kellett úrdolgára menni, amikor hajtottak. Pirs-utakat kellett tisztítani az erdőben, aztán spáciumot vágni, a bozótot sarabolni, ahogy az erdősök (Tarné így nevezi az erdészeket) parancsolták.

Hallgatjuk a fiatalasszony lelkendező örömét a mostani nagy szabadságon s mintha a negyvenes évek országgyűlési vitáiból elkapott szófoszlányokat hallanánk. Ezek az emberek még a régi jobbágy szókincset beszélnek. Ilyen, a negyvenes évekből való kifejezéseket használ az öreg Tar Mártonné is, aki olyan öreg, hogy nem tudja megmondani, hány éves, se azt, hogy mióta lakik itt. Csak törölgeti a könnyes szeméit, amelyeket a lecsapódó örökös füst vörösre csip. Az öreg Tarné legalább is a füstre fogja a könnyeket. De van azok közt olyan is, amely ,nem a füst miatt ered meg, míg nagy bőbeszédűséggel előadja, hogy három szép fia veszett el »a harcon«. így nevezi a világháborút. Elvesztek s azóta hiába várja haza őket. Azok nem fognak többé se spáciumot vágni a berzenicei őserdőben, se bozótot sarabolni...

AZ OMLADOZÓ TEMPLOM

Délsomogy

A vendéglőben a szomszéd asztalnál alacsony kis fekete ember ebédel. Sokáig méreget bennünket, aztán megszólal. Úgy látszik, lókereskedők járnak erre mostanában, bennünket is annak néz. Panaszkodik, hogy nincsen ára semmiféle jószágnak. Ő a szomszéd faluból való, Alsókról. Bemutatkozik tisztességgel, Kovács István uram, az ottani közgyám.

– Mi lovat nem veszünk, de ha volna itt valami jó kis birtok, inkább az iránt érdeklődünk.

– Nincs itt, uram, egy talpalatnyi föld se eladó. Itt ugyan egy holdat se kapnak. Földinség és földéhség van.

Délsomogyban járunk, ez itt az egyke ős hazája. Föltesszük a kérdést Kovács uramnak:

– Maguk is egykések?

– Igen kérem, mi reformátusok vagyunk, – hangzik a felelet.

– Hát jó dolog az az egy gyermek? Nem jobb volna a több?

– Persze, hogy jobb volna, kérem, ha volna mindjárt föld is hozzá. De mit csinálnék én hat holddal hat gyerek mellett? Egy lányom van, de azért tessék elhinni, most már bánom. Jobb szeretném, ha volna legalább egypár fiú is hozzá. Nem is tudom, minek éltem. No, de van itt a berzenceieknek annyi, hogy Dunát lehetne velük rekeszteni. Az Isten áldása van rajtuk. Mert nincs több ilyen szorgalmas, vallásos nép az országban, mint ezek. Dolgoznak, szaporák, becsületesek, elmennek a munkáért a világ másik végére is.

Így beszél Kovács uram, az alsoki közgyám, hogy öt perc alatt rácáfoljon minden tudományos teóriára, amely azt tanítja, hogy a nagybirtok szomszédsága, illetve a vele együtt járó földinség mindenütt kerékkötője a népszaporodásnak. Országos viszonylatokban ez igaz, de, íme, Alsók egy macskaugrásra van innen s épp úgy a Festetich-birtokok torkában, mint akár Berzence és ott mégis az egyke a divat, itt meg a gyerekekkel Dunát lehetne rekeszteni. De azért ne gondoljuk, hogy Alsók argumentum a kötött birtok ellen, Berzence pedig argumentum mellette. Amint mindjárt látjuk, végeredményben mind a kettő argumentum ellene, az egyik a szaporaságával, a másik az egykéjével.

Az 1900-as statisztika azt bizonyítja, hogy a mezőgazdasággal és kertészettel foglalkozó lakosság sűrűsége teljesen azonos mértékben nő, mint amilyen mértékben a föld elaprózódik. A régi Magyarország négy vármegyéjében, ahol a nagybirtok területe a legmagasabb százalékot mutatja, Fejérben (63.5), Somogyban (58.9), Biharban (50.8), Zemplénben (50.4), száz hektár szántóra, kertre és szőlőre 23, 34, 38 és 36 mezőgazdasággal foglalkozó lakos esett. Míg ugyané statisztika szerint az ország ama négy vármegyéjében, amelyeknek területéből a nagybirtok a legkisebb százalékot foglalta el, Brassóban (2.4), Besztercenaszódban (3.7), Szebenben (3.9), Udvarhelyben (5.7), 49, 59, 75, illetve 64 lakos esett ugyanennyi területre, a magyar birodalomnak legelaprózottabb földű megyéje Várasd volt, ahol egy-egy birtokosnak átlag két-két hektárnyi szántóföldje, kertje és szőlőterülete volt s ugyané megye a birodalom legsűrűbben lakott vidékének számított, egy négyzetkilométerén 109 ember élt s szántóföldjén, százhektáronként számítva, százötvennégyen keresték meg a kenyerüket. Fejér megyében pedig, ahol a nagybirtok százalékaránya legmagasabb volt, a száz hektár szántón dolgozók száma csak huszonhárom, vagyis hétszerte kevesebb

volt, mint Varasdban. A nagybirtokkal leginkább megterhelt nyolc vármegye (Fejér, Somogy, Bihar, Zemplén, Bereg, Veszprém, Gömör, Arad) 1890-től 1910-ig, tehát húsz év alatt, 2,100.000 hektárnyi szántóföldjén 336.000 főnyi népszaporodást ért el, míg annak a nyolc vármegyének, ahol a kötött birtok százaléka a legkisebb volt: Brassó, Besztercenaszód, Szeben, Udvarhely, Nagyküllő, Fogaras, Ugocsa és Csík lakossága ugyané húsz év alatt 570.000 hektárnyi szántóföldjén 138.000 fővel szaporodott, ami ezer hektár szántóföldre, több mint 240 főnyi szaporodást jelent, vagyis kereken 33 százalékkal többet, mint a nagybirtok megyéinek hektáronként 160 lelket kitevő szaporodása. Somogyban ama hat község közül, amelynek határában latifundium van (Berzence, Csurgó, Kéthely, Kiliti, Marcali, Tarnóca) az 1900-tól 1910-ig eltelt tíz esztendő alatt csak kettőnek szaporodott a mezőgazdasági népessége. Biharban ugyané tíz év alatt a mezőgazdasági népesség általában véve növekedett, de a tizenhat község közül, amelyeknek határában latifundium van, (Bél, Bélfenyér, Bihardiószeg, Biharegregy, Biharkristyor, Biharlonka, Élesd, Miklóirtás, Nagybáród, Ökrös, Sarkad, Tenke) hatban fogyott, egyben stagnált és csak ötben szaporodott a mezőgazdasággal foglalkozó népesség. Íme, a helyi okokon túl az országos számok tanúsága a nagybirtok és népszaporodás viszonyáról.

*

A berzencei határból 4854 hold Festetich-birtok. A háború előtt kerek számban 3500 lakosa volt a falunak, a háborúban háromszáz hősi halottat vesztek és most mégis négyezren felüli lelket számlálnak, s ezek kivétel nélkül katolikusok. A kovács, a tanító - kisasszony, a fűszeres, mind ugyanazt mondják, amit az alsóki közgyám. Hat-nyolc gyermek közös dolog itt akármelyik háznál, de egymást érik az olyan porták is, ahol a tucat körül jár ez a szám.

Valami délies, délszlávos jellege van itt a magyarságnak. A csodálatos, élénkpiros színek, amelyek az

asszonyok ruháján virítanak, a furcsa, mélytüzű barna szemek, az arc vágása, a bőr sötét jellege, mind ilyen keveredésre mutat. Mintha az egész vidéken még most is, évszázadok múlva, visszaütne a hosszú török uralom hatása. A régi emberek még emlékeznek rá, hogy ezen a vidékeken a kilencvenes években még fehérben gyásztak a nők és gyakran fehér kendővel, vagy fátyollal bekötött szájjal jártak, akár a boszniai török parasztasszonyok. Horvátul, magyarul egyformán jól beszélnek, amellet, hogy a legősibb magyar neveket viselik. – De most már csak inkább otthon, magunk között horvátozunk, – mondja az öreg Szász József. – A Dráván túl meg az ottaniak, csupa rokonság, kérem, magyarul beszélnek. Persze, most erősen tiltják nekik...

Meglátogatjuk Kanizsai Sándort (mert »ott még a szekér alatt is gyerek lakik«). Hát csakugyan tizenhármán vannak, hét lány és hat fiú, a hatodikkal most fekszik gyerekágyat Kanizsainé. A nagy lányok között oda van Pápán, az ottani uradalomban summásnak. Félesztendőre kapnak kilenc mázsa gabonát. Az egyik tizennégyéves fiú répakapálásra jár. Itt az uradalomban a bér ugyanaz, mint másutt, de itt, mint mondják, durván bánnak velük a »pallérok«, hát inkább elmennek idegenbe. Mindössze egy hold földjük van és a kis házuk. A gyerekek tíz évtől lefele otthon nyüzsögnek. Egészségesek, mint a makk, kettőnek úgy ragyog a szeme a homályos szobában a kemence mellől, mint a szentjánosbogár. Kanizsainé, ekkora gyerekdicsőség birtokában, bepályázott az idén Pestre az anyák díjára, mert olvasott egy plakátot Kaposváron, hogy a sokgyerekes anyákat Pesten megjutalmazták. No, ha ez igaz, gondolta, akkor őt nem hagyhatják ki. Kapott is a kérvényére hosszú várakozás után egy levelezőlapot, amelyen megdicsérik s biztatják, hogy előbb vagy utóbb rá fog kerülni a sor a jutalomban. De ki tudja, mikor lesz ez? Messze idő telik még abba, itthon meg nincs pénz az iskoláskönyvekre. Három gyerek nem tud iskolába menni. Az egyiknek hat pengő kéne, a másiknak négy, a

harmadiknak, az elsőosztályosnak kettőhetven. Nem hisznek a szemüknek, mikor pénzt adunk nekik, hogy vegyék meg a könyveket. Roppant hálálkodást csápnak, de úgy magukban bizonyosan azt gondolják: no, ezek képviselőjelöltek, nemsokára választás lesz. Máskülönbem nem volnának az urak olyan bőkezűek. Jó szívvvel ajánlhatom Kanizsai Sándornét az anyák díjára. Barna arcával, égő szemeivel, ahogy ott fekszik az ágyban, mellén a hatalmas, csámcsogó újszülöttel, maga a termékenység Hungáriája. S mindez egy hold földön s egy tenyérnyi portán !...

Ha Berzencén vigyázni kellett a gyerekekre, hogy az út porában kárt ne tegyünk bennük. Alsókon bezeg nem háborgatnak. Milyen tiszta, rendes falu, milyen fehérre meszelt házak, milyen üres, hallgató udvarok! Még csak kutya se szalad az ember után. Mintha elköltöztek volna a népek valahová. Egy francia folyóiratban Ludovic Naudeau neves francia katonai író és publicista hosszú cikksorozatban számol be mostanában Franciaország« elnéptelendő vidékein szerzett benyomásairól és tapasztalatairól. Leírja a pusztuló, kiháló délvidéki kisvárosokat, falvakat és tanyákat, az üres, romladozó házakat és uccasorokat, az elhagyott, elgazosodó földeket. Itt Alsókon mindennek semmi nyoma. De épp ez a rend, ez a kimért, megrögzített, szemellátható jólét, szörnyűbb minden pusztulásnál.

A református templom a Fő-utcától délre, domboldalban áll. Ősi diófák hallgatnak körülötte s két öreg fenyő a templom két sarkán. Csodálatos őszi nap van, olyan mélaság és olyan édes, altató csend, amilyen csak szeptemberi délutánokon lehetséges. Itt megállt a világ. Talán ötven esztendőben, ha lép 'egyed, azt is csak úgy halkan, lábujjhegyen. Hát mi Égiek sietünk, hova megyünk? Nem volna jobb itt-máradni, leheverni a fűbe, az öreg diófák alá? Nézni a sárguló lombokon át a végtelen kék eget, hallgatni az öreg fenyők zúgását s ezt az öreg sárga-

kék csendet, a fehér, kopott, hallgató templom körül, a rozsdavert bádogzászló csikordulását fenn a torony hegyén, s hagyni, hadd nőjön be bennünket is a buja zöld fű, amelyet itt még az utón se tapos ki a templomba özönlők sokasága. Egy héten egyszer, vasárnap ballagnak ide ezek az egykés magyarok. Rakoncátlan gyerekhadak nem rúgják itt a port, nem tördelik a bokrokat, nem birkóznak, kergetőznek a fűben, a torony kötelére nem kapaszkodnak vásott kis betyárok, hogy versengjenek a virtusért, amit a harangozás jelent. A padlás gerendái között, betört ablakok rekeszeiben nem kutatnak galamb- vagy vércsefészek után. Olyan egykés, hallgató, holdokló csend van itt a templom körül is. Maga a templom is olyan egykés, hideg, szemérmes, hallgató kis istenháza. Mintha valami roppant bűn miatt szégyenkeznék, az imádságok miatt, melyek nem harsogva, diadalmasan, erőt, életet, harcot, hitet, alázatot, hálaadást hirdetnek itt. A meddőség, a magánosság, az egy holdért és egy portáért remegő, kegyetlen és üres, fásult és sötét szívek számíttatása elegyül itt az imádságba, a bűntudat távoli, szorongó dacával és arcpirító érzésével.

Ez a templom belül is abban az állapotban van, mint ahogy százhusz esztendővel ezelőtt megépítették. Ugyanaz az aranyozás a kopott karzatdeszkákon, a szószék sorompóján. A mennyezetről ugyanaz az aranyozott Istenszem néz le a hideg csendben a kopott tölgyfapadokra. A fehérre meszelt falat sötétzöld penészfoltok verik ki. Ide eljönnek vasárnaponként az emberek unalomból, megszokásból, de sehol egy meleg, áhítatos kéz nyoma, a szeretet, az Istentől ihletett jóság és gyöngédség jele, akár csak egy himzett asztalkendőben, egy színes ablaküvegben, vagy egy bokréta árva mezeivirágba is.

Jártam már elhagyott falusi templomban, melynek küszöbét fölverte a gyom s az istentisztelet alatt a (szószék alól el kellett kergetni a turkáló malacokat, jártam oláh és orosz fatemplomokban, ahol a víz becsurgott a tetőn, a libák benéztek az ablakon s galambok

turbékoltak a mennyezetgerendákon, de ebben az elhagyottságban, vagy ebben a profánságban mégis élet volt. Itt viszont csak hidegség van, iszonyú csend és kőszívű magány. És mégis, ahogy lehajtom fejem a szűk kis tölgyfapadban, ahogy az ajtón át besüt a nap, olyan testi közelségben érzem a jó Istent, hogy kinyújtott kézzel megérinthetném. Csak ülök és nem tudok neki egy árva szót se mondani. Az alsokiakért sok imádságot elmondhattak itt, de amit most én elszenvedek értük és az egész veszendő magyarságért, mellet elnehezítő, torkot elszorító fájdalomban, azt semmi zsoltár, semmi ének, semmi imádság vissza nem adhatja...

MIT MULASZTOTT A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA?

Délsomogy

Az alsoki templomnál talán csak egy csendesebb ház van a faluban. Ez a református papi lak. Ahogy az udvaron áthaladunk, hajlott öreg nénike topog elibénk. Arcán és szemében annyi a kétségbeesés.

– Mit keresnek az urak? Nincs itthon senki, nem jár ide senki.

– Ne tessék megijedni, nem akarunk mi semmi rosszat.

– Jaj, kérem, félünk mi az ilyen előkelő uraktól. Csak a minap járt itt kettő, azokról is kiderült, hogy végrehajtók voltak s az adóért jöttek...

Nagynehezen megnyugtatjuk, hogy mi se végrehajtók, se előkelő urak nem vagyunk. Pestről jöttünk, szeretnénk a nagytiszteletű úrral beszélgetni. A nénike gyanakvása egy kicsit megenyhül, de még mindig ijedten, féloldalt néz ránk, úgy kísér bennünket előre, mert hátha mégis végrehajtók vagyunk. Ő maga különben a nagytiszteletű asszony, a nagytiszteletű úr pedig Németh Zsigmond, a kopogtatásra mindjárt előttünk is áll. Galambosz, reszkető fejű öregúr, mintha most lépett volna ki valami régi hatvanhetes albumból. Apró zsinóros, hosszú fekete kabát van rajta, szélesen megcsavart fekete nyakkendő. Maga a lakás is olyan, mintha a Vasárnapi Újság régi számaint forgatnánk. Öreg diófaalmáriumokon befőttes üvegek, körték és sárga birsalmák sorakoznak, tele van illatukkal az egész ház. Ódon, feketére festett könyvespolcokon régi bőrkötéses könyvek, egy aranykeretű tükör a sarokban, fehér függöny az ablakokon, egy Kossuth-kép a falon és több színehagyott metszet, negyvennyolcas csataképekkel és or-

szággyűlési jelenetekkel. Nyolcvannyolcéves a nagytiszteletű úr, a nagytiszteletű asszony hetvenhat, de most is frissek, elevenek. Amint megered a szavuk, kipirul az arcuk, egy-kettőre ott vagyunk a negyvennyolcas emlékeknél, amikor az öregúr öt-hatesztendős gyerek volt, de, mint mondja, jobban emlékszik arra, ami nyolcvan évvel ezelőtt történt, mint a tegnapi vagy tegnapelőtti dolgokra. Negyven esztendeje lelkeszkedik Alsókon. Emlékezete szerint mindig ugyanannyi lakosa volt a falunak, mint most, se több, se kevesebb. Arra a kérdésre, hogy miért van ez így, mi ennek az oka, ő is csak azt mondja, amit Kovács uram, a közgyám, mondott: Földinség van, hát mire szaporodjanak? Aztán már meg is szokták így. De a nagytiszteletű asszony pártfogóan, engesztelőleg közbeveti:

– Most már azért inkább igyekeznek egy kicsit. Belátják, hogy nem jól van így.

*

Németh Zsigmond bátyánk negyven éve szolgáltatja ki az alsokiaknak a lelküket, de, hogy hány katasztrális hold a határ, azt bizony sehogyse tudja megmondani. Nem érdekelte az ilyesmi, sose foglalkozott vele. Istenem, negyven esztendő! Az éjjel a nagyatádi vendégfogadóban olvastam Széchenyi Imre gróf egy tanulmányát a somogyi nép szaporátlan-ságáról, az egykéről. A nemes gróf sokat foglalkozott ezzel a kérdéssel, társadalmi és gazdasági akciókat kezdett leküzdésére. Ő írja, 1892-ben, hogy a nagyatádi és szigetvári járások helvét hitvallású községei, – valami harmincöt ilyen falut említ, – az ötvenes évek óta nem igen szaporodnak lélekszámban, de sok van köztük, amelynél következetes fogyás észlelhető. Ő azt mondja, hogy az 1850-es évek előtt ezeknek a községeknek anyakönyvei még rendes szaporodást mutatnak, csak azóta nő a szaporátlan-ság évről-évre, kezdetben lassankint, újabban óriási léptekkel, ami arra enged következtetni, hogy ez a csapás akkor kezdődött, amikor a volt úrbéresek vagonuk

felett önrendelkezést kaptak, ami a birtokfeldarabolás szabadságát is jelentette. Mintha csaknem azt mondaná, íme, a jobbágyfelszabadítás egyik káros következménye. Széchenyi gróf mindjárt javaslatokat is tesz, amelyek alkalmasak volnának a bajt, ha nem is megszüntetni, de legalább is mérsékelni. A bábaügy rendezését, szigorú büntetéseket, tandíjmentességet, a költséges keresztelési, lakodalmi és temetési ünnepek betiltását, aztán az örökösödési törvények megfelelő módosítását tartaná szükségesnek s a lelkészek fokozottabb érdeklődését a nép erkölcsi, lelki és szellemi élete iránt. Hány javaslat készült Széchenyi pontozatai óta, hány tanulmány, hány hírlapi cikk jelent meg, hány beszéd hangzott el, mennyi fánkét zajlott le e nagy kérdés körül? És, íme, az alsokiak s a többiek is, semmit se tudnak minderről. Némethné nagy tiszteletű asszony azt mondja ugyan, hogy most már igyekeznek *egy* kicsit, de ezt inkább csak az ő jó szíve mondatja így. Mindenképpen le akar kenyerezni bennünket, hogy ne írjunk rosszat az alsokiakról. Búcsúzóban még két szép érett körtét és egy almát is a zsebembe dugdos nyájas erőszakkal, hogy a protekciónak annál inkább foganatja legyen.

Íme, így folyik a dulakodás Alsókon a hat-nyolc vagy tíz holdon egy gyerekért, Berzencén az egy holdon tíz vagy tizenkét gyerekkel. Melyik a borzasztóbb, nehéz volna megmondani. Kenéz Béla azt mondja, hogy a baj az ilyen helyeken mindenütt alapjában véve a nagybirtok szomszédságában van, mert a kötött latifundium legszélesebb térfoglalása mindenütt együtt jár a kisbirtok elaprózódásával. Fejérben, például, a nagybirtok mellett, amely 64 százalékát teszi ki a megye művelhető területének, a gazdaságok majdnem hetven százaléka törpebirtok, mert a szilárd kézben lévő nagybirtokok új kiscgazdaságok keletkezését lehetetlenné teszik s a meglévők végtelen elforgácsolódását okozzák. Ugyancsak Fejér megyében, amelynek 662.000 holdnyi területéből

420.000-ret mindössze 127 nagygazdaság foglal el, 21.000 törpebirtokos van, akik együtt 27.000 holddal kénytelenek beérni, vagyis egyre átlag 1.3 hold föld esik, holott a törpebirtok országos átlagterülete 1.7 hold.

*

Az ember elgondolkozik rajta, mennyi mindent elmulasztottunk mi az elmúlt félévszázad folyamán ezeknek a bajoknak leküzdésére és fölteszi magának a kérdést, nem jobban jártak volna-e a latifundiumok urai, ha feloldják, vagy legalább is a kor viszonyaihoz képest leszállítják ezeknek a mammutbirtokoknak [kiterjedését olyan mértékig, ami nekik lehetővé tette volna a bőségebb forgótöke biztosítását, az extenzív, sokszor ősprimitív gazdálkodás helyett a nagybirtok industrializálását, belterjes megművelését és hasznosítását? Mi történt volna, ha a földinség levezetésére se állami beavatkozást, se forradalmi erőszakot nem várnak, hanem maguk összeállnak, hogy Széchenyi útmutatása szerint önerejükből segítsenek a maguk baján, amely egyúttal az ország baja is? Mi lett volna, ha egy e célra létesített vagy fölhasznált földhitelintézet útján maguk bonyolítják le ennek az egészségesebb birtokmegosztásnak egész folyamatát? Ha az amerikai kivándorlás állami megszervezése s az agrárszocializmus tervszerű kitenyésztése helyett ezt az utat választják?

De az uralkodó osztályok örök tragédiája az, hogy nem ismerik föl idejekorán kötelességeiket s görcsösen ragaszkodnak olyan előnyökhöz, amelyek rájuknézve is előbb-utóbb a hanyatlás, vagy a pusztulás következményeit jelentik. Mályusz Elemér, a kitűnő, fiatal történetíró beszéli el a reformkor nemzedékéről irt egyik pompás kis munkájában, hogy mulasztotta el a főnemesség ugyanígy azt ;a félszáz esztendő, amely az 1792-es országgyűléstől a negyvennyolcas forradalomig tartott, vagyis inkább ebből a félszázadból azokat az első évtizedeket, amelyek az ország gazdasági és politikai békés megújho-

dását előkészíthették volna. Leírja, hogy szakadt meg annak a nagy reformgondolatnak útja, amelyre a kilencvenkettes országgyűlés annyi önfeláldozással és előrelátással rálépett, hogy torlaszolódtak el két-három évtizeden át ennek a békés kibontakozásnak lehetőségei, ép az arisztokrácia szűkkeblősége folytán, hogy aztán ne legyen számunkra más út, mint az, amelyet Kossuth választott, miután voltaképpen már az ő számára se kínálkozott más választás...

MEGÉRKEZÉS AZ ESTERHÁZY BIRODALOMBA

Délsomogy

Iharosberény alatt egy kies kis erdőszélen ülünk, lent a réten, a domboldalban juhnyáj legelész. Olyan az egész tájkép, mintha valami képeslevelezőlappból vágták volna ki. Ráérünk szemlélődni. Curgón hagytuk az egyik táskánkat, meg kell várni, míg a kocsni utánunk szalad vele.

Hogy is írja Széchenyi Imre gróf: »Nincs idillikusabb látvány, mint egy verőfényes májusi napon egy erdővel szegélyezett kies rétvölgynek üde zöldjében látni a megmosott, de még nem nyírt juhot, melyek csak úgy fénylenek a fehérségtől és dideregve szárítják lucskos bundájukat a jőtevő nap sugaraiban. Milyen szép ez, mennyi munkából áll, mennyi befektetés és tapasztalat kell ahhoz, hogy oly hibátlan, szép mosást állítsunk elő, és mégis mily hálátlanná válik évről-évre mindinkább! A gyapjúarak fokozatosan hanyatlanak, a finomságok magasabb fokát mindinkább gyengébben honorálják a vevők. Éppen ezért sokan már zsírban (mosatlanul) kezdenek nyírni s a magas nyereséggel dolgozó gyapjúmosógyáraknak engedik át a mosás munkáját. Akik még kitartanak a finomabb irány mellett, azok a gyapjút nagyrésztben saponariás meleg háti-mosással patyolatfehérre mosva, egyenesen francia posztógyárakba szállítják, ahonnan mint legfinomabb fekete szövet-, frakk- vagy reverendakelme tér vissza hozzánk.«

Nem tudom, a kilencvenes évek óta milyen irányt vett a somogyi juh- és gyapjútenyésztés, de ne is elmélkedjünk most ezen. Nemsokára beérjük a délzalai Esterházy-uradalmakat, használjuk ki az időt,

itt, az erdőszélen lapozzuk át, mit jelent számokban a hercegi hitbizomány. A háború előtt kerek-számban négyszázezer holdat tett ki a területe, az 1925-iki statisztika 222.232 katasztrális holdat mutat ki ilyen címen.

*

A birtokok így oszlottak meg: *Baranya megyében* 18.500, *Somogy megyében* 38.100, *Sopron megyében* 48.100, *Tolna megyében* 53.900, *Vas megyében* 731, *Zalában* 60.800, *Győr megyében* 1714 kat. hold.

Hogy ezekben a megyékben hogyan viszonylik az egyes községek egész határa az ottlévő Esterházy-birtokok területéhez, arranézve az 1925-ös birtokstatisztika a következőket mondja:

A *baranyamegyei-hegyháti járásban* Ág község határa 2139 katasztrális hold, ebből Esterházy-birtok 999 katasztrális hold, tehát az egész határ 46%-a. Csikóstöttös községben 3742 kat. holdból 914 kat. hold, azaz az egész határ 24%-a, Gerenyesen 2136 holdból 511 hold (23%), Hörkényen 1542 holdból 459 hold (29%), Jágonakon 2896 holdból 765 hold (26%), Kaposzegcsön 3665 holdból 1201 hold (32%), Kisvaszaron 3492 holdból 2481 hold (71%), Mekényesen 3073 holdból 1007 hold (32%), Meződön 1810 holdból 760 hold (42%), Ráckozáron 4247 holdból 1167 hold (27%), Sásdon 792 holdból 45 hold (5%), Tékesen 2195 holdból 721 hold (32%), Vásárosdombón 1913 holdból 78 hold (4%).

Ugyanebben a megyében, a *szentlőrinci járásban*, Boda község 2459 holdas határából 452 hold Esterházy-birtok (18%), Botykán 1701 holdból 225 hold (13%), Cserdin 1132 holdból 13 hold (1%), Csonkaminszenten 1092 holdból 35 hold (3%), Dinnyeberkén 1490 holdból 373 hold (25%), Hevesfán 1652 holdból 226 hold (13%), Kacsótán 1646 holdból 349 hold (21%), Kispeterden 1667 holdból 809 hold (48%), *Monosokoron 1556 holdból 1185 hold (76%)*, Nagyvátyon 2205 holdból 532 hold (24%), Nyugotszent-

erzsébeten 1453 holdból 213 hold (15%), Ronádfán 1014 holdból 331 hold (32%), Szentdiensen 2859 holdból 5 hold, Szentlőrincen 5177 holdból 2745 hold (53%).

Somogy megyében, a kaposvári járásban, Cserénfán 3107 holdból 2125 (68%), Kaposfüreden 3420 holdból 1634 (47%), Kaposmartonon 1903 holdból 1301 (68%), Kaposváron 2337 holdból 486 (6%), Magyaregresen 2445 holdból 922 (37%), Mezöcsokonyán 5334 holdból 2524 (47%), Sántoson 1639 holdból 768 (46%), Somogyaszalón 4029 holdból 271 (56%), Szenán 4833 holdból 2254 (46%), Szentbalázson 2400 holdból 1568 (65%), Szomajón 4741 holdból 1090 (22%), Toponáron 7198 holdból 810 (11%), Töröcskén 4114 holdból 3025 (73%), Zselickisfaludon 4533 holdból 2276 (61%), Zselickislakon 2078 holdból 833 (40%), Zselicszentpálon 1810 holdból 675 (37%).

A somogy megyei nagyatádi járásban Gige község. 4238 holdas határából 752 hold (17%), Rinyakovácsin 1684-ből 419 (25%), az igali járásban Gölle községben 11.394-ből 2021 (17%), Kaposulán 1783-ból 30 (1%), Szentgáloskéren 5159-ből 1672 (32%), Törökopányon 4482-ből 634 (14%), Zimányon 3175-ből 1298 (40%), a barcsi járásban Istvándin 5268-ból 1298 (24%), a lengyeltóti járásban Simogyiádon 4351-ből 1840 (42%), a marcali járásban Tótszentpálon 4557-ből 2917 (64%), Varjaskéren 3679-ből 255 (7%).

Sopron megyében, a csornai járásban, Acsalagon 1581 holdból 476 hold (30%), Barbacson 2373-ből 442 (17%), Bogyoszlón 4680-ból 1615 (34%), Bósárkányon 3192-ből 433 (13%), Csomán 16.738-ból 8646 (51%), Magyarkeresztúron 2943-ból 14 hold, Rábatamásin 3946-ból 198 (5%), Szilen 5051-ből 332 (6%). A kapuvári járásban Agyagoson 885-ből 110 (12%), Babóton 3904-ből 982 (25%), Csapodon 5924-ből 3086 (52%), Eszterházán 1016-tól 790 (77%), Fertőendrédén 2619-ből 1010 (38%), Fertőszentmiklóson 6980-ból 1765 (25%), Fertőszéplakon 4167-ből 1891 (45%), Fertőszergényen 1192-ből 238 (20%), Kapuvárott 17.222-ből

11.127 (64o/o), Osliban 2131-ből 1013 (47%), Sarródon 6398-ből 4625 (62%), Süttörön 7292-ből 5507 (75%), Szárföldön 3058-ből 152 (5%), Veszvényen 1330-ból 142 (10%), Vitnyéden 5705-ből 1798 (31%). A *soproni* járásban Harkán 1910-ből 8 hold, Sopron városában 22.516-ből 23 hold.

Tolna megyében, a dombóvári járásban, Döbröközön 5676 holdból 13 hold, Nakon 1632-ből 5, Szakson 7087-ből 341 (4%), Ujdombóvárrott 36.023-ből 31.151 (86%). A *tamási járásban* Majsamiklósváron 38.844-ből 20.798 (53%), Pincehelyen 3651-ből 2, Tengődön 4995-ből 1547 (31%), Tamásin 7228-ből 64 hold.

Vas megyében, a kőszeg-felsőöri járásban, Kőszegen 7999 holdból 19 hold, Kőszegdoroszlón 1662-ből 38 (2o/o), Magyencsen 3369-ből 61 (1%). A *szombat-helyi járásban* Söpién 2466-ből 613 (24%).

Zala megyében, az alsólendvai járásban, Alsószent-erzsébeten az 1606 holdas határból 347 (21%), Belső-sárdon 1737-ből 211 (40%), Gödeházán 532-ből 151 (28%), Gáborjánházán 995-ből 197 (20%), Kálócán 1772-ből 609 (34%), Kerkakutason 3473-ből 1971 (56%), Kerkanémetfán 863-ből 132 (15%), Kerkapéntekfán 1642-ből 1052 (64%), Kerkaujfalun 1233-ből 646 (52%), Márokföldön 1292-ből 202 (15%), Rédicen 4712-ből 2844 (60%), Szentistvánlakon 429-ből 115 (26%), Szijártóházán 671-ből 117 (17%), Zalabaksán 2285-ből 17 hold, Zalasombatfán 1037-ből 602 (58%). A *letenyei járásban* Alsószemernyén 1113-ből 526 (47%), Bánokszentgyörgyön 5886-ből 4260 (72%), Bucután 2608-ből 1810 (68%), Csernecen 841-ből 150 (17%), Csörnyeföldén 3773-ből 1784 (47%), Erdőháton 338-ből 190 (29%), Felsőszemenyén 937-ből 126 (13%), Kerkaszentkirályon 1862-ből 805 (43%), Kerkaszentmiklóson 1993-ből 828 (41%), Kerkateskándon 682-ből 281 (41%), Kerkatótfalun 882-ből 329 (37%), Kislakoson 960-ből 485 (50%), Kistolmácson 2125-ből 1563

(10%), Lasztonyán 852-ből 504 (59%), Lendvaujfalun 2355-ből 1756 (74%), Oltárcon 5123-ből 3777 (73%), Tormaföldén 2345-ből 1185 (550%), Valkonyán 1308-ból 862 (65%), Várföldén 2607-ből 1978 (75%).

Ugyané megyében, a *nouai járásban*. Bárhelyen 1061-ből 627 (51%), Bördöcén 672-ből 254 (37%), Csertalakoson 351-ből 73 (20%), Csömödéren 1296-ből 243 (19%), Dömeföldén 1151-ből 494 (42%), Hernyéken 1744-ből 1172 (67%), Kerkaszentmihályfán 2957-ből 1996 (67%), Kisszigeten 1289-ből 122 (9%), Lentiben 2759-ből 1154 (41 %), Lentikápolnán 1979-ből 911 (46%), Lentiszombathelyen 2265-ből 1380 (60%), Máhomfán 805-ből 118 (14%), Mumoron 825-ből 425 (51%), Ortaházán 1190-től 872 (73%), Pákán 2564-ből 1003 (39%), Pördeföldén 3922-ből 2082 (53%), Szentpéterföldén 2130-ből 1067 (50%), Szilvágyon 4237-ből 3280 (77%). A *tapolcai járásban* Badacsonytomajon 5674-ből 3010 (53%), Diszelen 10.270-ből 3475 (33%), Gyulakeszin 2307-ből 980 (42%), Hegyesden 1911-ből 1325 (69%), Kisapátin 1217-ből 3, Monostorapátin 4434-ből 9, Monoszlón 1285-ből 14 (1%), Raposkán 844-ből 333 (39%), Rendesen 1948-ből 9, Salföldön 2471-ből 17, Sáskán 1161-ből 73 (6%). A *zalaegerszegi járásban* Csődén 1847-ből 614 (33%), Zalalövön 9283-ből 518 (5%). A *sümegei járásban* Szökön 1172-ből 93. A *balatonfüredi járásban* Zánkán 1195-ből 197 (9%). Győr megyében egyetlenegy községben van Esterházy-birtok, Magyaróváron 4600 holdas határából 1714 hold, ami 37%-ot jelent.

ITTFELEJTETT VILÁG A KERKA MELLETT

Dézlala

Milyen érdekes volna, ha egyszer valaki, arra illetékes ember, rászánná magát s megírná egy olyan uradalom történetét, mint az Esterházy-birtokok. Nem családtörténet formájában, nem a leszármazás, a családi összeköttetések, a kiváló családtagok politikai, vagy katonai karrierjének ismertetését, még csak nem is az örökösödési és osztozkodási pörök históriáját, a birtokszerzések módozatait, vagy elvesztésüknek okait és körülményeit. Ilyen családtörténeti munkákban nincs nálunk hiányosság, de milyen érdekes volna ezek mellett csak évszázadra visszamenőleg is megismerni egy ilyen roppant birtoktömeg, ekkora földterület gazdasági élettörténetét, kezelésének, hasznosításának primitív módjaitól kezdve a mostani modern mezőgazdasági eljárásokig. Micsoda történelem, milyen korkép, milyen emberi erények, vagy gyarlóságok, milyen hibák és tanulságok bontakoznának ki egy ilyen ismertetés számaiból, egykorú okmányaiból, jövedelmi statisztikájából, a váltakozó rendszerekből, melyeket az uradalmak hasznosításában alkalmaztak, az összevetésekből, amelyek a bérbeadás, vagy a házi kezelés előnyeire, a kisbérletrendszer tapasztalataira, a kapitalizált gazdálkodás bonyolultságára vetnének világosságot. S mindezzel együtt, ebbe beleszöve, az egykori tulajdonosok képességeire, előrelátására, szociális vagy pénzügyi érzékére, takarékoságára, vagy pazarlásaira és ezek következményeire és ugyanígy a kitenyészett és kipróbált állatfajták minőségére, a vetőmag, a gyümölcs- vagy bortermeles körül végzett gyakorlati kísértetekre- A magyar földért, annak

érdekeiért, vagy érdekei ellen folytatott emberi munkának és erőfeszítésnek micsoda eposza bontakoznék ki egy ilyen birtoktörténetből! Szekfü Gyulának van egy munkája a magyar bortermelő lelki alkatáról, amely csak egy területen nyomozza az okait annak, miért nem tudott a magyar bor az adott természeti föltételek dacára s kiváló minősége, zamata, sokfélesége ellenére olyan világhódító sikereket elérni, amilyeneket ezeknek birtokában el kellett volna érnie. Nem lehet emberi megrendülés nélkül olvasni a meddő kísérletezéseknek, a tragikus bukásoknak azt a sorozatát, amelyek mind ugyanennek a célnak érdekében évtizedeken át elpazarlódtak, látható nagyobb eredmény nélkül, hatalmi, gazdaságpolitikai, kormányzati, vám- és kereskedelmi akadályokon túl, vagy ezek nélkül is, a bortermelő magyarságnak évszázadokon át kialakult lelki diszpozíciói folytán. Mit lehetne írni, miilyen munkát a magyar búza hasonló történetéről, vagy a magyar gyümölcséről, vagy a magyar baromfőről!

*

Ilyen hiábavalóságok füstölögnek az ember eszében, miközben Lentiből a Kerka folyócska és a Válicka patak völgyén végig ezt a domboktól, erdőtől borított vidéket járjuk, a zalai Esterházy-birtokok közepén. Kerekszámban hatvanezer holdból negyvenezer hold erdő van itten s mintegy húszezer hold szántó. Az erdőségek házi kezelésben, az uradalom maga termeli ki a vágásra kerülő famennyiséget, saját kisvasutjain maga szállítja be s maga dolgoztatja föl a lentii hatalmas fűrésztelepen, amely modern berendezésével, teljesítőképességével talán a csonka ország legnagyobb ilyen vállalkozása. A birtokok mezőgazdasági részét a Glaser Testvérek részvénytársasága bérlti, akik itt industrializált gazdálkodást folytatnak pótkávégyárral, bőrcserző üzemmel, lenselyemföldolgozó teleppel. Még a régi híres lentii Zrínyi-vár is olajgyárrá átalakítva tölti be új hivatását. 1920-ig

az egész uradalom a Mándy Sámuel bérlete volt évtizedeken keresztül s a bérlet lejártá után Mándy megvette a simontornyai harminchatezerholdas uradalmat.

*

Micsoda történetet lehetne írni ezekről az egykori Esterházy-bérletekről is! Móricz Pál egyik könyvében régi periratokat idézve elbeszéli annak a bérleti periódusnak történetét, amely Esterházy Pál hercegnek, az egykori 48-as magyar külügyminiszternek, későbbi pétervári nagykövetnek gondnokság alá helyezése után szakadt a hitbizományi birtokok nyakába. Ezek a periratok elmondják, hogyan kapták bérbe a kisvárdai és derecskői uradalmakat együttesen Popper Leopold, Wahrmann Mór és Stern Simon, a bujáki uradalmat Stern, Karpelesz és Stafler pesti vállalkozók, a kaposvárit Freystaedtler Antal, a szarvkői, pecsenyédi, kaboldi, keresztúri, lakompaki uradalmakat Figdor J. fiai és Wittgenstein Hermann bécsi kereskedők, a lendva-nemti-i uradalmat Rosenfeld Jakab és Lenk Samuel, az ozorai uradalmat Gold Mór közvetítésével Strasser, König és Bischitz nevű bérlők, a süttöri uradalmat egy Fleischmann nevű vállalkozó, hogy gazdálkodásuk nyomán új dinasztikiák, a magyar földvagyon új hatalmas tényezői nőjjenek ki ezekből a bérleti szerződésekből. Mert ezek a szerződések, ezek a romániai viszonyokra emlékeztető roppant bérleti dominiumok nemcsak a föld sorsát, hanem a rajtuk élő, hozzájuk kötött föld népének a sorsát is évtizedekre, generációkra megszabták.

*

Ezek a faluk *itt*, a Válicka völgyében *úgy* hatnak az emberre, mintha valahol a rutén Felvidéken utazgatna. Ugyanazok a zúgó erdők, zöldelő rétek, csobogó patakok, az elhagyatottságnak, a világtól való elzártságnak ugyanaz a csöndje és némasága, Csak a hegyek szelídebbek, alacsonyabbak s a rutén

szó, a rutén színek, falutípusok helyett itt minden az ősi magyarság bélyege. A göcseji nyelvjáráshoz tartozik ez a vidék, annak ősi, a székelyekére emlékeztető szóképzése, hangja, furcsa idiómája üti meg az ember fülét lépten-nyomon. Vasút nincs itt napi járóföldre, csak a kis keskenyvágány új erdei vonal kanyarog velünk párhuzamosan, hogy el-eltűnjék egy-egy mély völgyben s aztán újra előbukkanjon légy letarolt hegyoldal aljában. Ősi, füstös, náddal, vagy szalmával fedett boronaházak guggolnak az utcatorok mentén. Soknak az idők és a gondok súlya alatt úgy megrokkant a tartószerkezete, úgy félre van dőlve szegény, mintha oldalba ütötték volna. Az évszázados zsúptetőkön egész moharétek, dudvakertek virítanak, a házak elején, gerendázatán, tornácoszlopain, kapufélfáin régi primitív faragások. A füstös sonka- és lapockacsontokat a tornác alatt az ereszek alá /dugják ma is, ugyanúgy, mint a kirgizek, vagy az eszkimók a børsátrak gerendáihoz. Három, négy falun végighaladunk, anélkül, hogy templomot találjunk. Öreg, düledező harangtoronyok árváskodnak itt is ott is az ucca közepén, egyik helyen fagerendákból, zsindelellyel fedve, másutt, ami már jobb módra mutat, kőből építve, bemeszelve, mint az olasz, vagy osztrák falusi haranglábak, vagy kálváriastációk.

A határok ötven-hatvan-hetven százaléka mindeütt uradalmi erdőbirtok, mint a Schönbornoké oda-fönn, ahol valamikor Egan Ede és Bartha Miklós járt. A tenyérsíri sovány szántóföldeken ittott egy-egy sovány tehénpár húzza az ekét, már az őszi alá szántanak. Ez is mind Ruténországra emlékeztet, azzal a különbséggel, hogy az ilyen magyar vidékeknek sose jutott semmi abból a megértő szívből, s abból az állami vagy kormányzati gondoskodásból, amelyet a derék rutének számára Egan Ede, vagy Darányi Ignác képviselt. És van még egy óriási különbség: ugyancsak a Ruténföld javára, vagy inkább az itteniére? Az, hogy innen még a zsidók is megszöknek. Pákán beszéli el a jegyző, hogy tűnt el a faluból az a pár família, amelyik az utolsó évtizedekben még itt kísérletezett,

hogy aztán belátva minden kísérlet reménytelenségét, odább álljon. Hogyis tudnának megélni itt ennek a valamikor erdőirtó, pásztorkodó kerkavölgyi szegénységnek a nyakán?

*

Az ember elneveti magát, mikor a kerkatótfalusi határban a tenyérnyi falusi közlegelőn azt látja, hogy két cigány-família új kunyhóépítéssel vesződik. A régi már beomlott, tavaly ősszel építették, de a tetejét elhordta a szél, falait szétmosta az eső, az új tél elébe új rezidenciát kell építeni. Ez se lesz rangosabb, mint a régi, legfeljebb valamivel nagyobb. Ami alatt az értendő, hogy mélyebben lesz a földbe ásva, mint a tavalyi. Hogy melegebb legyen. Pedig mind ia két família elég népes. Legalább nyolc vagy tíz tagot számlál, az elmaradhatatlan malacról nem is beszélve, amelyet úgy dédelgetnek körül, mint az élet elkényeztetett fejedelmét, egész téli egzisztenciájuk alapját. A belügyminiszteri rendelet állandó letelepedésre kényszeríti őket, állandó lakóhelyre és állandó foglalkozásra. De hogy mi lesz itt ez az állandó foglalkozás, azt csak a jó Isten tudná megmondani. Mikor a közeli kukoricásra célzunk nekik, ahol még töretlenül áll a csöves tengeri, a családfő, egy tiszta Ghandi-arcú, hindu típusú szép férfi, olyan borzalommal tiltakozik a lopásnak még csak a gyanúja ellen is, mintha a legnagyobb istenkáromlással illettük volna.

*

Fényes Elek 1836-ban készült magyarországi statisztikájában utánanézőnk, mekkora lehetett száz évvel ezelőtt ezeknek a falvaknak a lakossága. Páka, Kerkaszentmiklós, Kerkatótfalu, Teskand, Szécsisziget, Dömfölde, Vakonya, Várfölde, Lasztonya, Bánokszentgyörgy, Kányavár, Oltára A legtöbbnél alig van százfőnyi szaporodás száz esztendő alatt. Pedig gyerek van itt is annyi, mint a tesirke. Más kérdés persze, hány éri meg közülök az asszony vagy a férfi-

kort. Bánokszentgyörgyön 5800 holdból 4300 az uradalmi birtok. Bucsután 2600-ból 1800, Kistolmácson 2100-ból 1600, Lasztonyán 850-ből 500, Lendvaújfalun 2300-ból 1700, Oltárcon 5100-ból 3080, Várföldén 2600-ból 1800 és így tovább. Az emberek itt ugyanazt a régi úrbéresnyelvet használják, mint a Hóka-malomban Tar Mártonék. Szessziót, oktávot, robotot, porciót emlegetnek, ami persze itt is régen elmúlt a maga régi formájában, de új köntösben, új címek alatt tovább él, mert a viszonyok kényszerúsége nagyobb úr minden törvénynél és minden reformnál. Oltárc például a világ vége. Ha rajta túlmennénk, úgy érezzük, csakugyan lemennék a térképről. Nyári időben is hetenkint csak egyszer jut el ide a posta. Az őszi esőzések beálltával, mikor az utak járhatatlanok lesznek, jó, ha kéthetenkint egyszer hozzájutnak. Az az idegenforgalom, amit mi művelünk itt, akkora feltűnést gerjeszt, mindenütt kiszaladnak a kapun, összecsoportosulnak s úgy néznek utánunk, mintha fehérbőrű vadászok lennének valahol a déli Amazon mentén. Hogy miből élnek mégis? Hát Istenem, amiből tudnak. Elmennek hetedhét országig a napszám után, Baranyába, Fehérbe, Tolnába, sőt Sopronba is. A tizenkétéves gyerek már napszámosmunkára megy. A fő munkalehetőséget az erdő adja, de most már az is egyre vékonyabban. Inkább csak a téli hónapok alatt. Nyolcvan fillért kapnak egy öl fa után és ezt a bizonyos részt is a hasábfából kapták, amikor még jobb világ volt. De most már ennek is vége. Aki két öl fára fölviszi egy nap alatt, az már szerencsés ember, kap a munkájáért egy pengő hatvan fillért. De egymás között még erre a napszámra is rálicitálnak, mert ebből se jut mindenkinek. Még erre is sok az eszkimó és kevés a foka. És mivel vigasztalják magukat? Hát arra jó az amerikai szőlőfajta: a noha, amely itt lassankint kiszorítja a régi, filoxerára kényes magyar szőlőfajokat. Mert a noha mindennek ellenáll, se ,a fagy, se a filoxera nem árt neki és azonfelül van egy jó tulajdonsága, az, hogy háromszor annyi a szesztartalma,

mint a legerősebb magyar bornak. Gyilkos, fanyar, erős ital, de a mámorhoz kevés kell belőle. Az idén a noha nagyon jól fizet s a bánokszentgyörgyi jegyző úr félig nevetve, félig sóhajtva mondja, hogy lesz is verekedés a télen, annyi, mint még soha. Mert ez a félbor-félpálinka folyadék egy-kettőre megváltja az embereket.

*

Kerkatótfalun, ahogy beszélgetünk a népekkel, egy szép, sugár, kerekarcú, feketehajú leány sóvárogva lesi-hallgatja a szót, mintha igazán Kolumbusz Kristófék lennének, akik egy más világból jöttek. Csak néz, néz s végül nem áll benne a szó. Azt mondja nagy elszántan, ő is Pestre szeretne menni. Mert a faluból egy barátnője ott dolgozik a gyárban, iaz egy évben egyszer haza szokott menni s csodákat beszél a pestiek ragyogó életéről. A moziról, a fényes kirakatokról, a villamosokról, a Dunáról, az emeletes házakról. Istenem milyen nagyszerű lehet mindez! Ő húsz esztendő és még csak Zalaegerszegen sem volt. Nem volt még túl a szomszéd falunál. De ha addig, él is, előbb-utóbb Pestre megy. Úgy mondja ezt, annyi meggyőződéssel, annyi vágygal és fájdalommal a hangjában, nem lehet megindulás nélkül hallgatni. S amint egy kis kerülő után elhagyjuk a falut, kit látunk az utolsó házaknál reánk leselkedni: ott áll a mi pesti rajongónk s mintha csak el akarná állni az utunkat, úgy néz utánunk, annyi néma esdeklés van a tekintetében, szinte kitarja a karjait és repülni szeretne. Szegény, nyomorult oltáréi kismadár nem nyugszik addig, míg a pesti világítótorony össze nem zúzza magát...

VELANCSICS ÚR MALMÁNÁL

Sopron

Adolf Halfeld leírja Amerikáról és az amerikanizmusról szóló pompás munkájában, hogy a gazdasági civilizáció mindent kiegyenlítő, uniformizáló ereje hogyan törli le az Egyesült Államokban még a tájak természetadta egyéni jellegét is. Ez a civilizáció kirtja a nádasok romantikáját, a szabályozatlan folyókat mértani vonalak közé szorítja, eltünteti szeszélyes kanyarulataikat a kísérő berkekkel, a rétek ikülön flórájával és külön madárvilágával, lekaszálja az őserdőket az egyhangú kávéültetvényekért, lehordja a hegyeket, kiszárítja a tavakat, standardizálja a lakóházakat, a farmokat és városokat, eltöröl minden intimitást, monoton gyári és üzemi jelleget ad óraszámra és mérföldszámra egész országrészeknek. Nálunk ugyanez történt bizonyos mértékig az Alfölddel, mely valamikor az ős tájak változatosságával, romantikájával volt tele, hogy ma olyan sivatag módon egyforma, uniformizált legyen a végtelen szántóföldek sivárságával. De nem kell az Alföldre menni. A Balaton környékét, a csodálatos badacsonyi hegyvidéket a maga miniatúr tűzhányóival, fantasztikus bazalthegyeivel, romantikus várromjaival már ugyancsak kikezdte a gazdasági civilizáció, a nagyipar érdeke. Bazaltbányászat kedvéért megtámadják, deformálják, lehordják, elpusztítják ezeket a csodákat, amelyekről Kisfaludy Sándor és Eötvös Károly oly rajongással beszéltek s ezzel megtámadják és megváltoztatják az egész hegyvidék eredeti arculatát is.

De mégis milyen más ez a Dunántúl, az Alfölddel szemben! Van valami nagy egység a színeiben, az ég kékjében, a dombos vidékek zöldjében, vonalaiban és mégis tele helyi, egyéni változatokkal. Ilyen egyéni táj a Velencei-tó, a maga pusztai, alföldi hangulatával, külön tájképi lélek és típus a Bakony vidéke a maga ős, zárt völgyeivel, öreg kolostorok magányával, megbontott, letarolt erdőromjaival, megrekedt, múlt századot lehelő nemes községeivel, kis kúriáival. Aztán Somogy a maga jegenyeseoraival, gyümölcsfákkal szegett kisbirtokaival, Dél-Zala őserdőivel, a primitív gazdasági és kulturális élet külső nyilvánulásaival. És milyen mások ezek az északnyugati részek, Sopron, Vas, Mosón, a kövér föld gazdagságával, az intenzív nyugati mezőgazdaság színeivel, sok helyen a hollandus bőség képeivel, a cukorrépaföldekkel, csatornákkal, vízimalmokkal, (kővérré hízott piros-tarka csordákkal, a napfényben ragyogó tiszta falvakkal, a sok, frissen fedett, piros-cserepes épülettel, a jókarban tartott kastélyokkal és parkokkal, a szeszgyárak és malmok égretörő kéményeivel, az ápolt, gondosan festett templomokkal, a polgárosult parasztság típusaival, büszke, pompázó vasárnapjaival. Földrajzilag párszáz kilométeres távolság a déltől. Kultúrában évszázadok és világtájak különbsége.

A vasi, soproni tájak gazdasági és kulturális arcképe mögött két nagy alapvető tény érzik, iaz egyik: a nyugat, Ausztria és Bécs közelsége, a másik: a zavartalan fejlődés ritmusa, annak a nagy árnyékának hiánya, melyet a kétszázados török uralom nyomott rá, hagyott rajta letörölhetetlenül az Alföld kétharmadán és a Dunántúl nagy részén is, különösen déli vidékein. Itt, ahol most járunk, kilencszázados magyar élet folytonosságát, kilencszázados békés emberi munka eredményeit érzem a parasztházak épségében, a templomok köveiben, a kastélyok parkjaiban, a gyárak kéményeiben. Velem folytonosan az a szuggesztív játszik, mintha annak a francia utazónak leírásait olvasnám, aki hétszáz évvel ezelőtt, III. Béla

király idejében járt nálunk s tolla alól a tejjel-mézszel folyó Magyarország szépsége és gazdagsága csurog. Istenem, mi lenne, mivé lehetett volna Magyarország, ha a maga egészében ezt az *életet* élheti, amit élhettek innen nyugatra tőlünk szomszédaink, jórészt mind a mi jóvoltunkból, a mi pusztulásunk árán!...

*

De ha közelebb lépsz ehhez a képhez, első pillanatra ragyogó vonásai mindjárt mély relifet, árnyékot kapnak. Sopron mezőgazdaságilag művelhető területének jó egynegyed részét teszik ki az Esterházy-birtokok. Vannak járások, mint a kapuvári, csornai, a pulyai és ilyen volt a kismartoni is, amelyekben órákig tartó vasutak és országutak szelik keresztül ezeket a birtokokat. És ezek mellett itt vannak a Széchenyi-, Zichy-féle hitbizományok, a maguk tízezerholdas méreteivel, a Czirákyak birtokai, a győri katolikus püspökség, a premontrei rend, a pápóci prépostság uradalmi, a cisztercitáké Klastromban, Ligvándon és Perványon. Itt alig van középbirtokosság. Mint Berényi Pál írja, a kilencvenes években készült monográfiájában, a hatalmas nagybirtokok roppant komplexuma ez, amelyeknek forgalma meg van kötve, amelyekből nem hullik le *egy* talpalatnyi se, hogy megvásárolhassa a kispazda. Középbirtok nem léteben hiányzik a kellő átmenet a nagy gonddal, nyugateurópai értelemben művelt nagyuradalmak és a parasztgazdaságok között. És ezt írja ez a kitűnő monografus már negyven évvel ezelőtt: »Erről az áldott földről igen sokan kivándorolnak, mivel nem képesek megélni. A kapuvári és csornai járásban olyan drága a föld, hogy a kispazda nem is gondolhat vásárlásra, ha talán itt vagy ott módja is volna rá. Azok az uradalmak, amelyek a hercegi hitbizományi bérletek mellett e két járásban még létesülhettek, a bérletekkel együtt fölfalnak minden talpalatnyi földet, amely eladásra kerül. A vármegye föld nélküli munkásnépe mind sűrűbben és sűrűbben keresi gazdasági bajainak megváltását az arannyal ke-

csegetető új világban. Mivel látja, hogy kicsinyke telkén roppant nagy az adósság, munkája után megélni képtelen, eladogatja amiye van és útra kél, hogy a tengerentúl próbáljon gondtalanabb életet biztosítani magának.« Ugyanő írja az akkori állapotokról: »A földéhség akkora, hogy átlag négyszáz-hatszáz forintért adnak egy katasztrális holdat, de ez az ár akárhányszor megüti az ezer forintot is. Mert ha itt-ott eladásra vagy dobra kerül egy csekélyke parcella, minden szomszéd kapva-kap utána és hatalmas tempóban fölveri az árát. A Rábaközben 1200-1600 forintot is adnak egy katasztrális holdért, főleg, ha az eladásra kerülő terület nem nagyobb egy holdnál.« Pedig ez a soproni kiscgazda már akkor, negyven év előtt is, intenzív gazdálkodást folytatott. A parasztbirtokokon már akkor ritkaságszámba ment a tarló, a máshol ugarnak hagyott területeken itt már akkor bükkönyt, lóherét, vagy más takarmányféléket termeltek. Sopron megyében már akkor katasztrális holdankint átlagosan 80-120 forintra becsülték az élő és holt instrukció értékét és már akkor, negyven év előtt jelentkezett ezeknek az állapotoknak nyomán a népszaporodás visszaesése. A lakosság az 1890-iki népszámlálás szerint az utolsó tíz évben mindössze 13.800 lélekkel szaporodott, ami a megelőző tíz évhez képest közel kétezer főnyi visszaesést jelentett s a természetes szaporodás mögött 12.500 lélekkel maradt el.

*

De hogy a kötött földbirtoknak milyen következményei jelentkeztek a népszaporodás szempontjából a háború előtti két-három évtized alatt, arranézve közelebbieket mond Kenéz Béla nagy munkájában. Ő azt írja egyebek között, hogy Sopron megye ielsőpulyai járásában, ahol harminchat község közül húsznak a határában van hitbizomány, egynek egyházi, ötnek grófi uradalom, 1890-től 1900-ig a harminchat község közül tizennégynek a népessége fogyott. Császárfalué például, ahol a határ jó egyharmada hit-

bizomány, 1059-ről 976-ra szállt le. További tizenegyben a népesség stagnált. (Csáván, ahol a határ 60 százaléka hitbizománnyal van megkötve, tíz év alatt 1423-ról 1427-re, tehát mindössze négyvel szaporodott a népesség, holott rendes körülmények között legalább százötvennel kellett volna növekednie.) Az egész járásnak 1890-ben 27.378 lakosa volt, tíz évvel később, 1900-ban 27.673. 1900-tól 1910-ig a sorvadás csak folytatódott, a harminchat község közül tizenhatnak lett kevesebb a népe és a lakosság nem egy községben változatlan maradt. A kismartoni járás huszonhat községe közül 1900-tól 1910-ig tíznek fogyott a népessége, ebből kilencnek a határában hitbizomány terül el, helyenként a határ felét meghaladó mértékben. 1900-tól 1910-ig a járás népessége egészben véve is visszaesett, 34.637-ről 33.739-re. Nem csoda, hiszen huszonhat községből tizenötnek kisebb volt a lakossága e tízesztendős időszak végén, mint elején.

*

Az Esterházy-hitbizomány soproni uradalmi ke-rekszámában 48.000 katasztrális holdat tesznek ki és huszonöt község határait érintik. Sopronban van ennek a kétszázezer holdas birodalomnak a lelke, adminisztrációs és gazdasági központja. A Burgenland elcsatolása előtt idetartozott a kismartoni komplexum is a maga mintegy ötvenezer katasztrális holdnyi területével.

*

Mielőtt belépnénk ebbe a birodalomba, megpihenünk egy kicsit, Nemeskisfaludon, a Valencsics úr portáján, akinek pompás, nem is tudom hány kőre állított vízimalma van itt a Rábca-csatorna egyik zugóján. Hatalmas, régi épület ez a malom, kőlábakon nyugvó tágas, fedett állással, az utasemberek, az éléshordó szekerek és fuvarosok számára. Átellenben vele, az ucca túlsó oldalán kellemes úri kúria. Valencsics úr apja, nagyapja, szépapja is vízimolnár

volt, ami a legnyugalmasabb, legbecsületesebb foglalkozás a világon. Leülünk egy kicsit a keskeny pallóra a csatorna vize fölött és hallgatjuk Valencsics urat a vízimolnárság dicséretéről és az jár az eszünkben, hogy igen, csakugyan a két legszebb, legtisztább, leghatalmasabb, legősibb elementum a tápláló lelke egy ilyen vízimalomnak: a víz és a búza. Mind a kettő az életet, az élet, az erő, az egészség ős forrását jelenti; a gazdagság, a bőség, a tisztaság, az isten-áldás szimbólumait s egyben mind a kettő a halhatatlanság szimbólumát is, az örök életei. Mennyit példálózott velük Jézus Krisztus, akinek élete és tanítása tele van a víz zúgásával, a tenger háborgásával, végtelen nyugalomával s a kenyér ízével, illatával, csodatevő hatalmával, A magyar életnek is, a magyar ősieteknek és ősköltészetnek ez a két, leghatalmasabb forrása. Még a szerelmi dalaink motívumai is ezekhez térnek vissza lépten-nyomon: a tiszta vízhez és a tiszta búzához, képekért és hasonlatokért. A; magyar paraszt fantáziája, amely mindig a realitások szépségének megérezésében van, nem tud ezeknél szebbet és nagyobbat mondani. Egy ilyen vízimalomban, ott Vázsony alatt, a Balaton környékén emelgette valamikor a malomköveket ama bizonyos Kinizsi Pál s a malomkő duruzsolása mellett hallgatta valamikor Szent Gellért püspök a magyar szolgálólány énekét, amelyet még valahonnan, a Volga tájékáról hozott magával...

Így hallgatjuk a Rábca zúgását a keskeny pallón mélázva, a roppant kerék egyhangú csapkodását, a gépek csöndes zümmögését, a molnárlegények füttyő-részését és hallgatjuk a Valencsics úr panaszait, hogy maholnap ez a mesterség is kimegy a divatból. Nincs fia, aki követhetné a nagyapákat és szépapákat. A lányok már Pestre vágnak, ő meg öregember, snem-sokára eladja a malmot s végeszakad az évszázados tradíciónak...

AHOVA NAGYON KÖZEL VAN KANADA

A hatvanas évek, a zárgondnokság nagybérleti periódusa után, amely tíz, húsz, harmincezer holdas mammutbérletekén, részben ma is virágzó, zsidó bérlő-dinasztiák karrierjét alapozta meg, egy másik periódust jelent az Esterházy-hitbizomány történetében az úgynevezett cukorgyári bérletek rendszere, amelyre a kilencvenes évek elején tértek át. A háború előtt, mint egy szociális intermezzo, érvényesült a gazdák-nak nyújtott kisbérletek gondolata és most, a háború után mindezekon túl és mindezekkel szemben a házi kezelés és az industrializálás lett a vezető irányzat. A cukorgyári bérletek idején Sopronban öt ilyen bérleti uradalom volt: a kismartoni búruradalom a cinn-álvi cukorgyár bérletében, a fraknó-peesenyédi a felszerfalvi cukorgyárban, a szarvkői búruradalom a landeggi cukorgyárban, a németkeresztúr-lakompak-kaboldi búruradalom a nagycenki cukorgyárban, a sütör-mexikói búruradalom a Feszti Adolféban s a kapuvári búruradalom, amely hat bércsoportra osztva, előbb az Agricola részvénytársaság kezén volt, 1890 után pedig hat magánbérlő kezére került. Ezek a bérletek már az intenzív, kapitalizált gazdálkodásra való áttérést jelentették, mindazoknak a modern eljárásoknak alkalmazását a mezőgazdaságban és az állattenyésztésben, amelyek Nyugateurópában, főleg Németországban olyan sokat tettek az agrikultúra óriási kifejlődésére. Kétségbevonhatatlan érdeme volt ennek a szisztémának, hogy a maga példájával követésre serkentette a ksigazdatársadalmat s megte-remtette példaadás útján azt a mintaszerű kis-paraszt-mezőgazdaságot, amely eredményeiben a legbelter-jebb nagy uradalmakkal versenyez. Különös érdemei

voltak ezen a téren a kapuvári uradalom bérlőjének, Berg Gusztáv bárónak, a Szászországból bevándorolt zseniális mérnöknek és gazdának, aki maga vette kezébe az uradalmat borító belvizek lecsapolását, már a kilencvenes években behozta az első gőzekét, iparvágányokat fektetett le, nemes magvakat hozatott külföldről, malmokat és egyéb mezőgazdasági ipari üzemeket létesített s nevét ma is példaképpen emlegetik a dunántúli gazdaságok történetében.

*

A cukorgyárak által üzött bérleti rendszernek azonban egyéb következményei is jelentkeztek. Valóságos új jobbágyság alakult ki abból a szerződéses viszonyból, amely a kiscgazdabirtokosok és a gyárak között létesült. Érdeemes idézni Berényi Pálnak idevonatkozó megjegyzéseit a kilencszázas évek viszonyairól. »A cukorrépaszerződésben – írja – rendszeren szó volt arról, hogy mi módon legyen megművelve a föld, milyen magot vessen el a termelő, mennyi területet ültessen be és mennyi répát köteles szállítani. Mikor tél derekán kidobolják, hogy kezdődik a cukrosokkal a szerződés, siet a sok pénzre szomjas a faluházához, hogy eladja magát a répa-termelőnek és kapjon előleget. Mikor aztán a paraszt beszállítja az első évi termést tél elején, levonják az előleget. Nagy reményeinek alig van valamelyes eredménye, újra előleget kell hát vennie. És ez így járja néhány évig. Közben a földet erősen kell trágyázni, mivel a cukorrépa emésztli a föld erejét s az egyezmény meg a tartozás miatt is a földet pihentetni nem lehet. Pihentetőt csak a nagybirtokos, vagy az olyan parasztgazda engedhet, aki váltógazdaságot folytathat és aki nem kénytelen arra, hogy rabja legyen a gyárnak. Mert amilyen arányban vesztli a föld termőerejét, úgy fogy a répa-termés és úgy apad a jövedelem. A parasztnak hovatovább nincs egyebe agyoncsigázott kicsinyke telkénél és rengeteg adósságánál, amelytől menekülni akar. Eladja telkét, legtöbbször éppen a cukorgyárnak, mely az összevása-

rolt kisgazdaságokból nagyot szerkeszt és rajta ok-szerűen gazdálkodik. A régi gazda? – az Ameri-kában van, vagy Ausztriába jár napszámosnak. A cukorgyárak hatalmas tőkeerejüket fölhasználva, min-denkor vásárolhatnak ingatlant, a terjeszkedés vágya fűti őket s a legkisebb területért is olyan árat adnak, hogy a parasztnak gondolnia se lehet a földszerzésre. Ilyen körülmények között érthető, hogy 1880-tól 90-ig 1350-re rúgott a honpolgári kötelékből elbocsátottak száma Sopron megyében, tehát 1165-tel többre, mint a behonosítottaké és a kilencvenes népszámlálás sze-rint több mint tizenhétezer sopronmegyei ember járt idegenben kenyér után.

*

A fiatal Esterházy Pál herceggel, a mostani ha-zsonélvező nagykorúságával nyílt meg az az új kor-szak, amelyet a házi kezelés jelent a hitbizományi uradalmak életében. Ez a nagybérletek fokozatos likvi-dálását jelentette, sajnos, ezekével együtt a kisbér-ietekét is s jelentette egyúttal a még fokozottabb, még intenzívebb industrializálást s mindezek betetőzése-képpen a hercegi uradalmak autonóm életét, a mező-gazdasági nagy üzemek legmagasabb, legkiteljesedet-tebb formáját. Ez az autonómia abban nyilvánul, hogy az uradalom szinte minden növényi és állati termékét maga dolgozza föl. Amint egy kitűnő szak-ember félkomolyan, féltréfásan mondta, a búza csak mint nemesített vetőmag, vagy mint kétszersült kerül forgalomba, a marha mint szafaládé, a disznó mint sonkakonzerv távozik, a tej mint sajt, az őserdők fája mint deszka, épület- vagy bútornyag. Ez az auto-nómia azt is jelenti, hogy az uradalom kísérleti te-lepeken végzi a legjobb gabonafajok kitenyésztését, (az Esterházy 18-as számú búzát az egész országban mindenki ismeri kiváló tulajdonságairól.) Ugyan-így tenyésztik ménesekben és mintatehenészetekben, disznótenyészetekben a legproduktívabb és leghasz-nothajtóbb fajtákat. Az uradalom Kapuváron külön nagy húsgyárat létesített prágai sonka, kolbászfélék,

szalámik és húskonzervek készítésére, amelynek fiókjai, árusító expositúrái vannak szinte minden nagyobb városban. A gyár részére a nyersanyagot részben maga az uradalom, részben a közvetlen vidéki nagyobb gazdaságok és a kisgazdák szolgáltatják. Naponta átlag száz disznó és nyolc-tíz marha kerül itt földolgozásra. A gazdaságokban mindenütt gőzekék, traktorok, motorok dolgoznak, az egész birtokkomplexumnak, mint egy külön országnak, saját iparvasúthálózata van, ez bonyolítja le az anyagforgalmat, részben a személyszállítást is. Több száz kilométer hosszúságban futnak ezek a vasútvonalak s átszállásokkal el lehet jutni rajtuk az uradalmak legtávolabbi pontjaira. És ez a birodalom még ma is egyre növekszik. Kísérleti telepek dolgoznak a tőzeges hansági talaj hasznosításán, amelyből eddig több mint tízezer holdat vontak a Kovacsics-féle eljárással szemtermelés alá s fokoatosan még vagy tizenötezer hold várja meghódítását. Évről-évre mintegy ötszáz holddal halad előre ez az úgynevezett »telkesítő« eljárás. Az uradalomnak gőzmalmai, szeszfinomítói, óriási szőlőterületei, borpincéi vannak a legmodernebb kezelés színvonalán, átlagterméseivel minden téren rekordokat teremt az országban. Óriási erdőségeiben számon tartva és gondosan tenyésztve szaporítják és lövik ki a vadak ezreit. A hitbizomány a tanyai központokon sajátiskolákat tart fenn mintaszerűen berendezve. Nyugdíjintézete van nemcsak a tisztviselőknek, de a cselédségnek is. Az öregeket és a munkaképteleneket menházakban és ingyenkonyhákban látják el. Csakugyan egy egész külön ország ez, amely ezernyi ezer embert mozgat, adminisztrál s tízezrek, sőt százezrek egzisztenciájára hat ki a maga pusztá létével s gazdálkodási módszereivel.

És most tegyünk néhány látogatást Rábakecölön. Tipikus uradalmi község, határából kétezeröttszáz hold uradalmi birtok, 600 hold uradalmi erdő, a lakosságnak van 1150 holdja, ebből 90 hold erdő. A

falunak legelője nincs s van 1500 lakosa. 1845-ben az örökváltságkor, mikor a földet megosztották, ugyanezt az 1150 holdat kapta négyszázötven lakos. A falu népessége háromnegyed század alatt megháromszorozódott, az 1150 hold azonban csak 1150 hold maradt. Száz évvel ezelőtt 450-en osztoztak rajta, most 1500 lélek dulakodik érte. Bekopogtatunk a Sós István uram portáján, aki egyike a legmódosabb gazdáknak. Tágas, széles porta az övé, négyökrös szekérrel meg lehetne fordulni az udvarán. Pedig itt az első udvar mögött még a második, a gazdasági udvar következik, ahol az istállók vannak s harmadikul még a szérűskert, szalma- és szénakazlakkal. Gyönyörködünk a nagy tágasságban, de a házigazda mindjárt megmagyarázza, hogy itt a bőség tulajdonképpen a szükség jele és következménye. A községnek nem volt merre terjeszkednie, mikor szaporodtak s építkezni akartak, nem jutottak házhelyhez, kénytelenek voltak végig, az egész uccasoron, magát a termőföldet portáknak felfogni.

Micsoda rend van itt, micsoda szemét-lelket gyönyörködtető tisztaság. A jószág számára külön téli és szellős nyári istálló. A falak ragyogó fehérre meszelve, a hídlás friss alommal felhintve. Gyönyörű pirosiarka tehének, borjak bekötve, számszerint tizenhárom darab, két pompás hámosló, pedig Sós uram az idén eladott már két csikót, két ökröborjút és egy tehenet. A disznóólban olyan yorkshirei malacok fülelnek, rózsaszín b3rük majd kireped. A huszonhat holdból nyolc holdon búzát, kettőn rozst, három árpát termelt a gazda az idén, két holdat kapások alá használt, a többit takarmányra. El is dicsekszik vele, hogy jó esztendőben búzában 16-18 mázsás átlagtermései vannak, rozsban átlag 12 mázsa, árpában 16. A hercegi uradalom se viszi többre – mondja büszkén -, nem maradunk mi el semmiben mögöttük! Akárhányszor elnyerjük előlük a díjakat az állatkiállításokon. Itt helyben is az uradalomnak csak kétszáz szarvasmarhája van a maga 2500 holdján, a polgároknak van 574 az ezerholdas határ mellett. Az

uradalom tart negyvennyolc lovat, a községnek van vagy százhusz darab.

Bemegyünk a házba, az első nagy szobába és Sós Istvánné, derék, kedvesarcú menyecske még ma is, boldogan és büszkén mutogatja a családi fényképeket. Hét gyerekük van, hat fiú és egy leány. A Sós uram testvére, páter Sós, egyik vezető embere az amerikai katolikus magyarságnak. Mutatják mindjárt az ő fényképét is s előszámolják hirtelen, hogy eddig, csak az ő tudomásuk szerint, tizenhét pap és öt apáca került ki a családból. A fiuk közül is az egyik, aki már hetedik gimnáziumba jár, jezsuitának készül, egy tanító, három növendékfiú, szép, sudár növésű, barna arcú leventegyerekek, otthon segítenek a gazdaságban. Hát a hatodik fiú? – kérdezzük, mire a gazda nagyot sóhaj: – Az, kérem, Kanadában van. Most már jól megy a sora, eleinte bizony sokat küzködött, de most már háromszáz holdon gazdálkodik ...

– Hát, hogy került oda, Kanadába?

– Hja, nem ő az első, nem is az utolsó innen. Mindjárt megszólal a sarokban *egy* magas, bárázdáltarcú, már kicsit őszbecsavarodó szép férfi. Sós Béla, a házigazda testvére:

– Én is kint voltam nyolc esztendeig, ami vagyonom van, ott szereztem, úgy jöttem haza.

– Sokan mentek ki már a faluból?

Egy kicsit elgondolkoznak s aztán azt mondják:

– A mi emlékezetünk óta kimentek már talán kétszázán is. S ha szabadon mehetnének, – teszik hozzá elkeseredve, – talán a falu fele mindjárt kimenne. Mit csináljanak itt, mikor minden háznál nyolc-tíz gyerek van s az az ezerszáz hold határ úgy eloszlik a nép között, már most is, hogy semmiféle mesterkedéssel nem lehet tovább osztani? Mert a Sós István uram huszonhat holdja a legnagyobb gazdabirtokok közé tartozik. Ilyen alig van egypár, a többiek három-négy, hat, nyolc holdon húzódnak meg a hat-nyolc gyerekkel. De a legtöbbnek, igen soknak, csak ép a kis portája van. A szegénység

kubikolni jár, ha ugyan munka akad. Mennének sokszor napszámba a módosabbak is, de, mint Sós Béla mondja, nincs szívük a szegény elöl elvenni a kenyeret. Pedig mit kezdjenek négy-öt felnőtt fiú mellett a tenyérnyi gazdasággal? Akármilyen gondosan, intenzíven művelik, forgatják is, nem tudnak annyi munkát beleölni, amennyi egy-egy ilyen népes familiától kitelik. – Sokszor csak lógunk, kérem, nem tudunk magunkkal mit kezdeni... Föld nincs, szerezni nem lehet. Ha valaki »megbukik«, húszan is lesnek a úár holdjára.

*

Sós István uram barnapiros arcával, sötét holló bajuszával, szúrós kék szemével, ha sisakot tennének a fejére, elmehetne a hét vezér között. S mennyi értelem, mennyi nyugodtság, mennyi szív és belátás abban, amit mond! És ennek az erőnek, tennék a szaporaságnak, ennek az értelemnek, vallásosságnak, rend- és tisztelettudásnak, a magyar értelmiség ilyen forrásának, a honvédelem alapjának, ezeknek az embereknek Kanadába vagy Brazíliába kell menniök, mert hetvenöt százalék a határból az uradalomé, mert ma is annyi földön osztozkodnak ezerötszázán, mint száz évvel ezelőtt, mikor még négyszázötvenen voltak. Mert az uradalomtól egy talpalattnyit se kapnak se bérbe, se örökáron. A hitbizomány mint vasfal keríti őket, amelynek rácsain nem lehet áthatolni. Arrafelé egy lépést nem tehetnek, mennek tehát ia tengerentúlra, Kanadába. A minap olvastam éppen, hogy a kanadai kormány mekkora erőfeszítéseket tesz, hogy hidegálló búzafajokkal a szemtermelés északi határát minél feljebb tolja s ez az utolsó évtizedek aiatí párszáz kilométerrel sikerült is neki. A rábakecöli Sósok és a többiek ott küzdenek azon a fronton. A százkilométeres sikerből egy rész ott őket illeti. Itt, Rábakecölön egy fél métert, egy fél lépést se tudnak előre tenni.

SZARVASBŐGÉS

Szarvasbögésre megyünk a kapuvári égererdőbe. A hold sarlója már magasan áll, mire az erdő szélét elérjük, ott le kell szállnunk, a keskeny úton csak gyalog mehetünk tovább az ölnyi magas fű és bozót között. Egész tavasszal, sokszor nyáron át is víz borítja itt a földeket. Ilyenkor megközelíthetetlenek az erdők az ember számára. Az erdő aljában lenn szederbokrok áthatolhatatlan szövevénye, maga az erdő csupa világoszöld törzsű szálfarengeteg, ameddig csak a szem ellát. Ezek a fatörzsek nem olyan fehérek, mint a nyírfák, de az alkonyat félhomályában világítanak, mint a gyertyák vagy az ezüst orgonasipok. Végtelen csöndesség van köröskörül, semmi hang se közel, se távol. Lenn a bokrok közt, ahol járunk, szinte éjféli sötétség, fölfele, a fák koronája felé, egyre világosabb.

A kis Rába és Répce-csatorna összefolyásánál letelepszünk a víz fölött egy keskeny vadászpallón, leülünk és várakozunk. Fölöttünk elkésett madarak suhognak sebes szárnycsapásokkal éjjeli pihenőre, alattunk a víz mint egy sötétzöld acél-tükör. Tisztán hallani a csobbanását, amint egy-egy hal fölveti magát a felszínre. Néha szinte tenyérynyi magasságra kiugrik és visszazuhan nagy ügyetlenül. Messze ellátni a csatorna fölött odáig, ahol a föld az éggel egybefolyik. Kétoldalt ős fák csüngetik lombjukat a vízbe, mintha nem is lombok, de gyökerek lennének.

Hat-nyolcezer holdon körülöttünk csupa égerfaerdő és mindenütt ilyen csöndesség. Ilyen lehetett a csáktornyai ős vadon, ahol Zrínyi Miklóst a vadkan felöklelte. Nem tudom miért, egy-

szerre őt látom, amint Betlen Miklós leírja, ahogy mennek a könnyű vadászszekéren s a bán a maga szagatott beszédmódján keserű anekdotákat mond a magyarság sorsáról, amelyet a török nyom, a német pusztít, köztük azt a legkeserűbbet, az emberről, akit az ördög visz a pokolba, s aki még rosszabbul is lehetne. Ha a pokolig az ördögöt is neki kellene vinnie ... Aztán ahogy megtalálják vérében fetrengve, a kannal birkózva, s ahogy kebléből kivonja a csodatevő fadarabot, a maga talizmánját: próbáljátok ezzel elállítani a vért, a csatákon ez mindig használt! Aztán ahogy a szekéren kinyújtóztatják, otthon a haját kibontják s hosszú fehér brokátdolmányában kiterítik...

Szél húz át a fák között s egyszerre a roppant csendben, nagy messzeségből felbőffen az első hang. Hosszan elnyújtott, rekedt böfés. Három-négy kilométer távolságból jöhet, fiatal bika lehet. Kisvártatva rá már sokkal közelebről felel rá egy másik. Ez már oroszláni mély hangon böfög, mintha óriási bórdobot szagatnának. Az öreg bika tipikus basszusa ez. Aztán néhány pernyi várakozás után egyre többfelől és *egyre* közelebről is felhangzik ez a hang, hogy szinte reng belé a holdvilágos erdő. A szerelmi féltékenység, a férfias kihívás, az epedés és fenyegetés meg-megszakadó és újra felhördülő hangversenye. És az egész erdő, az ég és a föld, a víz és csillagok halálos némaságban hallgatnak. Tőlünk kétháromszáz lépésnyire halkán loccsan a víz. Egy magasra tartott koronás fej tűnik fel rajta, amint lassan áthúz egyik partról a másikra. Egy kalandvágyó hős liheg ott s lábai alatt hallik, hogy törik a bozót, amint partra ér. Aztán újra mélységes csönd és újra felbúg az előbbi hangverseny. Megrendítő dolog ez, de én nemcsak, hogy semmi vadászlázat nem érzek, inkább valami mélységes szégyenkezést. Milyen utálatos az ember, hogy betolakszik ebbe a roppant titokba, hogy leskelődik itt, hogy meglopja a királyok magányát, amelyet tisztelnie kellene, amelyhez semmi köze. És milyen borzasztó, milyen szomorú eze-

ket a királyokat látni, itt-ott a vasúti állomásokon, ahogy a vagonokba dobálják őket, koronájuk lefűrészelve, sötét, rőt bundájukban összerogyva, élet-telenül, hogy kimérjék őket valahol valamelyik vadkereskedésben vagy vásárcsarnokban...

Már menni kellene s még mindig itt vagyunk. Le-köt és visszatart ez az éjjel élő erdő, ez a csillagok alatt dörgő nászéjszaka. Úgy óvakodunk el belőle, mintha egy királyi ház ablaka alatt járnánk, lábujj-hegyen, röstelkedve. Az autó nehezen megy előre a hepehupás utón s még ki se érünk a vágásból, az utón keresztül átveti magát egy hatalmas eltévedt bika. A lámpa fényében megáll egy pillanatra s visszanez ránk. Mintha egy erdőt emelne hatalmas üstöke. Aztán ho'sszu szökésekkel eltűnik a sötétben...

A rábakecöliek semmi rimánkodásra nem tudnák egy talpalatnyi bérlethez jutni. Most, hogy lejárt ott a kétezeröttszázholdas uradalmi bérlet, a falu húsz-harminc százalékkal többet ígért annál az árnál, amit a mostani bérlő, Cziráky Béláné grófné fizet. Ezenfelül vállalták volna az uradalmi gazdasági épületek karbantartását, az intéző számára bérlet alakjában középirtokot biztosítottak volna. Elutasították őket. Ez a módszer merőben ellenkezik azzal, amelyet az elhalt Miklós herceg már a háború előtt fölkarolt a parasztnak juttatott kisbérletek formájában. Jórészt Nagy Emilnek, az uradalom akkori kormányzójának tanácsára több mint harmincezer holdat juttattak így a legföldéhebb községeknek. A bérletek hitelügyi és anyagi adminisztrációját az Altruista Bank vállalta és közvetítette. Azt mondják, soha nem voltak pontosabb fizetői az uradalomnak, mint ezek a kisgazdák s e bérletek nyomán mindenütt enyhült ez elégedetlenség és a szociális feszültség, amely most a nagy birtoktestek alatt oly türelmetlenül rázza a falvak életét. A paraszt kisbérlők olyan pontosak voltak és olyan lelkiismeretesek, hogy a kommunizmus alatt, mikor Hamburgerek kimondták a nagybirtokok álla-

mosítását s a kiscgazdákat arra utasították, hogy a bérösszegeket ezután az adópénztáraknál fizessék be, a legtöbb közülök továbbra is kitarzott amellet, hogy ők csak az uraságnak fizetnek. Azzal kötöttek szerződést, annak tartoznak és csak abban bíznak. Akárhányan fölkeresték az uradalom éléről eltávolított Nagy Emilt s kékpénzben leolvasták neki az esedékes részletet. Még nyugtát se kértek róla. Csak tessék beírni, elég az nekünk!

Ezekről a kisbérletekről mondta aztán nagyatádi Szabó István egy alkalommal a képviselőházban, hogy ha a többi latifundiumok is már régebben erre az útra térnek, akkor ő nemcsak hogy miniszterségre nem viszi, de, mint politikus, egyáltalán meg se születhetett volna.

Azt mondják, hogy a latifundiumok búzatermelése nélkül elaprózódásuk esetén annyira visszaesne szemtermelésünk, hogy nemcsak exportunk sinylené meg, de a belföldi fogyasztás is. Ezzel szemben nagytekintélyű szakemberek kimutatják, hogy az öttől száz holdig terjedő nagyságú gazdaságok a régi Magyarország 44 millió métermázsányi búzaterméséből 25 milliót produkáltak s a saját fogyasztásukra szükséges mennyiség levonása után még legalább 10-12 millió métermázsát vittek a piacra. Amiből kiderül, hogy a magyar birodalom összes belső fogyasztásának jelentékeny részét ezek a kiscgazdaságok fedezték. A kisbirtok produktivitása tekintetében ugyanezekre az eredményekre jutnak olyan tekintélyek, mint Golz vagy Petersilie s részletes adatokkal bizonyítják, hogy Poroszország búzatermésének 29 százaléka, rozstermésének 47, árpatermésének 33, zabtermésének 44 s a burgonyáéának 54 százaléka a hús hektárnál kisebb gazdaságokból kerül ki. A húsprodukción tekintetében az 1915-ös statisztika szerint szarvasmarha-, ló- és sertésállományunknak kilenctized része, sőt még a juhállománynak majdnem kétharmada is a száz holdnál kisebb gazdaságokra esett. Pedig ezek az összes magyar gazdaságok területének alig több, mint felét

foglalták el. Még ennél is nagyobb a szerepük a baromfitartásban. Az 1895-iki összeírás szerint baromfiállományunknak több, mint kilenctized részét e gazdaságok tenyésztették. Azóta ez az arány csak emelkedhetett.

*

Hadd iktassunk ide még néhány megdöbbentő számol, amelyek azt mutatják, hogy az Esterházy-hitbizomány által érintett vidékek népesedése, hogy szenved a latifundium hatása alatt. Senki se fogja elhinni a következőket: Baranya megye hegyháti járásában Ág község lakossága 1870-ben 553 lélek volt. 1920-ban, tehát ötven év múltán, ez a szám 486-ra csökkent. Gerényes községben ugyanez idő alatt 690-ről 685-re, Kisvaszaron 655-ről 634-re, Ráckozáron 1361-ről 1243-ra, Vásárosdombón 846-ról 813-ra, a szentlőrinci járásban Bodán 737-ről 623-ra, Botykán 496-ról 430-ra, Helesfán 588-ról 574-re, Kacsóián 499-ről 433-ra, Kispeterden 331-ről 277-re, Nagyvátyon 490-ről 451-re, Szentdienesen 1069-ről 855-re. Somogy megye kaposvári járásában Szennán 1048-ról 972-re, Töröcskén 545-ről 531-re, Zselizkisfaludon 869-ről 643-ra, a nagyatádi járásban Rinyakovácsié 406-ról 350-re, a barsiban Istvándié 1336-ról 1014-re, a marcali járásban Tótszentpálé 1004-ről 891-re, Varjaskéré 786-ról 714-re. Tehát ötven év alatt, öt évtized alatt szaporaság helyett mindenütt fogyás és visszaesés. Pedig ez csak pár kikapott példa, amelyet megháromszorozva folytathatnánk, nem is beszélve azokról a községekről, amelyeknek szaporodása ez ötven év alatt alig pár lélekszámot jelent, ami a halálos stagnálással egyenlő. A szaporaságot ezeken a helyeken mindenütt vagy az egyke vitte el, vagy a külső kivándorlás, vagy az a folyamat, melyet belső elvándorlás néven ismerünk, s amely a faluban megélhetést, munkát, kenyeret nem találó lakosságot a városok, iaz ipari centrumok felé hajtja, hogy sokasítsák annak a proletariátusnak számát, amelynek elégedetlenségét és izgatásait aztán oly kétségbeesve, vagy olyan értetlenül nézik a magyar agrárpolitika vezértényezői.

ÉG A NÁD!

A Hanságon.

Én még láttam valamit gyerekkoromban az ecsedi láp nádrengetegeből. Láttam az élő lápot, amely mérföldeket borított, községeket rejtett el vadvizei között, ismertem a pákászokat s azokat a vízi embereket, akik csíkkal, hallal, piócával járták a homokos nyiségi falvakat s borért, gyümölcsért, gabonáért váltották be a lápon szerzett zsákmányukat. Ismertem a lápi ember másik típusát, azt, amelyik vásárról-vásárra járt s a vizek és nádasok madárvilágának ékességeit árulgatta, a darvak, gémek és kócsagok szárny- és farktollait a legények kalapja mellé daliás bokrétának. Ezek az emlékek elevenednek föl bennem, ahogy Sarródon keresztül megyünk. Ha nem is tudná az ember, akkor is megérezné, hogy Sarród is úgy maradt itt a szárazon a nagy vizek lecsapolása után, mint arra nálunk Ecsed és a többiek. A vízi és nádi világ eltűnt innen, de a vidék arcán rajta maradt letörülhetetlen bélyege.

Néha úgy érzi az ember, mintha a Hortobágyon járna. Köröskörül tágas, fátlan, füvetlen puszták, kiszáradt zsombékosok, amelyeken itt-ott fehérszőrű magyar gulya legel, a híres hercegi ősgulyának ideszorult maradékai. Az ázsiai szarvasmarha utolsó képviselői itt a pinzgauiak és szimentáliak között. Milyen nehéz számot adni róla, miért támad az emberben egy ilyen kép nyomán valami keleti, ázsiai melankólia, amely jön iszonyú, fölmérhetetlen messzeségből, a lélek legeslegmélyebb, évezredes emlékeiből s azon vesszük észre magunkat, hogy sóhajt fakaszt bennünk és egy kicsit fátyolosan elszomorít.

Sarródon egy-egy ház előtt – a házaknak is olyan nyírségi-szatmári formájuk van itten, a cseréptetők mellett még ott barnulnak a régi nádfedelelek, – egy-egy öreg akácfához kötve ott búslakodik magánosan egy korhadó csónak. Valamikor úgy ide jártak a vizek, hogy a gazdának, amint a házból kilépett, egyenest a csónakba kellett szállnia. Olyan ez, mint ahogy a régi pusztai csárdáknál valamikor elmaradhatatlanul ott búslakodott a betyárnak, a pászornak vagy a pandúrnak a lova. Ezek a sarródi csónakok már csak a ló csontvázát jelentik. Múzeumi relikviát, amelyet a gazda nem tud eldobni, vagy tüzelőnek fölaprítani. Megszokta valamikor s most is otí tarija, ha egyébnek nem, az elmúlt szép idők emlékének.

A sarródiakról azt mondják, hogy egészen másfajta emberek, mint a soproniak általában. Erkölcsaikben, hajlamaikban ma is benne él a régi jó szabad hansági halász-pákász világ. Nehezen törtek hozzá az eke szarvához, a vérük most is szívesebben vinné őket a náderdők közé, az ingoványok, bujdosó erek, zsombékok rejtelmes útjaira, amikor a nagy víz még tulajdonképpen mindenkié volt s halat, vadat, nádat és kaszálót egyformán adott mindenkinek, aki éppen hozzáférhetett. Valamikor a Fertő halbősége majdnem akkora volt, mint a Tiszáé vagy a Balatoné. A kilencvenes években aztán, mint az öreg Tóth Mihály beszéli nekünk, egy roppant száraz nyárra gyilkos, kemény tél következett. A Fertő nagyon megapadt s aztán fenéig befagyott. Mikor a fagy engedett, a tó halai mind kivesztek. A tavaszi víz a döglött halak olyan tömkelegét vetette partra, hogy külön egészségügyi intézkedéseket kellett foganatosítani eltakarításukra. A rothadó halbúz kilométer távolságokra elhatott. Azóta aztán a fertői halászatnak be is fellegett. Pedig valamikor – mondja Tóth uram sóhajtva – még a Mária Terézia asztalára is került hal a fertői halászok hálójából. Azóta a Fertőnek csak a csücske maradt magyar, Trianonban Ausztriának ítélték a többit. Így maradtak a sarró-

diak szárazon a 6400 holdas határral, amelyből 4600 hold, tehát közel hetven százalék, uradalmi birtok.

A hallal és a vízzel együtt abban a mértékben, ahogy a Fertőt lecsapolták, egyre szűkebb területre szorult a Fertő-vidék két másik legfontosabb terméke, a nád és a széna. Régente a Fertő ingoványainak sás és nádtermését learatni sem tudták s hogy a területek kitisztuljanak a learatatlan és gyökéren elkorhadt növényektől, felgyújtották az óriási táblákban álló nádasokat. A nádasok tüze sokszor hetekig eltartott s éjszakánként a füst és tűz gyönyörű panorámájába vonta az őslápok világát. Mérföldnyi hosszúságban lángtenger úszott ilyenkor a magyarholtenger fölött.

A sarródiaknak még a kilencvenes években is ezek a nádasok nyújtották egyik legfőbb keresetforrásukat. A nádat mennyezetnádnak metszették, másrészt mint nádgyékényt hozták forgalomba. Tóth Mihály uram azt mondja, hogy valamikor két krajcárért olyan kéve nádat kapott a sarródi paraszt, hogy három ember kellett egyetlen kévének szekerre rakásához. Ennek a fertői sarródi nádnak neve volt messze külföldön is. Eljutott bajor-, német- és franciaországi nádgyára-ig. Egy Rüll Pál nevű német gyáros nádgyékénygyárat létesített Fertőszentmiklós közelében és ezzel kapcsolatban nádkiviteli üzletet alapított. Évi nádkivitelét csak Sopronmegyéből hatszázezer kévére becsülték. De a sarródiak olyan ügyesek voltak a sás- és nádfonásban, még a Balaton vidékére is eljártak gyékénysás után. Annakidején tízezerre mondták az évenként Sarródon földolgozott gyékénysáskévék számát. Hát ez után sóhajtának még most is a sarródiak és talán azért tartják még mindig odakötte a csónakot a kapufélfához, hogy hátha megjön egyszer a víz s akkor megint lóra lehet kapni.

Az oslibeliek viszont ugyanilyen sóhajtva emlegetik a régi Fertő szénaáldását, mert önekik a széna jelentette azt, amit a sarródiaknak a nád és a gyékény. A hansági turfás talajban termett ez a híres, savanyu széna, amely gazdaggá tette Oslit és a körü-

lötte fekvő községek lakóit. Egy-egy darabka földön a Fertő áradásai jóvoltából annyi szénát termeltek, hogy egész Bécset ellátták vele, sőt messze Németországba és Svájcba is szállították. Átlag négy-ötmillió métermázsára becsülték azt a mennyiséget, amit évente exportáltak. A katonaszállítók, a nagyvárosi fuvarosok és a hajdan lóerőre berendezett közúti vaspályatársaságok mind ezt a hansági szénát fogyasztották. Ennek a savanyu szénának olyan beceje volt, hogy a Hány vidéki gazdák a saját marhájukat sokszor idegenben vásárolt takarmánnyal etették, hogy ezt a szénát a bécsieknek tartogathassák.

*

Mindabból, amit valamikor a Fertő jelentett ezeknek a faluknak, ma már csak a tőzeg maradt meg, az is persze kiszáradt formájában. Mert a Hanság tulajdonképpen a Fertő gyephantokkal, meg zombékokkal takart folytatása, amelyet fűből, rekettyéből és nádgyökerekből összevegyült három-négy láb vastagságú úszó földkéreg borított. Ezen a hansági úszó földrétegen olyan bizonytalan volt a járás-keelés, a közlekedés, akárhányszor mélyen a víz alá süllyedt, ez sarkallta arra Esterházy Miklós herceget, hogy a XVIII. század végén Eszterházától Somogyig közel tíz kilométer hosszú átjárót készíttessen a víz felett. Ez a kiszáradt, tőzeges, turfás terület eredeti állapotában minden művelésre alkalmatlan. Kovacsics Miklósnak, a jeles erdőmérnöknek, az uradalom egykori igazgatójának sikerült egy olyan eljárási módot alkalmaznia, amelynek segítségével ezek a turfás földek pompás termőtalajjá változtathatók. Az eljárás lényege abból áll, hogy a tőzegréteget a maga egész vastagságában kivágnak, kibányásszák, elhordják, a visszamaradt talajt felszántják, mélyen porhanyítják s elsőízben kapásnövényekkel vagy lucernafélékkel bevetik, hogy aztán szemtermelés alá fogják. Csongrádi és csanádi kubikosok végzik ezt a munkát szakavatott vezeték mellett. Minden talpalatnyi föld meghódítása horribilis összegekbe kerül, a költségek nagy

része azonban megtérül a kibányászott tőzeg felhasználásában, amely istállóalomnak és kazánfűtéshez egyaránt kitűnő anyag.

Sarródon és Eszterházán túl fekszik az uradalomnak a Fertő partján legelőretoltabb gazdasága, a Mexikói-pusztá. Köröskörül már mindenütt a megtört megjavított tőzegterületeken dolgoznak a traktorok, fasorok szegélyezik az újonnan fölfogott táblákat s a tanyaépületek, melyek valamikor a mocsár és nád-erdő közepében egy kis partos szigeten emelkedtek, amelyet az év nagy részében csak csónakokkal lehetett megközelíteni, ma viruló agrikulturát szolgálnak. Ezerhatszáz hold szántó van itt ezidőszerint, a többi még rét, de a szántó máris tizenöt mázsa átlagtermést ad. Körülbelül háromszáz lélek lakik itt, az intézőn és a tanítón kívül jóformán csupa cselédember. A cselédlakások ragyognak a tisztaságtól. Egy közcselédnek évi járandósága nyolc métermázsza búza, hat métermázsza árpa, négy mázsa rozs, 1600 négyszögöl komenciós föld, tíz köbméter puhafa fűtésre, készpénzben egy métermázsza búza ára negyedéves részletekben, mindezekhez járul egy tehéntartás és két sertés házi hizlalásban. A gazdaságnak tizen-négy öreg vagy munkaképtelenné vált kegy díjas cselédje van, akik ilyen címen lakást, napi két liter tejet, évi százhatvan kilogramm búzát, ugyanennyi rozsot kapnak és négyszáz négyszögöl szántót használnak.

Meglátogatjuk az iskolát, amelyet ugyancsak az uradalom tart fenn, olyan modern berendezéssel, amelyet akármelyik nagyváros megirigyelhetne, csapadokkal, felgördíthető térképekkel, nagyszerű számológépekkel és faliképekkel. A gyerekek ingyen tanönyvellátásáról, pedig kilencvenketten vannak, ugyancsak az uradalom gondoskodik. Se a palatábla, se a palavessző miatt nem kell a szülőknek fejüket törniök.

Mindezt óriási füsttengerben, sűrű köhécselés közben magyarázza el nekünk a tanító úr. Pár kilo-

méternyire innen a szomszéd gazdaságban valahol fölgyújtották a parti nádat, a tűz pár nap óta elharapózott, erős nyugati szél éleszti, a messze láthatáron szürke oszlopokban száll a magasba, a szél lehajtja és a földre nyomja a füstöt s idáig hordja sűrű hullással az elégett nádpihéket.

– Vízet már nem kapunk a Fertőtől, – mondja egy öreg béres -, de még megérjük, hogy tüzet küld ránk s le fogunk égni tőle.

ESTE A NAGYCENKI KRIPTÁNÁL

Eszterháza-Süttör.

Az Esterházy-kastélyról azt írta egy látogatója a kilencvenes évek végén, hogy félig-meddig pusztulóban van. Roppant parkjai elhanyagolva, gaz és dudva veri fel az utakat, a kastély évtizedek óta lakatlanul, használatlanul áll, az üvegházak bedőlnek, képtárait, kincstárait, csodálatos gyűjteményeit az elmúlt század folyamán a bécsi, kismartoni, pottendorfi, fraknoi kastélyokba szállították, a százhuszonhat szoba jórészt üresen áll, a híres nagyterem, melyet nyolcvanhat márványoszlop tartott, omladozik, az alabástromfaragványok letöredeznek, a színházban denevérek ütöttek tanyát, a Haydn-teremben por lepi a kottatartókat, a gránátosok házába, ahol az Esterházyak híres házi katonasága tanyázott, becsurog az eső. A látogató csodálkozott ezen, csodálkozott rajta, hogy az élet otthagya Eszterházát, pedig inkább azon kellett volna csodálkoznia, hogy lehetett egyáltalában csak húsz-huszonöt esztendőre is valamikor idekényszeríteni, idevarázsolni azt az életet, mely ennek a kastélynak, ennek a labirintusnak, ennek a magyar Versaillesnak falait, márványtermeit, szobáit, színházát, parkjait, üvegházát, kaszárnyáit, tiszti- és cselédszállásait betöltötte. Csak egy magyar főúrnak, egy Esterházynak juthatott ilyesmi az eszébe és csak a XVIII. század végén, vagy egy orosz cárnak, aki a Néva mocsarai között fővárost épített, vagy annak a spanyol királynak, aki Madrid homokpusztáin az Eskurial gigászi falait lerakta, vagy annak a XIV. Lajosnak, akinek szeszélye és parancsszava azt a másik Versaillest életre hívta. A gesztus, mely a Fertő tővében, a Hanság mocsaraitól elrekesztett

magyar faluban, minden kultúrától és minden civilizációtól távol, kis paraszt tanyaházak és pákáskunyhók szomszédságában a francia napkirály és az osztrák császári udvar életét utánozta, a nagyszabású oligarhának, a feudális nagy úr mindent tehetek gőgjének, pazarló és teremtő dühének ugyanaz a nyilvánulása. Az állam én vagyok! – mondták a Lajosok és II. Fülöp, s az életre alkalmazva ugyanezt mondta az Esterházyak szelleme. Az élet súlypontja, fénye, hatalma, gazdagsága, nyüzsgése, élvezete oda jön velünk, ahova megyünk. Minket vesz körül, ha »a Hanság mocsaraiba telepszünk is, mert belőlünk árad és miérettünk van. Sőt a Hanság mocsaraiban ezt a hatalmat, ezt a központiséget, ezt az értemlevőséget még jobban érzem, mert versenytárs nélkül nekem szól s mert a semmiből teremtettem!...

*

Az Esterházy-kastély most sokkal jobb karban van, mint a kilencvenes években. De micsoda élet kellett ide, amely valamikor ezeket a roppant áranyokat kitölthette! Az ember ugyanolyan zavartan áll a Hansággal körülvelt pétervári és eskuriali méretek előtt, mint ahogyan Dioklecián palotájának romjait a szegény, piszkos kis Spalatóban, vagy az afrikai homokban itt-ott kiásott templomok és kolosszeumok oszlopait és boltíveit szemléli. Honnan vegye a XIX. vagy a XX. század ezt az életet, mikor maholnap az autó, a motor és a repülőgép a kispolgári otthonok létjogát is elvitatja, üressé teszi, a kastély, palota vagy a polgári ház otthontartó, helyhezkötő erejét egyformán feloldja s az egy helyben forgó pompa, nyugalom, vagy szemlélődés élvezeteit a végtelenig fokozható rohanás izgalmával és mámorával helyettesíti. Honnan legyen élet ilyen falak, ilyen méretek között ma, amikor a walesi herceg, a brit birodalom örököse a szénbányászokkal közös csajkából eszik, a futballversenyeken egysort ül a gyepen a kék-fehérekért üvöltő külváros pol-

gáraival, s este ugyanúgy valamelyik bárban táncol, mint a Piccadilly klub bármelyik aranyifja. A majesztuózus. grand seigneuri, pár ember számára szabott monumentális nagy élet, amelyre Eszterháza is építve volt, eltűnt, mint a nagy vad. Halálra van Ítelve, mint a bölény s még ott is, ahol módja volna magát fentartani, demokratizálódik, leszállítja magát és elvegyül a többi közé, hogy feltűnő ne legyen, hogy szerénynek és igénytelennek hitesse el magát a körülötte és alatta feszülő roppant szociális nyugtalansággal.

Az Esterházy-kastélyban, melyen valamikor ezer vagy tízezer jobbágy dolgozott, hogy Haydn ott ζ zenekarát dirigálhassa, hogy egy oratóriumot vagy egy századvégi precióz színdarabot előadhassanak, hogy a császárnő egyszer megfordulhasson és otthon érezze magát, – ebben a kastélyban, vagyis csak néhány szobájában, ma egy szerény, szorgalmas fiatalember lakik, az ifjú herceg, a hitbizományok ura. Ez a fiatalember ekkora örökséggel vállalain, kétszázötvenezer hold földbirtokával, kastélyok, paloták, föl számlálhatatlan műkincsek, erdők, gyárok, bányák, uradalmak birtokában csak a munkának és kötelességnek él. Személyes igényei nem nagyobbak a Rockefellerénél, aki tejszint és főtt tojást vagy gyümölcsöt eszik. Nem szenvedélye se a versenystálló, se ia kártya, se az automobil, se a vadászat, se a politika. Húsgyárainak számadásait épúgy átnézi, mint a fűrésztelepekét, a sajtüzemét vagy a bér gazdaságokét. Mindettől a munkától és kötelességtől úgyszólván élni se ér rá. Egy öröme van: a zene s azok a meghitt, csendes félórák, amelyeket a zongora mellett tölthet. Romantikusabb bármelyik ősenél, annál is, amelyik ezt a kastélyt ideparancsolta s annál is, amelyik a Sándor cár koronázására aranypatkókat veretett a lovaira. Romantikusabb, mert mindez hiábavaló, mert mindez, amin annyi szorgalommal, a modern, jó gazdának annyi ambíció jávai, annyi kötelességtudással csügg, mindez fenntarthatatlan. Már a kettős-monarchia arányai között is az volt s most háttérben Csonka-

magyarországgal s ilyen Esterházy-méreték szerint, szociális és gazdaságpolitikai értelemben egyaránt anakronizmus...

*

Süttörön ülünk, öreg Mentés Mihály uraméknál, a hátsó szobában, ami az öregeknek dukál, akik már nyugalomban vannak. Lehetnek is, mert Mentés Mihály nyolcvanhetedik esztendejét tölti a Mindenható jóvoltából. Felesége a hetvenhetediket. Egész életük munka volt, törődés és küzdelem. A bácsika, aki nem látszik hetvenévesnél többnek, panaszkodik, hogy egész nap nincs egyéb dolga, csak a legyeket csapkodja a hosszú bőrcsapóval és a bibliát olvasgatja. A nénike meg csak a csirkékkel bajlódik, pedig még kenyeret is tudna sütni. Nyolc hold földön neveltek föl hat gyereket. Ma harmincegy unokájuk és nyolc dédunokájuk van. Tavaly ülték meg a gyémántlakodalmukat, hatvanegy élő családtaggal. Ott volt közöttük a legidősebb fiuk, Mentés Mihály dr., a kitűnő teológiai tanár és igazgató, Mentés Domokos fertőrákosi plébános, egy harmadik fiú, aki művezető, egy negyedik, aki géplakatos és a többiek. Hallgatjuk ennek a falusi matuzsálemnek csöndes, nyugodt, jóízű beszédét s úgy nézünk fel rá, mint Arany János vén gulyására a fiatalok:

*Elgondolják, hogy ha évük
összeraknák hárman-négyen,
Az ha lenne olyan lépcső,
Ami e tetőig érjen...*

Csakugyan Arany János magyarjai ezek. Az élet-szemléletnek ugyanazzal a józan derűjével, a becsület és munka ugyanazon romlatlanságával, a szív és az értelem ugyanazon adományával. Az egyik unoka, egy szép eladó lány, a faji szépségnek és szerénységnek ugyanazzal a bájával, mint Toldi Piroskája, ahogy a kisebbik húgának kenyeret szel, ahogy székkal megkínál bennünket s ahogy a háttérből kissé mosolyogva,

odaadón hallgatja az öregek beszédét. És kívül-belül az egész ház ragyog, mint a pohár. Ezek, ha lehet, még kitünőbb gazdák, mint akár a kecöliek. Lovuk, marhájuk, disznójuk mind tiszta faj tenyésztés, istállóik mint egy lakás. Az első szobában, a pitvarban olyan modern emeletes tűzhely, amely kemence, sütő, húsfüstölő egyben. És végesvégig az egész falu, széles uccasorával, mint az Andrássy út, csupa ilyen büszke, kőből rakott, népes, derűs porta. Nincsen ház, amelyik tűz ellen ne lenne biztosítva s: nincs egy hold föld, amelyet a fagykár ellen ugyanígy biztosítás ne védene. Mikor azt kérdezzük, sok-e az ilyen öregember a faluban, azt mondják, van vagy hat kilencven éven felüli. Beteg embert meg nem is igen tudunk, kérem. Mikor azt kérdezzük, hány zsidó van, nevetve, de szinte sértődötten mondják: Mit keresne az itt? Egy volt évekkel ezelőtt, annak a házát is megvette a falu. A gazdáknak maguknak van itt szövetkezeti boltjuk, a kocsmá és mészárszék is ötvenkét kisgazdarészvényesé. Van gazdaolvasókör, van nagyszerű templomi énekkaruk. Mutatják a helybeli levontecsapat fényképét. Olyan arcok, mintha egy régi, békebeli huszárezred tisztikara ült volna a gép előtt. Nem lehet felemelőbb látvány, szívdobogatóbb valami, mint mikor a templomból vasárnap kijönnek, a falusi hierarchia katonai rendjével és alakulataival, külön az öregek, az asszonyok és férfiak, külön a legények, a hajadon leányok, külön a levonték, iaz iskolások, az apróságok beláthatatlan sora és mindnyájukon a szép ünneplő ruha, az arcokon az egészség, a tisztaság. Párszáz embert adtak a hazának a háborúban s hetven hősi halottjuk nevét írják föl a készülő emlékre.

*

Amerre mégy, amit kérdezel, amit látsz, ez mindenütt a megromlatlan élet, ez a nagy magyar álom, amelyei a népről és a faluról mindnyájan álmodunk, a maga épségével, egészségével, erejével. Szinte megijedsz tőle, hogy ez lehetséges, szinte nem jól esik,

olyan tökéletes. Keresnél egy foltot rajta, egy hibát, hogy azon át még nagyszerűbbnek lássad, de csali újabb erőt, nagyságot és egészséget találsz. Istenem, micsoda út ez, micsoda távolság a szatmár-szabolcsi, vagy borsod-zempléni megszállt falvaktól, a sötét, gondsújtotta házaktól, az uccákon sűrű rajokban kószáló, boltban, korcsmában, malomban, faraktárakban, vasútállomásokon falkában csatangoló galíciaiaktól, az uccaporban fetregő piszkos, rongyos apróságoktól, a szemrehúzott kalappal, melyet a pipaszár támaszt alá, az ajtófélfának támaszkodó rongyfoltos gazduramtól, a lovakat csépelő káromkodástól, a kiéheztetett, ganéjjal lepelt tehércsordától, a soványan sivalkodó disznókondától, a rosszul meszelt papi házaktól, a modern, vakolat ját hullató községházától, az uccán felgyűlő bűzhödtt pocsolyalétől, a falu végén kubikgödrök közt fagylődő FAKSz-házaktól, vagy a hajdúvárosok sivatag, gondot, szociális nyomort és lázadást ásító uccáitól, a csongrádi falvak és proletárvárosok zezzugos kültelkeitől, mindettől a másik magyar élettől idáig, a csonka ország egyik határától a másikig! íme, a korcsmától, zsidótól, lezüllött vagy züllő uraságtól, a zsaroló bérlőtől, a nadrágos demagógiától, a krajcáros szocializmustól/megrontatlan magyarság, amely ilyen lett és ilyen tudott maradni s idáig tudott tökéletesedni egy roppant latifundium malomköve alatt, saját erejéből, ezer éven megtartott és kifejlesztett képességeiből!

De mi lehetne mindebből, ha szétáradhatna szabadon, ha a határ hétezer holdjából ötezeröttszáz nem volna ma is kötött birtok, ha ez az ezerhatszáz lélek nemcsak egyötöd részét bírná és művelné ennek az áldott televénynek, amely álmaiknak álma s amelytől el vannak zárva és tiltva reménytelenül. A földárakat itt már nem holdakban, mert azt ki se lehetne fejezni, csak négyszögölekben számítják, mint Budapesten a Belvárosban, vagy Hollandiában. Ezerkét-száz szarvasmarhájuk van és nincs egy talpalatnyi legelőjük. Aki kinn akarja tartani a jószágot, uradalmi rétet kell bérelnie. A falu a vadászbérléteből, amit

az uradalom fizet a gazdák kezén lévő hájárészért, tartja el a papot, tanítót. És hiába néznek Eszterháza felé. Az, aki ott ül, a százhuszonhat szobában, számadásai, könyvei fölé hajolva, talán nem is tudja, kik a süttöriek s hogy mindennek a nagyságnak, heroizmusnak, az egész süttöri jövendőnek sorsa az ő egy tollvonásától, egy számától, vagy egy fejbiccenésétől függ...

*

Késő őszi este van, mikor megállunk a nagy-cenki temető előtt és megállunk a szerény sírboltnál, melynek boltozata alatt a legnagyobb magyar pihen. Valahol messze még mindig ég a láp, az ég alján föl-fölszikrázik piros fénye, fenn a felhők közt vadludak sikoltoznak. Odatámaszkodunk a kripta vasrácsos kapujához, felnézünk a tűztől piros, felhős égre s arra gondolunk, hogy ez a legnagyobb, aki itt pihen, bizonyosan arról a Magyarországról álmodik, amelyért életét áldozta.

Milyen lesz az az új Magyarország, amelyről mi álmodunk?

A láthatáron a láptűz piroslik és odafenn a vadludak sikoltanak...

(1929 szeptember.)

III.

A SZEGEDI DÓMTÉR MÖGÖTT

ALOM A SZENT A4ÁRK TÉREN

Szeged.

A fogadalmi templom előtt állunk és gyönyörködünk az előttünk kitaruló kép szépségében, hatalmas, harmonikus arányaiban. Az imént még odabenn, a roppant román boltozatok alatt, az építőállványok lépcsőin, ingó padozatain bujkáltunk, négy-öt emeletnyi magasságban. Lázasan munka folyik még itt, az utolsó relifeket illesztik a falakba, szobrokat emelnek csigaszerkezettel fülkájukbe, vasrácsokat kovácsolnak, mozaikberakásokat csiszolnak, de ennek a gigászi műhelynek zaja és zűrzavara mögül a színek és vonalak lenyűgöző pompája bontakozik ki, a bazilikák csöndjét és fenségét lehelve az egymásra hajló kupolák alól.

*

Ragyogó szeptemberi reggel van, sietni szeretnék, meri odakünn, a határban, a szegedi tanyavilág ezer gondja, látnivalója vár, de nehéz innen csak 'úgy egy-kettőre továbbrohanni. Az óriási négyszög, melyet a bazilikával együtt a püspöki palota és az egyetemi épületek körülzárnak, mindenkit lenyűgöz. Komoly, majdnem komor és mégis fölemelő benyomás ez. Zavarba jövünk, ha számot adni próbálunk róla, micsoda építészeti emlékeket elevenít föl bennünk. Vannak, akik a velencei Szent Márk-teret emlegetik, mások az Escorial tömegeit, a pétervári Téli-palota nagy terét. A stílust illetőleg végül is megegyezünk benne, hogy román formák vannak itt finoman, nagy tapintattal összehangolva a modern német építészeti formanyelvével, anélkül, hogy a kettő összeházasítása zavart vagy diszharmóniát okozna. De az egész-

ből együtt a reneszánsz fejedelmek, az építettő nagy pápák, vagy az újkori abszolút impériumok nagy stílusa, bőkezű gazdagsága tekint vissza a szemlélőre. Szegedi barátaink elmondják, hogy mindez hatnyolc év alatt nőtt itt ki a földből, hogy III. Napoleon gesztusával uccákat és régi házsorokat sajátítottak ki és söpörtek el a föld színéről, hogy helyet csinálhassanak ezeknek az új épületkolosszusoknak, egy egész új városrésznek, amely csupa palotából áll, amely még koránt sincs befejezve, mert körülötte még új uccák várnak lebontásra és átépítésre. Míg a bazilika terraszáról nézzük ezt a csodát, vagy mialatt négyszögbe futó árkádjai során félórászmra gyalogolunk s a magyar kultúra hőseinek itt összehordott, falbaillesztett, márványba, bronzba és kőbe vésett szobraikat, síremlékeit, plakettjeit szemléljük, a nemzeti nagyság és virulás álomszerű érzése lep meg bennünket. Valami kísérteties dolog ez. Valami furcsa ellentmondás küszködik az emberben, amelyet kívülről hozott magával s amelytől a nagyság és gazdagság benyomásai közt járva, se tud szabadulni, sőt amely egyre erősebb lesz, minél inkább birtokba akarnak venni ezek, hogy meggyőzzenek és elringassanak. Vannak pillanatok s fölmerül benned az az álom, hogy Magyarország győztesen került ki a háborúból, amelyet sose akartunk, Szerbia és Románia gazdag, termékeny országrészeit, a régi magyar bánóságokat magunkhoz csatoltuk, hogy Lajos és Mátyás birodalmát éljük, mienk a Balkán fölötti uralom, óriási gazdasági és kulturális föllendülés erői ömlenek egy diadalmas ország városcentrumai felé, katonai és politika értelemben vezető nemzete vagyunk Középeurópának, új piacok gazdagsága, természeti kincsei, forgalma, fogyasztása duzzasztja egy új magyar birodalom szellemi és technikai igényeit. Azt álmodjuk, hogy a szegedi Szent Márkus-tér pompájában, építészeti arányaiban ennek az új magyar birodalomnak bősége, erőfölöslege teremtett csodát. Azt álmodjuk egy pillanatra, hogy Szeged a birodalom déli fővárosa, a dunai és drávai részek empórium, amely-

nek vonzó köre a macsói bánságon, Szlavónián és Bosznián át a dalmát partokig hat. Ezt álmódjuk a bazilika előtt és a végtelen árkádok alatt, amelyeknek árnyékában ott világít Körösi Csorna Sándor fehérmárvány szarkofágja, Mátyás királynak a bauzeni relifről mintázott arcképe, Munkácsy Mihály átszellemült piktorarca, Bessenyei György daliás testőrfigurája, Pázmány Péter zordon nagysága, Zrínyi Miklós mellképe, Semmelweis Ignác Szent Péterre emlékeztető jóságos feje és a többieké, művészeké, költőké, tudósoké, akik mind Nagy-Magyarországot mondják. Ezt az álmot zúgja odabenn, a templom belső homlokába illesztve, Európa legnagyobb orgonája olyan ezüstsíppokkal, amelyek a tátrai fenyvesek szálfaterdőire emlékeztetnek. És ezt az álmot kongja a központi épület ormába befalazott nagyszerű harangjáték, hogy el se hagyjon, amíg ebből a bűvös körből ki nem lépünk...

A számok, amelyekkel lelkes kalauzaink az építkezések költségeit illusztrálják, ugyanilyen álomszerűek. A magyar állam, illetve a kultuskormány, tíz év alatt tizenegymillió pengővel járult hozzá a szegedi egyetem létesítéséhez, a város, hozzávetőleges adatok szerint, legalább ugyanennyit áldozott. Sok ezerholdas birtokok és határrészek jövedelmét kötötte le éveken keresztül ezekre a célokra, pótdókat vetett ki s újabb és újabb rendkívüli kölcsönöket vett föl, hogy az építkezés meg ne szakadjon és az elgondolt arányok változtatást ne szenvedjenek. Ez a húszmillió pengő arról az álomszerű, diadalmas, győztes és gazdag Magyarországról beszél, amely ha élne, akkor mindaz, amit látunk, természetesnek hatna, szükségszerűnek, mint amilyen természetes volt Nagy Lajos Visegrádja, vagy Mátyás budai palotája, amilyen következménye volt az új Paris a Napóleonok nagyságának, vagy az új Berlin a Hohenzollernek Németországának, amilyenek az amerikai vagy brazil városok, mögöttük fölfelé rohanó világrészek hatalmával, gazdagságával, vagy amilyen természetesek az új Belgrád palotasorai, a megnőtt szerb birodalom

erőmutatványa gyanánt, vagy amilyen természetes volt az új Budapest Andrásy-útja és palotarengetege a kiegyezés utáni Nagy-Magyarország közepén.

*

A mi álmunk azonban itt csak addig tart, amíg kikerülünk ebből a bűvös négyszögből, ahol egy másik Szeged fogad bennünket, a szegedi Belváros, amely tegnap még szépnek, nagynak, elegánsnak hatott, ha csak vidéki értelemben is s amelyről most az az érzésünk, hogy a harmónia kedvéért az egészet le kellene bontani, mert amellet, amit az imént láttánk, mind kicsinyessé és szegényessé süllyed. Milyen ellentét a régi, földszintes, vagy egy-két emeletes házak és az új építkezés mindent elnyomó tömegei között! Hova törpült ezek mellett a királyi tábla egyemeletes székháza, vagy akár a híres városháza, a kultúrpalota ott a Tiszaparton, vagy maga az egész Széchenyi tér, az egész szerénykedő régi város, ahogy azt Ferenc József és Tisza Kálmán nagynak és szépnek elképzelték! Egy milliós amerikai centrum, egy Chicago, vagy egy Cleveland kellene ezekhez az építkezésekhez háttérnek, kiegészítésnek, roppant bulvárokkal, terekkel, parkokkal, forgalommal, rohanó autó- és autóbuzsközlekedéssel, földalatti és földfeletti vasutakkal, felhőkarcolókkal, rakpartokkal, hidakkal. Itt azonban mindjárt Ferenc József Szegedje következik, rajta túl a másik, a még régibb, a külvárosi Szeged, azon túl pedig a tanyavilág, a szőlőskertek végtelensége ... A szegediek úgy járnak ide, olyan érzéssel, úgy nézelődnek ezen a téren, mintha maguk úse hinnék, hogy mindez Szegeden van, olyan messzinek, olyan idegennek, olyan nagyszerűnek tetszik. Amint belépnek ide, az az érzésük, mintha külföldre utaztak volna.

*

Szegednek összesen százharmincezer lakosa van. Ebből a tanyákon él ötvenezer, a modernebb belvárosban ugyanennyi, a külvárosi részekben harminc-

ezer színmagyar lélek. S ha nagy az ellentét, az árvíz utáni és a Trianon utáni Szeged között, mekkora lehet ez a külvárosokhoz mérten. Nem jut időnk rá, hogy elmenjünk ezekre a perifériákra, tul a Nagykörúton, de hogy ezek a részek a Szent Márk tér álmaival szemben a valóság milyen tényei között élnek, arról egyebek között egy memorandumot nyújtanak át nekünk barátaink. A külvárosi társadalmi körök és egyesületek egy nagybizottsága terjesztette ezt be két vagy három évvel ezelőtt a városhoz, hogy föltárja benne ezeknek a külső városrészeknek építészeti, közegészségügyi és közbiztonsági viszonyait. »Öltözzünk olcsó hétköznapi jelmezbe – mondja ez a memorandum -, tegyük félre a fényhez, pompához és hatalmas palotákhoz szokott érzéseinket s így lépünk arra a földre, ahol mindent látunk, amit nem keilene látnunk s semmit sem találunk, amibe minden lépésnél bele kellene ütköznünk, A kikövezetten, kátyúkkal telt kocsiút s a gidres-gödrös gyalogjárda között húzódnak el a víz levezetésére szánt, de szemét, szennyvíz és állati hulladékok elhelyezésére használt árkok, melyek csak arra jók, hogy a mindenféle betegséget terjesztő bacillusok ezreinek melegágyául szolgáljanak s hogy az épületek falazatába való beszívargás elősegíthetése céljából a bennük összegyűlemlett víznek tartályul szolgáljanak. Vízcsapot találunk minden harmadik, ötödik saroknál, de ez js sokkal jobb volna, ha nem volna, mert vagy nem elégíti ki a közszükségletet s akkor nincs célja, vagy több vizei termel és az épületek szilárdságát veszélyezteti. Lámpával a külvárosrészekben csak néhány uccában találkozunk, mert a világháború zivatara kidöntötte még azt a néhány pislákoló petróleumlámpát is, amely régen is csak arra volt jó, hogy az este hazabotorkáló a kiálló fa karójának neki ne menjen... « »Sem hatalmas középületeket, sem parkokat, sem inver-világítást, sem szobrokat, sem azt nem kérjük, – mondja tovább a memorandum -, hogy a mi külvárosrészeink is vidéki Parissá varázsol-tassanak. Csupán az az óhajunk, hogy rendezett gya-

logjárdán, kövezett kocsutakon s világos uccákon mehecsünk fáradtságos munka után otthonunkba, hogyan kelljen se az elmerülés, se pedig a megtámadás veszélyétől rettegnünk. Csatornát és vízvezetékét kérünk, hogy ezáltal házaink megnedvesedése és mielőbbi összedőlése megakadályoztassék és értékesítése megkönnyíttessék. Hisz mindannyian fizetjük a vízdíjat, anélkül, hogy vizet kapnánk. Mindezekkel karöltve megszüntetendő a por- és sártenger. Különösen megközelíthetetlenek esős időben az uccák s a kocsiknak tengelyig érő mocsarakon kell keresztülhaladniuk, amíg rendeltetési helyükre eljutnak. Nem ritkán annyira megfeneklik egyik-másik kocsi, hogy csak segítséggel lehet tovább haladni. Ha esős időben kell temetést végezni, a halottat két-három uccán keresztül is vállon kell vinni, mert halottaskocsival lehetetlen a térdigérő sáron átmenni. Ilyen az állapot sáros időben, nyáron pedig bokáig érő por borítja a kocsutat s egy-egy kocsi nyomában olyan porfelhő támad, hogy az ember sem önmagát, sem a mellette haladó társát megismerni nem képes... A nagyarányú fejlődés, a lakosságnak tehetőse idegenekkel való szaporodása mentheti csak meg városunk iparosait, de különösen mezőgazdáit a végpusztulástól, mert a szegedi ipar és kereskedelem túlnyomórésztben mezőgazdától él, ezek pedig a paprikának, mint különleges szegedi terméknek lehanyatlásával csak akkor tudnak kisterületű földjeiken jövedelmező gazdálkodást folytatni, ha a kertészkedéshez hasonló foglalkozásra térnek át, melyet csak virágzó nagyváros határában lehet sikerrel üzni...

A SZEGEDI HONFOGLALÁS

Egy darabig paprikaföldek virítanak körülöttünk az út két oldalán, zöld, sárga és égő vörös színekben. De ez a paprikadicsőség se az már, ami régen volt. Mintha csak ugyanaz a nagy válság nehezednék rá a magyar föld minden termékére. Nemcsak a király, a búza, küzködik a detronizáció szégyenével, nemcsak neki kellett megérnie, neki, a magyar búzának, hogy eladhatatlanná vált, hogy nem keresik, hogy nem kell senkinek, hogy a külföld sorompói lezárulnak *előtte, hogy itthon* gyűlnek, halmozódnak fölöslegei, hogy az ára és tekintélye napról-napra, sőt óráról-órára lefelé csúszik, hogy akire eddig olyan büszkék voltunk, akit olyan gőgösen emlegettünk, azt most szégyelni kezdjük, megtagadjuk, sőt káromoljuk. A búza-dicsőséggel együtt inog és omlik ugyanúgy a hagymáé, amely Makóról uralkodott valamikor idegen világrészeken is és a szegedi paprikáé, amelynek nevére ugyancsak mi tanítottuk meg a külföldet. Őrájuk is rossz idő fordult. Nemcsak a királyok buknak meg, de a növény-kisemberekre, a növény-kisgazdákra és növény-proletárookra is rossz világ jár.

*

Alig negyedóra után benn járunk a tanyai települések birodalmában. Árnyas dűlőutak, mindenütt akácfa az utak oldalán, gyümölcsöskertek, szőlők, ameddig a szem ellát s a zöld és sárguló lomberdőben tanyaházak lapulnak. Szeged város határa kerek-számban 140.000 katasztrális hold, ebből 62.000 hold városi birtok s ebből az utóbbiból 50.000 hold csupa kisbérlet. Tíz-, harminc-, hatvan-, nyolcanholdas parcellákon folyik itt, ezen az irdatlan területen, a tanya-

bérleti gazdálkodás. Hetven-nyolcvan évvel ezelőtt kezdtek ezt az őstalajt, ezeket a külső területeket feltörni, művelés, szántás, ültetés alá fogni s ez a folyamat még ma sem ért véget, az átokházi legelők 8-10.000 holdnyi terjedelemben még feltöretlenek. Milyen világ volt itt még öt-hat évtizeddel ezelőtt, a híres szegedi puszták ősi, elhagyatott, romantikus világa! Százezerholdnyi kiterjedésben sívó homok, szélhordta buckák, nádasok, szikes legelők, itt-ott a védettebb helyeken cserjések és erdőfoltok, az a duna-tiszaközi tájkép, amelyet Petőfi verseiből és a régiek elbeszéléseiből olyan jól ismerünk. Rózsa Sándor és a híres pusztai komisszáriusok kifogyhatatlan legendái bujkálnak itt ma is a népfantázia szárnyain, azok térnek vissza történeteiben, kipusztíthatatlan emlékeiben. S öt-hat évtized elég volt hozzá, hogy az alföldi sivatag helyén lombdők, szőlőskertek, gyümölcsültetvények óceánja támadjon. Tájképi értelemben is olyan átváltozása ez egy roppant darab magyar földnek, amilyenre csak az amerikai települések történetében van példa. Negyvenezer lélek népesíti ma be ezt a szegedi tanyavilágot. Nyolc-tízezernyi kisbérő, önálló egzisztencia túrja, munkálja, szépíti ezt az új arcot öltött területet. A háború előtt, 1910-ben már 9000 tanyai lakóház volt a határban, ebből a felsőtanyai részekre több mint 2500, az alsótanyaiakra 5700 ilyen épület esett. De ez a hihetetlen szaporasággal szétáradó magyarság túlrajzott a szegedi határokon is. A szegedi tanyavilág népe az elmúlt fél-század alatt, szakemberek megállapítása szerint, több mint ötven községet népesített be és hódított meg a magyar etnikumnak a Délvidéken. Milyen ellentét ez a hajdúsági és debreceni példákkal szemben, (ahol a negyvenezerholdnyi Hortobágy ma is a fél-század előtti állapotban terpeszkedik s ahol a falvak és mezővárosok vagyontalan, proletársorsba süllyedő mezőgazdasági népessége a városokba rajzik és szivárog be évtizedek óta, hogy ott a növekvő szociális elégedetlenség melegágya legyen.

Hogy keletkezett ez a szegedi tanyatelepülés, a városi birtokoknak ilyen tanyai kisbérleti formában történő hasznosítása? Talán egy messze, előretekintő várospolitikai szabott itt irányt a fejlődésnek és jelezte meg előre a jövő útjait? Részben az is, de alapjában véve a föld törvénye, a változhatatlan, nagy természeti föltételek diktálták ezt az irányt s az emberi és hatósági belátás csak ezekhez alkalmazkodott. Kerék Mihály, a szegedi határ egyik kitűnő ismerője, azt mondja, hogy ezen a területen, a futóhomoknak és a szikes mocsaraknak ebben a birodalmában nagybirtokrendszer vagy nagybérleti gazdálkodás ki se alakulhatott. Ezeknek a földeknek hasznosítására a kisbérleti forma volt az egyetlen reális és jövedelmező megoldás. Nem lehet elképzelni épeszű vállalkozót, aki akár a csengelei, akár a balástyai vagy átokházi pusztákat bérbe merte volna venni. Ezeket a területeket keresztül-kasul vízállásos erek szaggatják meg, úgyhogy nincsen száz hold összefüggő szántó se egy tagban. Nem is szólva a futóhomokeredetű felszíni egyenetlenségekről, amelyek előzetes planírozás nélkül nem is művelhetők. Ehhez járul még a talaj összetételének, rétegződésének és minőségének szinte tízméterenkinti változása. Tízholdas parcellákon öt-hatféle talaj fordul elő, gyakran 15-20 egymástól élesen elhatárolt foltokban. Olyan sok rossz, javíthatatlan, sziksós vagy futóhomokos altalajt, mint a szegedi határnak ezeken a pusztaságain, alig lehet találni másutt, az országban művelés alatt álló földeken. Óriási munkát kellett itt végezni annak, aki ezeknek a földeknek megművelésére vállalkozott. A buckák és mélyedések előzetes kiigazítására, kubirolására, a roppant változó összetételű földrészletekhez való aprólékos alkalmazkodásra van rá szükség, amelyek a nagyüzemben való művelés számára ezeket a földeket teljesen alkatmatlanná teszik. Itt csak a magyar paraszt hatalmas energiája, hangyaszorgalma, igénytelensége és megrögzött földszeretete csinálhatta meg azt a csodát, amelynek eredményeit most olyan természeteseknek, maguktól értetődőknek találjuk.

Benn, a városban, a Széchenyi-tér lombjai között, szemközt a városházával, ott áll Fadrusz János győnyörű alkotása, Tisza Lajosnak, az árvízkezelésbiztosnak bronzszobra, amint egy hatalmas kötömről nézi a töltésépítő szegedi és csongrádi kubikosok munkáját, akik közül kettő félmeztelenül, remekbe faragva, dagadó izmokkal ott rakja és talicskázza a földet, az új Szeged alapjait. Milyen kár, hogy a kubikosoké mellett nem áll ott valahol a városháza előtt ezeknek a tanyai kisbérlelőknek a szobra, a szegedi határ csodatevő hőseinek szimbóluma. Az a munka, amelyet ők félszázad alatt végeztek, semmit se von le magának Szeged városnak szolgálataiból és áldozataiból, amelyekkel ezt a települést előmozdította s amelyekkel népének jóvolta mellett a saját érdekeit is munkálta.

A pionírok dicsősége azonban a tanyai települőké. Mert ez a földhódítás nem úgy folyt itt, mint az amerikai vagy kanadai települések, ahol előre megépítik az irtatlan pusztaságokba a csupasz vasúti vonalakat s csak ezeknek nyomán indul meg a farmtelepülés s a városi kolonizáció lendülete. Itt hatvan-hetven éven át nem volt vasút, a modern közlekedési eszközök csak utánakullogtak a fejlődésnek, melynek legnehezebb kapavágásait a tanyai kivándorlók tették meg. A Szegedről készült gazdaságtörténeti munkák leírják, milyen viszonyok voltak itt, ebben a tanyákkal benépesült, óriási birodalomban sokáig, de még csak a háború előtt is, hogy éltek negyven-ötven kilométernyi távolságban a várostól és minden nagyobb lakott helytől, közigazgatási, közegészségügyi, kulturális tekintetben egyaránt elhagyatva. A Szeged-Budapest és a szeged-szabadkai vasúti fővonal alig változtatott valamit ezeknek a területeknek mostoha viszonyain. Hiszen megtörtént, Tonelly Sándor beszéli el többek közt, még a háború előtt is, hogy télvíz idején, járhatatlan utak mellett nem tudtak papot hivatni a halotthoz, hogy az egyház törvényei szerint megadják neki az utolsó tisztességet, maguk a bajtársak, a tanyai szomszédok csinálták meg a

temetést úgy, ahogy tudták, imádsággal, énekléssel s hogy a beszentelés se hiányozzék, tömjént tettek a pipába s így ráfüstöltek, rápipáltak a halottra, hogy legalább az ne hiányozzék neki. Most kisvasútszalad több mint hetven kilométernyi vonalon végig ezeken az alsótanyai részeken. Ez is a háború után létesült. Három és félmillió pengő költséggel. Eddig az alsótanyai ember, ha vasúton akart Szegedre bemenni, el kellett mennie előbb Kelebiára, ott felült a vonatra, elutazott Kiskunhalasra, onnan Félegyházára és csak innen jutott el Szegedre.

*

Megállunk egy helyen, hogy elgyönyörködjünk egy pompás erdőben, amely kihajlik lombjaival az út két oldalára. Sűrűségéből már a hulló avar fanyar illata száll. Csak egy foltja, egy kis oázisa ez annak a több mint hétezer holdnyi erdőségnek, amelyet négy évtized alatt a határban szerte a város és az állam telepített. Egy ember nevéhez, Kiss Ferenc erdőtanácsos munkájához fűződik ennek az erdősítésnek halhatatlan dicsősége, ő adott példát, megint csak Debrecennel szemben, arra, hogyan lehet ezeket a fátlan, futóhomoksivatagokat lombos szigetekkel megkötni, természeti és gazdasági tekintetben hasznosítani. Debrecen 40.000 holdnyi őserdőit egy harmad-részig kipusztította ötven év alatt a gondatlan rablógazdálkodás. A szegedi statisztika viszont elmondja, hogy 1890-től 1920-ig ezeknek az erdősítéseknek révén megháromszorozódott a határ és a város élőfa-birtokállománya ötvenezer köbméterről százötvenezerre emelkedett s a város jövedelme az utolsó években megközelítette az erdőből a 120.000 pengőt, ami holdanként több mint 16 pengő tiszta bevételt jelent.

A SZEGEDI TANYAVILÁG NAGY VÁLSÁGA

A bukolikus képek mögött azonban, az őszi napfény aranyfüggőnye alatt, *egy* roppant válság sötét árnyékai lappanganak itt, ebben az egész kisbérlő-imériumban. Két-három éve egyre sűrűbben kísértenek föl nyugtalanító jelenségei s nyomasztó feszültsége ma már a szegedi városháza s a földművelésügyi minisztérium párnázott ajtóit ostromolja. Vele együtt nőnek a város gondjai, amely békében alig ismerte bérlőivel szemben a pörösködést, mert ezek viszont alig ismerték a hátralékot, a fizetésben való kése delmet. Most harc dúl közöttük, amelynek mérgé egyre mélyebbre eszi magát, amely egyre elkeseredetebb lesz, mint olyan ellenfeleknél szokás, akik közt valami megszakadt, akik nem tudják egymást többé megérteni. Küldöttségek járnak egymásután a városházán, bérelengedést, haladékot, revíziót sürgetnek. Az idei rossz esztendő még súlyosbította a különben is romlott helyzetet. A kukorica kisült, rozs alig termett, a paprikára alig volt eső, se jószágnak, se terménynek semmi ára. A város pedig egyre idegesebb. Költségvetésében másfélmillió pengő van beállítva a kisbérletek jövedelme címén. Ezen nyugszik a kommunitás háztartásának egész egyensúlya. Az építkezések meg nem állhatnak. Az e téren vállalt kötelezettségeknek eleget kell tenni, a fölvelt kölcsönök esedékeségeit is fizetni kell. Mi lesz mindezzel, ha a bérlők teljesítőképessége végleg csődöt mond, hiszen már eddig is több mint egymillió pengővel vannak hátralékban? Horribilis összeg ez, de minden jel arra mulat, hogy ezután még lavinaszerűen növekedni fog. A nagy pörről újságcikkek jelennek meg, polgármesteri nyilatkozatok arról, hogy a város nem engedhet, elment az engedékenység végső határáig, két-három-

esztendő haladékokat engedélyezett, most már a végső eszközökhöz kell nyúlnia. És csakugyan a végső (eszközökhöz nyúl. Augusztus folyamán már tizenöt-húsz bérlőcsaládot telepítettek ki, az idei termésüket lefoglalták, a tanyaházakból ki kellett hurcolkodniok, csak a bérlőcsalád fejének szabad éjszakánkint a bérleten tartózkodnia, a családtagok kenyér és hajlék nélkül a szomszédoknál húzódnak meg. A városházán azt hiszik, hogy csak pár rendetlen emberről van szó, vagy olyanokról, akik erejükön felül bérleteket vállaltak, példát kell tehát mutatni közöttük, megfelelő szigort alkalmazni s minden rendbejön. Az ügyészi felszólítólevelek lavinája zúdul a hátralékos bérlőkre, pörök tömege indul ellenük. De barátaink azt mondják, hogy mindez óriási tévedés, ezt a válságot nem lehet csak az ügyészi hivatalon vagy bíróságokon keresztül megoldani. Általános, óriási krízis ez, egy földindulás, amely ötvenezer holdra terjed s tízezer család egzisztenciáját érinti.

*

Az Alsótanyán, a Hangya-szövetkezet udvarán, száz-százötven ember vár bennünket. Összefutottak arra a pusztára, hogy jövünk és a bajaik iránt érdeklődünk. Szomorú kép ez a százötven ember, csizma nélkül, rossz nadrágban, tépett ingekben, szvetterekben. Hiába keressük rajtuk a szegedi gazdák régi, jellegzetes habitusát. Hol vannak az ezüstpitykés mellények, a kossuth-körszakállas, nyugodt, nyájas arcok? Még el se helyezkedünk, már a panaszkok özöne hull a fejünkre. Tízen is akarnak egyszerre beszélni. A tetőn *éppen* kőművesek vagy nádkötők dolgoznak, azok is beleszólnak onnan felülről a dologba. Az asszonyok előretolakodnak, legtöbbszörnek gyerek a karján, a másikat kezénél fogva vezeti. Hangosabbak, mint a férfiak, alig lehet őket csendre inteni. Amit előadnak, zaklatott, ideges közbeszólásoktól kísérve, abból a gondterheltség és nyugtalanság fojtott levegője árad! Arcukon kétségbeesés, bizalmatlanság, méltatlankodás vagy sápadt

elszántság, a dac, hogy: jöjjön, aminek jönnie kell, már úgyis minden mindegy! Majd elsodorják az asztalt. Nagy tisztelettel, de nagy keserőséggel beszélnek a város urairól. A polgármester neve mellől soha el nem hagyják a méltóságos jelzöt, a végrehajtó mellől a királyi előnevet. Most ezekkel van, (szegényeknek, legtöbb dolguk, nem csoda, ha annyira respektálják őket.

Elsőnek Csóti István tolakszik az asztalhoz. Vékony, sovány ember, háromnapos szakállal, véres szemekkel, kopaszodó fejjel, ócska sárga nadrágban. Keze reszketve kotorássza elő a papirosait. A habomban idegneuraszténiát kapott. Ügyészi felszólítólevél, fizetési meghagyás, váltó-óvatolás, árverési hirdetés, kilakoltatási végzés, egy egész irattár, amit kirakosgat. Két és fél holdat bérel, már két esztendő óta van hátralékban, kétszáz pengővel tartozik, de nem tud fizetni, nincs miből. Tegnap jártak kint nála a hivatalos urak, ha egy-két nap alatt ki nem hurcolkodik, autóval fognak jönni, felrakják minden holmiját és elszállítják. Kilakosítják, kérem, magyarázzák az emberek. S miért, miért nem, szerkesztő tanácsos urnák szólítanak. Úgylátszik, a kormánytanácsosi nyavalya már az átokházi pusztáig hatolt.

– Azt mondták, – beszéli Csóti -, ha rendőr kell, lesz rendőr, ha csendőr kell, lesz csendőr is, dvi ki kell menni. Csak a tegnapi autókiszállítás költsége nyolcvan pengőt tesz ki. Gavallér vagyok, fizetem – mondja dühös nevetéssel -, de a házat lerontom, ha tíz rendőr kapaszkodik is belém! Én építettem, hát szétszedem, még a falait is lehordom, a földdel egyenlővé teszem.

– Tennéd ám – feleli közbe valaki -, ha nem volnál hátralékban!

– De legalább autón visznek be a városba, mint egy urat. Nem fizetek, mégis kocsizom! Majd a polgármester úr ad valami hivatalt. Csak az aszszonnyal van baj, – teszi hozzá csendesesen -, mert az nem akar kimenni a házból. Azt mondja, inkább ott verjék agyon, ő nem megy a városba éhenhalni...

Pap Antalt, aki a fejünk fölött nyújtogatja a bérleti könyvecskéjét, augusztus 30-án már ki is teték a maga tíz holdjából. Huszonöt esztendőn át dolgoztak benne a szülei, tanyát építettek, szőlőt, gyümölcsöst telepítettek, ő maga 1924 óta bérlő. Hús métermázsa rozstot termett az idén, fizet holdanként két métermázsa tíz kilót. Mi marad neki? Most az apósánál húzódik meg, oda költözött a bérlőtársa is, Horváth Vilmos, hat gyerekkel. A bérletre szeptember 25-én lesz új árverés, most üresen áll.

*

Tíz-tizenöt esetet meghallgatunk még. Alapjában véve mind ugyanaz. Ugyanúgy kezdődik és ugyanúgy végződik.

– Hányan vannak így? – kérdezzük.

– Mindenki így van, – felelik. – Ezren és ezren ugyanígy elúszva, ugyanígy fuldoklanak. A bérek oly magasak, a terményárak oly alacsonyak, a termés oly rossz, hogy nem tudnak fizetni. Aki egyszer hátralékba jutott, nem tud kilábolni belőle. Eladja a jószágait, sokszor lábán a termését, jótállásra adósságot vesz föl a banknál, annak kamatai, törlesztése terheli, ha egyszer elmarad, ott is perlik. A városnál, csak párnapos késelelemre, már jön az ügyészi felszólítás, azután a kereset egy-kettőre a fizetési meghagyás, vagy az árverési hirdetés s a perköltségek csakhamar egyharmadát teszik a bérhátraléknak. Egy zsákuccába jutott rendszer képe bontakozik ki ezekből az esetekből. Mi történt itt? Hogy állt elő ez a helyzet? A város 1921-ben búzaértékre konvertálta a haszonbéreket, hogy biztosítsa magát a koronaárfolyam esésével szemben. Ezt a bért pár esztendőn keresztül, az akkori agrár-konjunktúra mellett, minden nehézség nélkül meg is tudták fizetni. A bérbeadott területek jelentékeny részének bérlete aztán 1925-ben lejárt és új árverés alá került. Ugyanakkor határozta el a város, hogy az addig csak legelőnek használt pusztáit bérbeadja, mert az akkor megindult építkezésekhez új bevételi forrásokra volt szüksége. A város

látta, hogy a bérlők egy kissé összeszedték magukat. Arra számított, hogy a mezőgazdaságra pillanatnyilag kedvező helyzetben maximális béreket érhet el. Nem is csalódott, az emberek egymást gázolták le a parcellákért folytatott versenyben, mely a legképtelenebb béreket eredményezte. A tanyával ellátott, befásított, szőlővel betelepített bérleteket épügy árverés alá bocsátották, mint a szűz területeket, ha a régi bérlő a város által egyoldalúlag megállapított irreálisan magas bért nem volt hajlandó vállalni. A tanyás bérletek kereslete nagyobb volt, mint a pusztai földeké és ha árverésre kerültek, magasabbra verték föl az ilyenek haszonbérét, amit a régi bérlő kénytelen volt tartani, nehogy évtizedek beleölt munkájával és költséges befektetéseivel fölszerelt, megszokott és már magáénak tekintett tanyája idegen kézbe kerüljön. Az árverések ebben az időben a legkönnyelműbb hazárdjáték jegyében folytak. A kisembereket elvakította a milliókkal dobálódzó mezőgazdasági látszatkonjunktúra és senki se akadt, aki őket a bekövetkező nehézségekre figyelmeztette volna. Százával voltak olyanok, akik nemcsak minden megtakarított pénzüket adták oda, hanem még párnájukat is pénzzé tették, csak hogy a magasra fölvert haszonbér félévi részletét és az ezzel egyenlő biztosítékot letehessék. Mások viszont minden forgótőke nélkül, olykor a legszükségesebb instrukciók hiányában, teljesíthetetlen kötelezettségekkel a nyakukban mentek neki huszonöt esztendőnek, olyan időkben, mikor már az önálló és erős gazdasági egzisztenciák alatt is megroppant a talaj.

*

Az átlagos haszonbér most az alsótanyai bérleteken 22-28 pengő. A felsőtanyai részeken 25 pengő. A legkisebb haszonbér az Alsótanyán 25-40 kilogramm búza, a Felsőtanyán 60 kilogramm rozs holdanként. A legnagyobb haszonbér az Alsótanyán 60-86 pengő, a Felsőtanyán 76 pengő. Szakértők megállapítása szerint a ma fizetett haszonbérek általában

oly magasak, hogy azok a legjobban gazdálkodó bérlőt is a teljes anyagi romlásba kell, hogy döntsék, még abban az esetben is, ha teljesen tehermentesen ma menne bele a bérletbe. A bérösszegek nem is tekinthetők reális és állandó jövedelemnek, ezt a behajthatatlan nagy hátralékok is bizonyítják. A bérösszeg nagysága és a talaj minősége között semmi összefüggés nincsen. Ugyanabban az időben az egyik parcelláért sokszor kétszer akkora haszonbért fizetnek, mint a közvetlen közelben fekvő jobbminőségű földekért, aszerint, amint azt az árverés esélyei magukkal hozták. A múlt évben Szemes Árpád nyugalmazott gazdasági felügyelő, mint a földművelésügyi minisztérium szakértője, megállapította, hogy a bérlők által vállalt, illetve azokra sokszor egyoldalúan rákényszerített kötelezettségek teljesíthetetlenek. Hiszen a békebeli haszonbér pengőre átszámított összegéhez még negyven százalék pótlékot csaptak. Ez volt a kikiáltási ár oly időben, amikor a rozsot a szegedi piacon már csak nyolc-kilenc pengős áron lehetett értékesíteni. Az átlagosan megfizethető haszonbérösszeg, ugyancsak a szakértők megállapítása szerint, 100-250 kilogram rozs ára között váltakozhatik. A gyepterületek után fizethető haszonbér átlag 40 kilogram rozs lehet. A bírósági ítéletek is, valahányszor a bérlők pörre mentek a várossal, körülbelül ezeket az árakat állapították meg. A város sok küldöttségjárás, sok instanciázás, az egyre növekvő hátralékok dacára, ragaszkodott a szerződésekben megállapított bérösszegekhez, tavaly eszközölt egy tízszázalékos bérrevíziót, amely 1928-tól kezdődően öt esztendőre ennyivel csökkentette a haszonbért, egyenkint, esetről-esetre ad valami kedvezményt, de általában minden maradt a régiben. Így jutottak a dolgok az egymillió pengős hátralékig, amin túl ott áll a bérlők ezreinek teljes kimerültsége, eladósodása s egy olyan általános kétségbeesés, amelynek képei és tünetei, ha a valóságnak megfelelően visszaadnánk őket, a lázítás erejével hatnának.

A Csótiék portája csak annyi, mint egy jókora paraszttenyér. Egy megkezdett kútgödör ásít a bejáratnál. Maga a gazda áskálja, párszor már be is omlott. Ott áll félbehagyva, lassan benövi a dudva. Az udvar hitvány kis sövénykerítését a tyúk is átéléheti. Egy kis hevenyészett, sárból rakott szabad-tűzhely van az egyik sarkában, a másikban nyomorult disznóól, akkora, mint egy gyufaskatulya. De ez is halálos néma, az idén még nem került bele télirevaló. Az ól falához támasztva egy sarkából leemelt deszkaajtó, amögött tanyázik pórázra kötve egy csapzotszőrű kis kuvasz. Éktelen vonítással fogad bennünket. Öt-hat tyúk kaparász unottan az ól körül a porban s egy szürke macska mosdik álmosan a küszöbön. Benn a ház két szobából áll. A kisebbik, az első, jóformán üres, pár marhatök sárgálik az egyik sarokban, hagyma és paprika a földre öntve, két faszék és egy ládaféle árvul a falhoz támasztva, néhány cseréptál é s bádgedény a falon. A nagyobbik szobában karosláda az ablaknál, asztal, székek, egy ágy, egy sublótféle, a parasztház szokványos berendezése, amit a szegénység standardizált. Az ablakon hófehér papírfüggönyök. A ház maga, kívül-belül vakítóan fehérre meszelve, a tisztaság és a magánvaló szegénység lehangoló együttese. A gazda, hiába tiltakozunk, nagy tálon maradék sonkacsütköt tesz élénk. – A többit megettük télen, ezt ünnepekre tartogatjuk, akkor szelünk belőle egy-egy falatot. - Hát bizony ezt már alaposan körülvagdalták. Mi is vágunk belőle, hogy sérelem ne essék a házon, de nekem alig megy le a torkomon a falat. Pedig Csóti még dinnyét is kerít valahonnan. Felvágja s diadalal mutatja, mekkora vérbélű óriás. Termett egy székerrel, de mire bevitte a piacra, a fuvar, a vám többbe került, mint amennyit árult belőle. Büszkén beszéli hogy a házat maga építette. Favágó ember, erdei munkára is jár, úgy szerezte a gerendákat. A nádat a tetőhöz ugyancsak maga vágta, a falakat maga rakta. Bizonyítgatja, hogy erős, szilárd építmény ez. Ahogy megáll a szobában és kezével körülkanyarítva

mutatja: Az egészet magam hoztam össze! – abban majdnem annyi büszkeség van, mint Klebelsberg grófbán, aki a bazilika terraszáról órákra el szokott gyönyörködni a Szent Márk tér panorámájában.

Távozóban megtraktálom a cirmost is, a szürke kuvaszt is sonkabőrrel, kenyérhajjal. Olyan farkesóválást csapnak hozzá, annyi hála ragyog a szemükben, az ember sírni szeretne, míg megsimogatja őket. Csóti Istvánnak különben félhold kukoricája kisült, a rozsot, amit vetett, ki kellett szántania, olyan silány volt, a szőlőjét háromnegyedrészen elverte a jég.

És holnap jön a királyi végrehajtó úr a városi urakkal és Csóti Istvánt a kis holmijával együtt autón viszik be a városba.

HARC A VÁROS ELLEN

A dél Hebők Ferencék szép, árnyas, akácos tanyaudvarán ér bennünket. A két tágas tanyaházon, a széles, dróthálós tornácokon, ahol csizmák, ruháit, régi nemes holmik, úriformájú bútorok szellőznek, a kis virágoskerten, a szeszfőző-szerszámokon, szüretelő és borházi felszerelésen mind jómód és gazdagság látszik. Úrimódon sültcsirkét kapunk ebédre, foszlós kenyérrel és csipős piros musttal, de a beszélgetés során aztán kiderül, hogy már erre a házra, ezekre a dolgos, ügyes emberekre is ráült az utolsó évek nyomasztó árnyéka. 1922-ben járt le egyik tízholdas parcellájuknak a bérlete, amelyet huszonegy évig bírtak, ők ültettek bele három és fél holdszőlőt, ők kubikolták a homokot, kétszáz darab nemes gyümölcsfát telepítettek s olyan terméseket értek el, hogy százötven-kétszáz hektoliter bort is adott. Békében tizenhat koronájával fogták ki ezt a tíz holdat s az 1922-es új árverésen két métermázsza tiszta búzát kért a város adóval együtt érte. Ezt már nem tudták megadni. A szomszédok rájukígértek, azoké lett, ők pedig kipusztították belőle a szőlőt, a gyümölcsfát, verejtékes munkájuk minden eredményét, úgy adták át az utódnak, aki aztán rövid kísérletezés után eladósodva megszökött belőle.

A közeli szomszédban, Míg Imrééknél, a környék legszebb tanyáján, is fészket vert már a félelem. Ők is paradicsomot varázsoltak az 1902-ben kibérelt puszta földből. Néhány rissz-rossz épületet kaptak csak, ki-dült-bedült kerítéssel, most pedig ötszáz őszibarackfa, széles tanyaházak, nagy epreskert, hatalmas szérűskert terjeszkedik itt. Egy másik tízholdas bérletébe pedig öt és fél hold kadarka-szőlőt, kétszáz nagy almafát, szentjános-barackot, körtét telepített a gazda.

Azonkívül egész kis erdőt eper- és akácfaból. Az apjától kapott örökföld árát is beleköltötte a bérletbe. Ő is kubikolt és olykor harminc-negyven kilométerről hordta a trágyát a sivár homokföldre, százszekérszámra. Most az egész család remeg már, hogy mi lesz három év múlva, ha a bérlet lejár, mert 1933-ban a legszebb tízholdas parcella árverés alá kerül és ki tudja, nem kell-e majd egy húszkilós differenciáért valami jöttment embernek, aki majd rajukárverez, évtizedek, egy egész generáció munkáját átengedni?

*

Az egész árverési és bérleti rendszernek talán ez a legsötétebb és legérthetlenebb oldala. Micsoda abszurdum az, lehetővé tenni a bérlőnek, sőt arra kényszeríteni, hogy abban az esetben, ha a bérletből távoznia kell, az általa ültetett szőlőt, a gyümölcsösöket, az erdősítést kipusztíthatja és sivataggá teheti s ugyanezt teheti vagy ugyanezt kell tennie az épületekkel is, anélkül, hogy az új bérlő köteles lenne ezeket az évtizedek alatt beinstruált, beépített vagy kitermelt értékeket a réginek visszatéríteni! Hogy erre a szörnyűsége sor ne kerüljön, hogy ne önkezükkkel pusztítsák el, amit maguk építettek, a hajlékot, amelybe annyi munkát, szeretetet öltek, amelyhez annyi küzdelem, annyi megpróbáltatás élményei fűződnek, ne maguk rombolják le, hogy a gyümölcsösöket, melyeket olyan szerető gonddal ültettek, ápoltak, hernyótól, fagytól, vadkártól védelmeztek, amelynek termésére olyan büszkék, mert ugyanúgy nevelték őket, mint a gyerekeiket, hogy ezeket a gyümölcsfákat, ezeket a szőlőket ki ne pusztítsák, árverések idején ezért mennek olyan irreális végletekbe, a vetélytárssal szemben ezért ajánlanak meg teljesíthetetlen béreket és a város ezt a lelkiállapotot használja föl arra, hogy ezeket minél magasabbra verje föl! Hogyne árvereznének, hogyne ígérnének, mikor az egész életmunkájukat, a magukét és a szü-leikét együtt védelmezik, az otthonukat, a vackukat,

az üldözött, a kiűzhető állat félelmével és kétségbeesésével. Ez a kényszer, ez a kétségbeesés arra viszi őket, hogy megváltásuk magukat ettől a barbárságtól s annyit ajánljanak meg a bérletért, amennyiért egy-két évig tarthatják, hogy aztán annál biztosabban, menthetetlenül beleszakadjanak. Lehet ennél szerződést immorálisabbat, akár jogi, akár szociális, akár gazdasági szempontból elképzelni, lehet borzasztóbb, embertelenebb szankciót? S mindezt egy olyan magas erkölcsi testületnek kell velük szemben képviselnie és végrehajtania, mint amelyet egy nagy magyar város közössége jelent.

*

Egy kitűnő szegedi törvényszéki bíró, Kelemen László dr., aki ezeket a bérleti szerződéseket vizsgálat tárgyává tette, a legsúlyosabb kritikát mondja róluk szakvéleményében. Van a szerződési formulának egy pontja, amely szerint a város bármikor felmondhatja a bérletet, ha arra közelebb meg nem határozott célból szüksége van, felmondhatja, anélkül, hogy a bérlő ezért kártérítést követelhetne. Ha a felmondás a gazdasági év vége előtt valamelyik napra történik, a város csak az elvégzett munkálatok költségét és a bevetett mag értékét köteles megtéríteni, de már az elmaradt hasznot megfizetni nem tartozik. E felmondások esetén a szerződéses viszony a bérbeadó és a bérlő között, minden bírói jogsegély igénybevétele nélkül, egyszerűen megszűnik. Ez a pont Damoklész-kardként állandóan ott lógatja a bérlők feje fölött a földönfutóvá tétel veszélyét. A város – mondja Kelemen László – ezáltal bérlői-vel szemben oly korlátlan jogot biztosít magának, aminőt hazai magánjogunk még a jobbágyág idejében sem engedett a földesúrnak. A jobbágyok birtokát a Werbóczi törvényei a földesúrral szemben is oltalmazzák, elmozdításukat csak vétkességük esetén és szabályszerű bírói eljárás útján engedik meg, de kártérítési jogukat minden esetben biztosítják. Szeged szabad királyi város hatósága pedig a szerződési

szabadság kihasználásával olyan egzisztenciális függésben tartja a huszadik században polgárait, mint a pallosjogú földesúr tartotta a középkorban a maga jobbágyságát. A szerződésnek egy másik pontja a bérleti jog átörökítéséről rendelkezik s az a lényege, hogy a város annak a bérlőnek javára, aki huszonöt, ötven vagy több éve gazdálkodik már valamely parcellán, nem ismeri el a bérlettel való rendelkezés legcsekélyebb jogát sem. Pedig nyilvánvaló, hogy a városi birtokpolitikának nem lehetett és nem lehet ma sem célja, hogy az egyes parcellákon bérlő-váltógazdaságot üzzön és az évtizedek során át meggyökeresedett kisbérlőket kiszakítsa onnan pillanatnyi, talán látszólagos előnyök kedvéért. Ennek a szerződési pontnak egyéb rendelkezéseiről azt mondja Kelemen László, hogy az önkényeskedésnek, a protekciónak, a politikai üldözésnek olyan tág kapukat nyit, amely alkotmányos államban és az emberi alapjogok szellemétől áthatott jogrendszerben egyenesen tűrhetetlen.

*

Délután kimegyünk Horgos alá, a szerb-magyar demarkációra. A tengelyig érő homokban lépten-nyomon elakad az autó, pedig kitűnő kocsi. Minden száz lépésre ki kell szállni belőle s magunk toljuk vállvetett erővel, míg újra erőre tud kapni. Az egyik útkereszteződésnél magyar határőrök állítanak meg. Kukorica-szárból, napraforgó-kóróból összetákolt, fehérre meszelt kis putriban tanyáznak, a putri mellé egy kilátótornyot róttak össze, ha ugyan annak lehet nevezni ezt az építményt. A szarvas- és vaddisznóvadászatok lesállításaira emlékeztet, vagy azokra az őrgórékra, amilyenekből a törökvilágban, amint azt Takács Sándor oly színesen, oly érdekesen leírja, a szélső, a legkitettebb végbeli őrszemek vigyázták a védtelen határt, a szomszédos palánkok török portyázóit. Az egész együtt, az őrkunyhó és messzelátótorny, nem különb a kukorica- vagy a dinnyecsőzők hajlékánál. Ezekben tanyáznak a magyar állami szuverenitás, a magyar katonai hatalom megszemélye-

sítói. Velük szemben – micsoda különbség! – a szerb őrszemek posztja, egy szőlőbeli villa, valóságos erődde kiépítve, terméskőből rakott mellvédekkel, kilövényílásokkal a gépfegyverek számára, betonból épített őrtoronnyal. Félelmes és impozáns valami. Gög, jólét, hatalom hivalkodik belőle, úgy néz farkaszemet a mienkkel, a kukoricakunyhóval. Száz-százötven lépésre, egy másik fordulónál, ugyanez a látvány. Ha lehet, még mostohább, még szegényesebb kunyhó a magyar oldalon, még hatalmasabb erődítmény a másikon, sövényel megerősített sáncokkal, a lövészárkokat utánzó magas földhányással.

ÚJ RUTÉNFÖLD RÉME

Kisteleknek menet, három-négy kilométernyire a város alatt, az úttól jobbra végtelen pusztaság ásít. Szikes tófenék szürkésege, ameddig a szem ellát. Sehoh egy fűszál, egy fa, egy bokor rajta. Fölötte a halványkék szeptemberi ég. A láthatár szélén az elkésett délibáb fasorokat, tanyaházakat emel a levegőbe. Erős nyugati szél fuj, felkavarja a kiszáradt, fehér port s olyan füstfellegetet hömpölygtet maga előtt sűrű gomolyagokban, mintha egy tengeri ütököt dülne ott a messzeségben s egy menekülő hajóraj fedezné magát a felhőtörlesztok mögött. Csak az ágyúszó nem hallatszik. A füstfelhő aztán egyszerre széteszlik s helyén tornyok emelkednek, sodródznak az ég magasságáig, roppant homoktölcsepek, felfelé egyre szélesedő koronával. Valahonnan egy felhő árnyéka esik rájuk s egyszerre mint gyökerekből kiszakított fekete pálmafák ingának a szélben, hogy a következő percben összeomoljanak, eltűnjenek a semmiségben. A szegedi híres Fehér-tó kiszáradt medre álmodik itt őskori, óceánmivoltáról. Az ideai szárazság minden vizét felszívta s most Szaharát játszik, hogy az őszi esők jöttével újra meggyűljön, megáradjon. Párezer holdas területe a leg-hálátlanabb, leggonoszabb talaj. Víznek is, száraznak is egyaránt használhatatlan. Maradványa valami hatalmas mocsárnak, a tiszai kiöntések világának; se meghalni nem tud, se az életnek helyet engedni. A lecsapolás nem segít rajta s ha lecsapolták, hiába öntözik a nyomán támadó sivatag-pusztát. Társával, a vak szikkel együtt több mint egymillió holdnyi területet ront meg az Alföldön ez a talajnem. Olyan, mint a fertőző seb, ahol megjelenik, ahol kiütözik,

6ti kiirthatatlanul terjed, harapózik, növekszik és nem lehet vele mit kezdeni. Lelkes, fáradhatatlan, önfeláldozó elméleti és gyakorlati szakemberek küszködnek vele évtizedek óta, hogyan lehetne ezeket a sebeket eltüntetni, ezt a roppant epidémiáját az alföldi talajnak megállítani s a kopár százezerholdakat a termelés szolgálatába állítani. Treitz Péter, Szentannay Sámuel, Küzdényi Szilárd és a többiek halhatatlan nevet szereztek maguknak ebben a küzdelemben. Ennek egyik legújabb fázisa az a kísérlet, amely rizstermelésre akarja felhasználni ezeket a szikes területeket. Mielőtt Budapestről elindultunk volna, egy birtokos barátom, aki ezeket a kísérleteket végzi, meginvitál bennünket, nézzük meg, milyen nagyszerű eredményeket sikerült végre elérniök. Mezőtúron és öt-hat más tiszántúli határban tíz-húsz, ötven holdas telepeken folytatják már ezeket a próbákat egy kisázsiai rizsfajtaival. Most mutatják majd be az első nyilvános rizskásaaratást a sajtónak és szakembereknek. Ha igaz, amit mondanak, lehet, hogy ez a szikbirodalom és az egész Alföld új jövőendő előtt áll. Ezidőszerint 2600 vágón rizskását hozunk be 12 millió pengő értékben. Mi lenne, ha megérnénk, hogy a szik rizsben fizesse vissza azt, amit évtizedeken át elpusztított? Jókai álma, – mondják ja szkeptikusok. Kézzelfogható valóság, – mondják mezőtúri barátaink. Majd eldől, kinek van igaza.

*

A Fehér-tó túlsó partján, Dorozsma irányában egy szegény szélmalom árválkodik. Vajjon mikor fog ez rizskását örölni? Két szárnyra van bocsátva a jámbor, a másik kettőt leszerelték róla. Idők jele, a bolettakorszak tünete. Mert ha két szárnyra jár, ez azt jelenti, hogy csak daráltatni lehet vele, a darálás után pedig nem jár örlési adó. így védekezik a szélmalom Wekerléék ellen. Sose hitte, hogy a bolettát is meg kell érnie,

*

Átokházán kívül talán Csengéié a legmostohább része az egész szegedi határnak. Az elképzelt leghitványabb homokföld. Nem csoda, ha itt van a legtöbb baj a bérlőkkel s a bérleti rendszer hibáinak és hátrányainak itt van a klinikai telepe.

Kikötünk az öreg Losonczy György tanyáján. Mintegy kétszáz ember sereglett itt össze, Késő délután van s alig ereszkedünk velük szóba, mozgás támad az emberek közt, utat nyitnak s előre tolakszik közülük egy jól öltözött, szimpatikus fiatalember. Jó ismerőse az ittenieknek, a városi kézbesítő, ő hozza ki a mindenféle hivatalos iratokat. De azért nem haragszanak rá. Nem tehet róla szegény. Szívesebben hordana ő is pénzesleveleket, ha tehetné. Most éppen száznegyven darab fizetési meghagyást akar szétosztani. Az előző nap már kihordott százhatvanat, azelőtt százat, ez összesen négyszáz. Van pedig az egész Csengelén mindössze hatszáz, azaz hatszáz kisbérlő. De a többi kétszáz se kerülheti el sorsát: ha ma, vagy tegnap nem kapott fizetési meghagyást, holnap vagy holnapután majd meg fogja kapni.

Az öreg Losonczy György tizenhét évvel ezelőtt költözött ide Csengelére, a puszta sívó homokra. Két évtized alatt a maga erejéből épített egy négy-szobás, tornácos házat, egy nyári kisebb házat, pedig amikor idejött, csak egy összedült falderekat és tíz darab hitvány eperfát talált a parcelláján. Azóta ő maga kétszáz jegenyenyárfával körülültette az egész tanyát és fölnevelt közel háromszáz gyümölcsfát, két hold erdőt és telepített három hold fajszőlőt. Gyönyörűség járkalni benne a kert mögött. Meg van locsolva, kapálva, permetezve, karózva, felfuttatva. Olyan az egész, mint egy jól gondozott virágoskert. Mikor idejött, volt tizenhat darab marhája, lova, szép számos birkanyája, volt az apjának négy hold örökföldje, az évek során annak árát is mind beleolta a gazdaságba. Most egy tehene van. Minden jószágát el kellett adnia, hogy a bérfizetésnek eleget tehessen.

Mégis el van maradva kétévi haszonbérrel, több mint kétezer pengővel. Húsz holdat a bérletből már

föl is kellett adnia, most már csak húszban gazdálkodik. A kétévi tartozás nyomán több mint hatszáz pengő perköltség nyomja vállait. Az öt mázsa rozstot termő egyik parcelláért 180 kilogramm, a másik parcelláért 195 kilogramm búzabért fizet katasztrális holdként. A hozadékkal arányban nem álló magas haszonbér, a nagy család, a sorozatos gyenge (termések következtében fizetési nehézségek közé került. Jöttek az ügyészi felszólítások, majd a per, közben kénytelen volt fölvenni az anyósa jótállására háromezer pengő kölcsönt. Ebből az 1928. év végéig fölmerült perköltségekre befizetett nyugták szerint összesen 647 pengő 43 fillért. De a megindult lavinát már nem tudja föltartóztatni. Ma a szó szoros értelmében katasztrófa előtt áll.

Csengéiéről egyébként kilakoltatták az utóbbi időben Bozóki Jánost, Béres Pált (az anyjánál lakik nyolc gyerekkel), Bagi Pált (a bátyjánál lakik öt gyerekkel), özv. Jóljárt Istvánná hadiözvegyet (fiánál lakik egy kis nádfészerben), Papp Antalt, Hell Ferencet (egy másik bérletére költözött, ott csinált egy kis viskót, a háza üresen áll) és Horváth Vilmost.

A város úgy nyilatkozik a tömérdek perről és a megindult kilakoltatásokról, hogy a bérlők már három-négy éve nem fizetnek, muszáj volt ellenük eljárni. De nem hisszük, hogy ennek a kilakoltatásnak eredménye lenne. Mert ötöt, tizet, százat a bérlők közül kitehetnek, elárverezhetnek, a parcellákat új bérlőknek adhatják, de azok is legfeljebb csak az első rátákat tudják majd megfizetni és végre nem fog akadni jelentkező. Három, négy vagy ötezer bérlőt pedig mégse lehet kiűzni, kicserélni, földönfutóvá tenni. A rendszert kell megváltoztatni, bérrevíziót keli csinálni, általános, reális leszállítást és mindennekfölött haladékot kell adni az egymillió pengőnyi hátraléokra. A városnak nem lehet az az érdeke, hogy Ruténföldet teremtsen itt, az Alföld közepén s az ezer meg ezer pörrel s az ezek nyomán fölhalmozódó rengeteg perköltséggel még jobban megnyomorítsa, minden feltápázkodásra képtelenné tegye saját leg-

jobb adófizető polgárait. Ha a Szent Márk-téri építkezésekkel szemben, abban a nemes versenyben, melyet az egyetem céljaira a kultuskormányval oly vetélkedve folytatott, milliókat és milliókat tudott igazán bőkezűen áldozni, ennek a harmincezer embernek, a tanyabérlők ezreinek egzisztenciája is megérdemel legalább ekkora figyelmet. Hiszen jórészt belőlük él a város, az ő évtizedeken át pontosan fizetett bérösszegeikből és adópénzeikből fejlődött és növekedett azzá, ami. S ha ezek az emberek nem is városi kultúrát teremtettek itt, palotákkal, szobrokkal, templomokkal, de teremtettek és létrehoztak egy sivatag határból egy másik kultúrát, amelynek nagysága, realitása és belső értéke nem marad a városi civilizáció mögött. Kérdezzék meg erről az egyetemi árkádok alatt akár Körösi Csorna Sándort, akár Zrínyi Miklóst, akár Pázmány Pétert, akár Tisza Lajost, Bessenyei Györgyöt vagy Semmelweis Ignácot, mind ezt fogják mondani. És ha meg fogják kérdezni az egyetemi tanár urakat, Laky, Győrffy, Kogutowitz professzorok és a többiek is mind ezt fogják mondani.

*

Azt kérdezhetné már most az olvasó, hogy a tanyabérlőknek ez a sokezernyi okos, élelmes, összetartó, munkás népe csak egyénenkint védekezik és küzd ez ellen a lehetetlen helyzet ellen, meztelenül, egymagán, a szerződésadta jogok s a hatósági fölény páncéljába öltözött várossal szemben s úgy vívja ezt az aránytalan küzdelmet? Hát eddig úgy vívta, de most egy-két esztendeje pár lelkes ember, köztük a legszívósabb, a legfáradhatatlanabb, Nippold János mérnök, éjt-napot egybetevő munkával a szövetkezés gondolatának csinál közöttük egyre sikeresebb propagandát. Ez a szövetkezeti mozgalom azt tűzte ki célul, hogy a bérbeadás mai rendszerét gyökeresen megreformálja. Amint Kerék Mihály mondja értékes memorandumában, az árverés helyébe olyan szisztémát akarnak léptetni, amely megszünteti az erőviszonyok mai egyenlőtlenségét és a kisembereket megmenti az

árverés esetlegességeitől. Ez a szövetkezeti megoldás a város és a bérlő viszonyát egészen új alapokra fektetné. A város a szövetkezettel szerződne és a bérlők a szövetkezettől kapnák a földet. Az árverés önmagától kiküszöbölődne, mert valamennyi parcellát a szövetkezet venné bérbe, a verseny tehát ki lenne zárva. A város garanciát kapna a szerződési feltételek pontos teljesítésére, a bérlők pedig arra, hogy reális haszonbért fizetnek és nem teszik őket tönkre az ügyészi és perköltségek. Mindkét fél megtalálná ilymódon a számítását, a súrlódási felületek csökkennének és a kisemberek érdekei is kellő védelemben részesülnének. Ez a szövetkezeti mozgalom az utóbbi időben már olyan arányokat öltött, hogy most közel 1500 bérlőtagot számlál, akik 15.000 katasztrális hold területen gazdálkodnak. A város, jóllehet minden tőle telhető eszközzel elő kellene mozdítania ezt a megoldást, nem nézi jó szemmel a bérlők ilyen szervezkedését, alakuló közgyűlésüket a rendőrség is betiltotta, azzal a megokolással, hogy zavarná az éppen akkor működő városi revíziós bizottság munkáját. Legközelebb az egész kisbérleti rendszer nagy kérdése a szövetkezeti akcióval együtt a város törvényhatósága elé kerül. Nem tudják, mi lesz a további sorsa, de mindenki előtt nyilvánvaló, hogy a dolgok nem mehetnek úgy mint eddig és nem maradhatnak mostani állapotukban. Magának a földművelésügyi kormánynak is sokkal nagyobb érdeklődéssel kellene kísérenie ezt a szegedi nagy port, mert ez nem egy vicinális, helyi-érdekű kérdés, de az Alföldnek és a csonka országnak is egyik legnagyobb problémája, amelynek helyes megoldásától ezer és ezer kisembernek és az ország második nagy városának jövője függ.

Ha a rutén föld és a rutén (nép megmentésére annakidején állami akciót tudtunk indítani, sőt állandó kormánybiztosságot szerveztünk szociális és gazdasági bajainak enyhítésére, a szegedi tanyavilág, a kisbérlők sorsát se hagyhatjuk magára. A nagy árvízből Szeged szintén csak állami beavatkozás, irá-

nyitás mellett tudott új életre kelni. Ezt az ötvenezer holdas határt, a kisbérlők birodalmát is árvíz fenyegeti most Még nem csapott össze felettük, de már szinte a szájukig ér, már megmozdította alattuk a talajt s ha gyors segítség nem érkezik, a megrendítő katasztrófa elkerülhetetlen. Az a másik Szeged odabenn az egyetemi paloták körül, a Szent Márk-tér árnyékában, ugyanezen a talajon épült. Mi lesz belőle, ha idekünn megindul az ár?...

*

Késő este van, mikor Csengeléről útnak emelődünk. A tanyák ablakában itt is, ott is felgyullad a lámpafény. A hold magasan áll s a mélységes őszi csendbe messze hallatszik minden kutyaugatás. A jegenyék éles árnyéka keresztülnyúlik az úton. Mintha végtelen távolságokig minden aludnék körülöttünk. Nagy messziről utolér egy-egy szélsóhajzás. De egy-egy ilyen kis sóhajban mennyi panasz és nyugtalanság bujkál! Oly tiszta, éles a levegő s mégis oly nehéz, olyan nyomasztó lélegzetet venni belőle...

A KUBIKOSOK PANASZKODNAK

Dorozsma

Az estét Endre Zsigmondék szentkúti kúriáján töltjük. Kedves úriház, pompás nagy kert közepén, fehéroszlopos nagy tornáccal, régimódra nádtetővel fedve. A hozzátartozó tanyával együtt egy mosolygó zöld sziget. A gazda három évtized alatt mintagazdaságot, gyönyörű fasorokat, remek gyümölcsöst, nagy szőlőtelepet létesített itt a pusztaságban. Ő maga típusa a faját szerető, egyeneslelkű, tiszta karakterű magyar embernek. Vacsora után nagy beszélgetés folyik a régi világ mulasztásairól, amelyekben a kormányrendszer és az egykori függetlenségi pártok egyformán hibásak voltak. Az előbbi az ellenzéki lelkű alföldi vidékek gazdasági, kulturális és közlekedési érdekeit párturalmi okokból teljesen elhanyagolta, az utóbbiak pedig csak a közjogi Sérelmeken lovagoltak s csodálatos érzéketlenséggel álltak szemben az alföldi magyarság legfontosabb problémáival. Ez a régi függetlenségi politika kimerült az inszurrekciós választási harcokban. Kossuth Lajos nevével, a negyvennyolcas jelszavakkal, a radikális liberalizmus programjával roppant tömegeket tudott megmozgatni maga mellett, de soha eszébe nem jutott, hogy a magyar parasztságot a gazdasági és szociális érdekközösség alapján megszervezze s ezzel a maga pártpolitikai törekvéseinek is mélyebb alapot vessen. Ezt a függetlenségi politikát a liberalizmus imádata, különösen a pesti liberális sajtótól való félelem elriasztotta attól, hogy a szövetségi önszegély gondolatát a parasztság szociális és kulturális fölemelkedésének szolgálatába állítsa. Pedig Kossuth nevével akkor még csodákat tehettek volna ezen a téren.

Az agrárszocializmus nagy kérdéseivel szemben, melyek ugyancsak az Alföldön jelentkeztek legelőbb, ugyanígy program nélkül állt a párt s ezt az egész mozgalmat csak közigazgatási és csendőrségi problémának tekintette. Se a belső telepítés gondjai, se az egyre jobban elharapódzó tanyarendszer következményei nem érdekelték, egy egészséges evolúciós birtokpolitika szüksége éppúgy hiányzott gondolatköréből, mint az uralkodó rendszeréből. Pedig mit lehetett volna tenni ezeken a területeken a régi Magyarország segítő eszközei és erőforrásai mellett!

A társaság tagjai, többnyire környékbeli birtokos urak, kifogyhatatlanok az érdekesnél érdekesebb példákból és esetekből, melyek a Duna-tiszaközi tanyai és pusztai nép elmaradottságát oly szomorúan tükröztetik. Hogy virágzik közöttük ma is a babona, hogy ki vannak szolgáltatva a legképtelenebb téveszméknek, milyen primitív az iskoláztatásuk, mekkora az igénytelenség és a szegénység közöttük. Az asztal-szomszédomnál egy tizenötéves kis cselédlány szolgál, aki felnőtt anélkül, hogy csak a legközelebbi várost, Félegyházát is látta volna. Valamelyik közeli rokona aztán meghalt odabenn s ebből az alkalomból neki is be kellett mennie az (atyafiakat meglátogatni. Lelkére kötötték, hogy ha már a városban jár, el ne mulassza a templomot. Hisz az Isten házában se volt még, azt se tudja, mi az, mire való. Mikor hazajött, megkérdezték tőle, volt-e ott és mit látott, hogy tetszett a szentmise?

– Nem láttam biz én semmi különöset, – felelte.

– Fenn a padláson erősen énekeltek, lenn pedig az alatt a pap fiai össze-össze rúgtak.

A ministránsokat nézte szegény a pap fiainak s a szertartást a gyerekek lökdösődésének.

*

Reggel útban vagyunk Dorozsmára, ahol a Kubikosok várnak bennünket.

Kisdiákkoromban látogatásra mentünk a Nyírségből a szatmári Rápoltra. Ez még akkor nagy vál-

lalkozásnak számított, mert közbeesett az Ecsedi láp, a félelmeshírű ős mocsár, a maga rejtelmes útjaival, ingatag töltéseivel, kockázatos gázlóival. Azok a nagy lecsapolási munkálatok, melyek a harminc falu határát áztató mocsárvilágot eltüntették, már nagy erővel folytak s az egyik levezetőcsatorna medrét (és töltését talicskázó munkások százai lepték el. Csongrádi kubikusok dolgoztak itt s amint a kocsi mellett ebédidőre táborot ütöttünk, nagy álmélkodással néztem ezt a nyüzsgő sokaságot, az egyik nyárfás-szigei alatt hevenyészett tanyáikat, a félig földbe ásott, náddal, falommbal befedett kalyibáikat, a ropant bográcsokat, melyekben az ebédet főzték, a napon szárítgatott rengeteg juhászbundák tömegét, a a kordés lovak hosszú sorát, amint egyetlen vezető mellett lassú csikorgással hordták a mélységből kiemelt földtömegeket.

Égető augusztusi hőség volt, az emberek feketére sülve a tűző napon, felülről is, alulról is kötésig meztelenül hajladoztak a töltés árkában. Nóta nem hallatszott itt, se káromkodás, se nógatás. Néma tempóban úgy folyt minden, mint egy hadművelet. Sose láttam még ilyen munkát és ilyen embereket. A nyír-ségi parasztot, ezt a született arisztokráciát, közülök a legszegényebbet is, el nem tudtam volna képzelni ilyen munkában és ilyen állapotban. Hogy meztelenre vetközzön és földet talicskázzon, arra nálunk legfeljebb a cigány vállalkozott volna. Az egyik vezető mérnök, akivel beszélgetésbe elegyedtünk, elmondta, hogy a szatmári nádas falvak mezítlábas félnemes, félparaszt népe is csodájára jár a csongrádi atyafiaknak. Ezek azonban gögben és zárkózottságban nem adják lejjebb náluk. Szóba se állnak a dologtalan, naphosszat elpipázgató, köpködő, politizálgató kocsordiakkal, tyukodiakkal. Úgy élnek sátortáboraidban mint egy külön kaszt, mint egy zárt hadsereg. Se asszonyt, se korcsmát nem ismernek. A maguk közül választott vezetők vasfegyelmet tartanak közöttük, bár erre semmi szükség, mert már maguktól is ilyen fegyelmezettek. Nehéz munkájukat, amelyhez bi-

zonyos szakértelem, nagy tréning, kivételes szívósság, józanság és fizikai rugalmasság kell, nagy öntudattal végzik, a külön hivatás büszkeségével. Többre tartják magukat nemcsak a napszámosnál, de lenézik a rongyos gazdaembert is. Többnyire világotjárt emberek, nemcsak az ország sok helyén megfordultak, de külföldön is hónapokat töltöttek csatornaépítések-nél, vasúti munkálatoknál. Sokkal szélesebb szemhatárú is van, mint az otthonülő, földet túró, falujából soha ki nem mozduló parasztságnak. Ismerik a más nemzetbeli népek szokásait, erkölcsseit, majdnem kivétel nélkül tudnak írni, olvasni. A számvetésben meg éppen kiváló. Ez együtt jár a hivatásukkal s túltesznek benne a gyakorlatlanabb mérnökön is. Van köztük, aki egy szempillantásra fel tudja mérni egy terület köbtartalmát, a belőle kubikolható földmennyiséget.

Nagy áhítattal néztem akkor ezeket a furcsa embereket, sokszor találkoztam velük azóta is, de ezeknek az első gyermekkori benyomásoknak respektusát mindig újra éreztem velük szemben. A kubikosvilág aranykora már akkor is végefelé járt. Azok a nagy árvizmentesítő, mocsárlecsapoló, folyamszabályozó munkálatok, amelyeket tulajdonképpen még Széchenyi István kezdeményezett, a 900-as években már nagyrészt befejeződtek. Az így támadt munkátlanság nyomán kelt aztán életre és harapódzott el az Alföldön, különösen a Maros-Körös-Tisza vidékén az agrárszocializmus mint a preeri-tűz.

De milyen ez a mozgolódás ahhoz a nyomorúsághoz képest, amely most ezeknek a vidékeknek földmunkásnépet eltölti. Csak innen Csongrád vármegyéből azt jelentette a múlt évben a vármegye főispánja a miniszterelnökhez, a földművelésügyi és belügyminiszterhez intézett fölterjesztésében, hogy tizenhatezer olyan munkást tartanak nyilván, akik tisztán kubikmunkával keresik kenyerüket. Szentes és Csongrád városok, Mindszent, Szegvár, Hódmezővásárhely a leg-tömegesebb fészkei a kubikosságnak. Családtagjaikat számításba véve, körülbelül hatvanezer lélekről van

itt szó. Vessük ehhez hozzá, hogy Csonkamagyarországon a legújabb statisztikai adatok szerint több mint kétszázötvenezer olyan munkás van, akik a mezőgazdaságban elhelyezkedni nem tudnak. Nagy-Magyarország szántóföldterületéből a trianoni békeszerződés folytán 8,650.000 hektárt, vagyis a szántóföldterületek hatvankét százalékát elvesztettük, ellenben a kereső munkásoknak több mint a felét megtartottuk.

*

Negyedórába se kerül, míg ott ülünk a dorozsmai községházán s Rátz Rudolf községi főbíró úr üzenetére máris ötven-hatvan ember tolong a széles tornácon. Mind munkanélküli kubikosok. Körülbelül ezerkétszáz ilyen család van a községben. Valamikor, még a nyolcvanas, kilencvenes években is, többnyire pásztorok népe lakott itt, szinte egész falut kitétek a juhászok, akik a szegedi nagy pusztákon a nyájukat terelgették. Amint aztán a pusztai legelőket felosztották, feltörték, amint lassanként és egyre rohamosabban eke alá kerültek, vége lett a szép, szabad pásztoréletnek. A nép is elszaporodott s a szegénység, a nincstelen emberek egyre, inkább a földmunkára adták magukat, téglaverők, kubikosok lettdk. Olyan hírük volt, mondja Rátz főbíró úr, hogy az országban mindenütt keresték őket, de eljártak Ausztriába, Galíciába, Morvába is, a bukaresti várerődítéseket is ők csinálták. Az anyakönyvek tanúsága szerint ezek a jó, fekete magyarok jórészt Brassó, Ungvár falai alatt, a bukaresti erődítéseknél, Morvában, osztrák városok külterületein születtek.

Jó esztendőben, mikor munkájuk volt, hatvan-hetven postautalvány is érkezett hetenkint a községbe, az otthonvaló családoknak. Ma hat-hét darab ha jön hetenkint. Akkor hatvan-nyolcvan koronát küldözgettek, ma jó, ha hat-hét pengő érkezik. Az ezerkétszáz családból ezidőszert talán kétszázötven ember van munkában, nagyrészt az algyői csatornánál dolgoznak. Akik itthonmaradtak, a sötét gondoktól, a köze-

ledő tél rémképeitől úzve, a legkétségbeesettebb erőfeszítéseket teszik, hogy valami munkához jussanak. Elbeszélik, hogy akárhányan közülök biciklivel járnak be az országot. Baranyáig is elmennek így. Van, aki már ötszáz kilométert is megtett, hogy valami munkaalkalmat fölhasználjon. Útközben, szégyen, nem szégyen, amit sohase tettek, koldulásból tartják fenn magukat. Oláh György azt kérdezi tőlük, megszokták-e még tartani a lakodalmat? Keserűen legyintenek. Azelőtt 6-7 birkát levágtak ily alkalomra a legszegényebb háznál is, ma jó, ha egy nyomorult tyúkot fazékba tudnak dugni. Nincs egy tisztességes rend ruhájuk, amit akármilyen alkalomra magukra vegyennek. S hogy ilyen koldusmódra ne kellessen az uccán végig a községházára s a templomba menniök, bérelt autót fogadnak s estefelé a sötétben csinálják meg a dolgot. Így három pengővel megússzák az egészet s azt mondják, nem kell legalább szégyenkezniük, nem látják őket, hogy milyen rongyosan mennek az Isten házába. Látunk is rajtuk olyan condrákat, lamiyeneket azelőtt a vályogvető cigányok is rösteltek volna magukravenni. Négy-öt gyerek van mindegyiknél odahaza. Jámbor Mihály mutatja a nadrágját. Folt hátán folt. Pedig ez se az enyém – mondja. – Meghalt az ipám, oszt attul maradt rám, annak a nadrágjában járok. – Rátz főbíró úr elbeszéli, hogy a múltkoriban a kerület derék képviselője, Steuer György, hogy valami szegényes kis örömet szerezzen a gyerekeknek, kiflit osztogatott közöttük, de akárhány közülök hozzá se mert nyúlni, bele se mert harapni. Soha életében nem látott még ilyet, nem tudta, hogy mit kell vele kezdeni. Az emberek százas, kétszázas csoportokban szoktak fölvonulni a községházára, hogy munkát sürgessenek, de sehonnan semmi segítség nem érkezik. Panaszolják bizalmasan, hogy ha munka van s árlejtésen adják ki, úgy rálicitálnak egymásra, úgy lenyomják az árakat, hogy folyóméterenkint az egy-pengős munkát tíz-húszfillérért is elvállalják. Ha nem lesz más mód, gyalog nekivágnak Franciaországnak. Azt hallják, hogy ott igen keresik a magyar munkást.

Két kistelki ember már el is ment előre, most azoktól várják az értesítést.

Sztriha Kálmán esperes úr, aki közben hozzánk csatlakozik, *nem győzi dicsérni őket, hogy iszonyú szegénységében, kétségbeesésében is milyen tisztességes, szelíd nép ez.* Nincs semmi kívánságuk, csak az, hogy munkát kapjanak. Elmennének akárhová, de ahová eddig szabadon mehettek, a régi monarchia tartományai, az új országok zárva vannak előttük. Jobban tudják ezek Trianont – mondja az esperes úr -, mint bárki más.

Percz Pál mindjárt meg is szólal közülök: – Tudjuk, kérem, hogy ezen az alapon, amin ma az ország áll, nem lehet mirajtunk segíteni...

AHOL NIKOLAJEVICS NAGYHERCEG
VADASZOTT

Sövényháza-Algyő

Nem tudjuk, miért, egyszerre olyan csendes lett körülöttünk a világ. Míg a tanyabérletek sűrűségében jártunk, lépten-nyomon szekerekkel találkoztunk, a városból jöttek hazafelé, vagy oda tartottak, egy-egy autóbusz vagy teherautó pöffögött el mellettünk, gyalogos emberek tehenet, disznót, csikót hajtottak, aszszonycsoportok kosarakban gyümölcsöt, szőlőt vittek a messze piacra. Köröskörül mindenütt a lakott helyek falusias zaja köszöntött, a kovácsműhely kalapálása, az iskolából hazatérő gyerekek kiáltozása, közeli vagy távoli harangzúgás, sűrű kakaskukorékolás, libagágogás. A csupa kert, csupa lomb között alig láttunk harminc-negyven lépésnyire. A művelt és benépesített táj intimitását éreztük, az otthonosság hangulatát s most egy idő óta mintha egy láthatatlan kéz leeresztette volna a függönyt mögöttük. A nagy levegő, a messze távlatok, a beláthatatlan határok, a köröskörül leboruló ég, a roppant fekete szántástáblák, a kihalt országút új benyomásokkal fogad. Mintha a kikötők családi zaja után a nagy tenger magánya venne körül. Mozgó kis pont vagyunk a végtelen síkságon, amelynek némaságában van valami hideg és nyugtalanító elem, pedig gyönyörű őszi nap ragyog s álmatag ökörnál úszik a levegőben. A Hortobágyon van ilyen forgalomtalan, zajtalan, lakatlan némaság. De ott ez az őstermészet lelkét és életét érezteti. Itt valami szörnyű mesterkélt-ség van benne, mintha erőszakkal tartanák fenn ezt a csendet, az élet, a természet ellenére. Négyökrös igák szántanak az egyik faszor mögött. Ez már a Pallavicini-féle hitbizományi uradalom...

A háború előtt még nyolcvanezer holdon volt itt ilyen csend. Az uradalom adminisztrációs és gazdasági központján kívül voltaképpen csak egyetlen községnek nevezhető hely volt ezen a területen. Azok a kisebb falvak, melyek az úrbériség előtt meghúzódtak itt a latifundium abroszán, az örökváltság; után végpusztulásra jutottak. Ezek ugyanis az úrbériség megszűnésekor azt hitték, hogy ők is felszabadultak s ebben a hiszembem nem tettek eleget szerződési kötelezettségeiknek. Az uradalom azután ezt ürügyül használta fel velük szemben arra, hogy megszabaduljon tőlük. A telepeket kiürítette, a házakat leromboltatta. Még olyan községet is, mint Anyás, amelynek temploma és plébánosa is volt, a földdel tettek egyenlővé s így Csanád megye tiszántúli járásában és az uradalom Pest vármegyébe kiterjedő részében nyolcvanezer magyar hold jóformán lakatlan föld maradt egytagban.

Milyen iszonyú ellentétek ezek itt egymás közvetlen szomszédságában! A szegedi határból egykor ugyanilyen néma, ugyanilyen kihalt hatvanezer holdat a népszaporodás halhatatlan ereje vehetett birtokába s megteremtette itt a kisparasztkultúra csodálatos oázisait. Ma ez a határ negyvenezer léleknek ad kenyeret, jövőt, megélhetést. Negyvenezer lélek életétől, munkájától nyüzsgő s fenntartója, anyagi és gazdasági bázisa az ország második legnagyobb városának. Ipart, forgalmat, kereskedést, kultúrát táplál, katonát nevel, a háború előtt és a háború alatt ezredeket és ezredeket állított ki, roppant közintézményeket visel teherbíró vállain s a közadókon felül haszonbér fejében évente több mint egymillió pengőt fizet közcélokra. Itt meg körülöttünk ez az ötvanezer hold ma is szinte olyan néptelenül ásít, mint ahogy a török hódoltság után visszakerült az Erdődyek, azoktól zálog fejében a génuai méltóságos kereskedő urak s ezektől az indigéna Zichy-Pallavicini család birtokába. A szegedi árvíz után Sándorfalva keletkezett itt azokból a menekültekből, akiket az uradalom letelepített s a nagy birtoktest szélein, a kecs-

keméti, szegedi, kunsági pusztákkal érintkező részekben kisebb, se tanyának, se községnek nem nevezhető lakóhelyek alakultak a volt úrbéresekből a máshonnan ideszivárgó népességből, akiket határőrök gyanánt ültettek itt le, hogy a pusztai betyárok, barangoló pásztorok, félkéz-kalmár gulyások, juhászok becsapásai, legeltetései, foglalásai ellen az uradalmat védelmezzék. Ezek közül Petricson, Kutyanak és még egy-néhány ma is itt vegetál.

*

A baksi szőlőtelep a legnépesebb helysége az uradalomnak. Valami hatezer ember verődött itt össze, akiknek nemrégén azelőtt egy talpalatnyi földjük se volt a házukon és udvarukon kívül. A földreform alkalmával hétszáz holdat osztottak ki közöttük, kétszázat örökáron, a többit huszonötévi megváltásra. Ezenfelül 1200 holdat bérelnek az uradalomtól 1-3-6 holdas parcellákban. Holdanként 38-50 pengőt /fizetnek.

A Faluszövetség vezetőjének, egy derék asztalosmesternek, udvarán hallgatjuk a panaszokat. Két hold után a váltságosok 135 pengőt fizetnek évente, ezt azonban az idén már egyik se tudta megfizetni. Van olyan, aki hat-nyolc éve nem fizet, a haszonbérések ugyanígy hátralékban vannak. Az inkasszót a Földhitelintézet exponensei végzik az uradalom megbízásából, hogy neki ne kellessen közvetlenül vesződni ezzel a gonddal is. A legjobban az fáj az embereknek, hogy az uradalom »külföldről« hozatja a munkásokat. Mikor megkérdezzük, nyújtsa föl a kezét, aki aratást, vagy egyéb munkát kapott az idén, ketten-hárman jelentkeznek az ötven-hatvan főnyi tömegből. Az uradalom a napszámosmunkát is a részesekkel végezteti, a többi nem kap semmit. Enyhítésül azt kérték, hogy holdanként nyolcvan kiló gabonáért kapják a bérletet, az uradalom azonban azt felelte, hogy nem kell neki a termés, a magáét se tudja eladni. – Ha nem fizet az ember, az is baj, ha meg »önér-

zettel« fizet, azt hiszik róla, könnyen teheti s még többet akarnak, – mondja a leghangosabb asszony. Télen aztán végleg nincs semmi munkájuk. – Heverünk az árokban a napon, ha süt, – mondják dacos keserűen. Egyébként szégyelünk a kapun kijönni, hogy ne lássuk egymást lézengeni. A gyerekek heteken át félmeztelenül a kemencepadkán fetrengenek. Nincs se tűzifánk, se egyéb fűtelékünk. Megfagyunk a télen. – De mégis csak csurran-cseppen valami a nagy vadászatokból? – Hát igen, négy-öt napon áí egy pengő ötvenért kergetjük a nyulat térdigérő hóban-sárban. Az eleven nyúlfogásnál, ahol hálóval kerítik a vadat, az ügyesebbek, gyakorlottabbak két pengőt kapnak. Hajnalonkint már négy órakor kapával, vasvillával a vállukon elindulnak munkát keresni. Majorról-majorra járnak és délfele fáradtan vánszorognak haza. Napról-napra sehol semmi, heteken át. A kutyanyakiak már csak falkákba verődve járnak, csatangolnak helyről-helyre. A nyomor-szolidaritás odáig megy közöttük, hogy egyik társuknak, Dékány Jánosnak, akit a házából kilakoltattak, segítségére siettek és huszonketten összeállva, házat építettek neki Petricsonban. Azt már nem is panaszojják, hogy a templomot, amit az uradalom emeltetett, öt kilométerre a községtől építették a plébánialakkal együtt. A községháza ugyancsak öt kilométerre van a falutól Sövényházán.

Így beszélgetünk és közben nem merem fölemelni a fejem az asztalról, hogy rájuk nézzek. Én még soha ilyen arcokat nem láttam. Hogart vagy Dürer szörnyű víziós paraszt-fiziognómiái elevenednek meg előttem. A nyomor, a nélkülözés, az állati elnyomorodás, a testi-lelki lealacsonyodás iszonyú, foszforeszkáló vonásai rajtuk. Mintha valami külvárosi hordalék-nép, a csatornák és tömegszállások lakói lennének. Bolsevista micisapka, kajla kalap, kopott, zöld pincs, avas szalmasüveg a fejükön. És micsoda szemek a kalapok árnyékában.

Benézünk az iskolába. Szép, új tágas épület. De két tanterembe két tanítóhoz száznegyven gyerek jár. A száznegyven közül csak harminc tudta befizetni az egy pengő beiratási díjat. Itt nincs ingyenkönyv, tanszer, írka, naponta pohár ingyen-tejecske, nincs ajándékruha, karácsony alkalmával iskolai ünnep, a karácsonyfa télirevaló holmikkal megrakva az uradalom jóvoltából, mint az Esterházy-iskolákban. Ezekkel itt a tanítón kívül senki se törődik, irántuk senki se érdeklődik. Istenem, ezek a kedves, otthon úgyahogy megmosdatott ártatlan arcok, ezek a hitvány ruhácskák! Télen félórába telik, míg a hidegtől dermedt teremtéseket a tanítónő eszméltre tudja hozni. Arcukon a gyermekség ártatlansága, hamvassága, de belehelve a korai vénség és a korai nélkülözés szomorú ködével.

*

Az uradalom azt mondja, a baksitelepiek haszontalan emberek, szocialisták, kommunisták, megbízhatatlanok, követelők, naplopók. Ha így volna is, nem lenne csoda. Úgy nőnek itt föl, a latifundium közepén, beszorítva, drótsövénnyel bekerítve, a nincstelenség, a láncotrázó szegénység tébolyító gondjai között, nemzedékről-nemzedékre. A hatóságok rossz szemmel néznek rájuk, az uradalom is rossz szemmel néz rájuk. Minden felsőbbtség úgy kezeli őket, mint a leprás telepeket. Csak a lelketlen, gyűjtogató, aranyváratat ígérő demagógia köszönt be hozzájuk egy-egy képviselőválasztáskor, vagy a fülbesúgó szocialista izgatás jár-kél közöttük, kész ügynököket találva itt minden ajtó mögött. Hogyne nyomorodnának el az anyagi, erkölcsi és társadalmi levegőtlenységnek, vagy a ieiojtott, megrontott, betegséggel, robbanóanyaggal megmérgezett légkörnek ilyen viszonyai között? Vajjon így lett volna mindez és így lenne, ha az uradalom uraiban több az érdeklődés irántuk, ha elejétől fogva többet törődnek velük, ha egészséges életfeltételeket teremtenek számukra s a gondoskodás és jóakarát reális melegségét éreztetik velük? Mibe ke-

rült volna ez, vagy mibe kerülne? Lehetne ennél szebb hivatás egy ekkora nagy úr részére? Lehetne szebb ambíció, mint az, hogy azokat az embereket, akiknek sorsa teljesen ki van neki szolgáltatva, nem hagyja ilyen pokolba süllyedni? Hiszen ezek nyugalma, boldogulása, biztos egzisztenciája neki ugyanolyan érdeke. Föl se merjük tenni a kérdést, mi lett volna, ha a Pallaviciniek azt csinálják itt csak felerészén is az ötvenezer holdnak, amit Szeged határában lehetővé tettek. A nagy földvagyon nemzeti és szociális hivatását nem inkább betöltötték volna így s önmaguk gazdasági érdekeit is nem százszor jobban szolgálták volna?

*

Algyőnek tartva, a sövényházi nagy sárga kastély mellett visz az utunk. Óriási park sötét lombjai közül világít ki az országútra. Minden ablaka, zsaluja becsukva. Egy évben egyszer-kétszer, nagy vadászatok alkalmával, szokott itt csak élet lenni. Valamikor a háború előtt többször megfordult itt Nikolajevics Miklós nagyherceg, az orosz fővezér. Otthon érezte magát az orosz jellegű tájak benyomásai között. És sokszor hallgatott itt cigányzenét, a lecsukott ablakok mögött a téli éjszakában, szegény Ferenc Ferdinánd trónörökös.

*

Késő este érünk az algyői révhez. Várunk egy kicsit a kompra. Lassan nyikorog velünk az öreg szerszám, alig vesszük észre, hogy eltávolodunk az egyik parttól és a másikhoz közeledünk. A sötét vizén bárkák horgonyoznak a rév alatt s a hajókról csendes nótázás hangját, hozza a szél. Egy szép meleg baritonhang búsul ott, tele szomorúsággal, mondhatatlan melankóliával.

– Szegedi rabok dolgoznak a bárkákon, – magyarázza a révész. – Valamelyiken nagyon erőt vett a szívfájdalom ...

VADNAY ANDOR NYOMÁBAN

Hódmezővásárhely

Miért ébreszt a Tisza bennünk valami csendes szomorúságot? Az ember megáll a partján, a hid karfájának dől, vagy a komp korlátjához, nézi alacsony, sárga, agyagos partjait, a törpe fűzfabokrokot, a csendes sárgászöld vizet, sóhajt egy halkat, maga se tudja miért, egy kis sajnálat lepi meg. Sajnálja a Tiszát. A Dunára büszkén nézünk, vagy félünk tőle, a sebes hegyi folyók felvidámítanak, a Balaton merengésre indít, a Tisza sajnálkozásra. Miért van ez, honnan jön? Mert ebben a sajnálkozásban több szeretet, több rokonság, több mélység és melegség van, mint a büszkeségben, a merengésben vagy a vidámságban. Mintha a Tiszával együtt egy kicsit magyarmagunkat is sajnálnánk. Mintha valami ősi sorsközösség szólalna meg ebben, valami régi, árva testvériségé. Mintha ez a parttalan, élettelen, csendes, sárga víz ugyanazt mondaná, amit a nomád egykedvűség és igénytelenség melankóliája ezer és ezer év óta a fülünkbe sugdos. Mintha azt a szózatot hallanánk belőle, amelyre a magyar lélek oly szívesen reagál, hogy itt élned, halnod kell. Vörösmarty sötét, tragikus akcentust adott ennek a gondolatnak, pedig ősi valósága szerint nincs ebben semmi egyéb, csak végtelen rezignáció. Ő mint egy parancsot mondta ezt nekünk. Az élet alatt egy felfokozott, aktivitással, feszültséggel, villamosenergiákkal, nagy célokkal tele életet értve. A halál alatt pedig hősies, nagy erőfeszítésekben megszakadó elmúlást, vagy izzó lángokban való ellobogást. A Tisza nyelvén s a magyar őslélek egyik húrján azonban se az élet, se a halál nem jelentenek ilyen emóciókat. A kettő majd-

nem egybefolyik. Sokszor alig van köztük különbség. Hajszálfinom árnyalatok választják csak el őket egymástól. Majdnem a minden mindegy állapota ez, a kis reményé, vagy reménytelenségé. A változhatatlan sors flegmatizmusa ez, egy kis szomorúsággal elegyítve. Hogy mindez máskép is lehetne, de ha így van, hát legyen így!

Talán a Volga mond ilyesmit nagyobb arányokban s már szinte démoni mélységekkel, az orosz szívnek. S minden folyó közt talán annak élete leghasonlóbb a Tiszáéhoz. Végtelen sárga partok közt csendes, álmodó, sárga víz...

*

A folyók mindig az emberi kultúra telephelyeit jelentették. Minden nagy civilizáció folyók mellett keletkezett. Az egyiptomi éppen úgy, mint a babiloni, a római épűgy, mint az amerikai. Szentpétervár épűgy folyó mellett épült, mint London, Róma vagy Babilon épűgy, mint Párizs vagy Budapest. Az Eufrátesz vize és völgye épűgy melegágya volt egy a vele egykoruaknál intenzívebb kultúrának, mint a Nílusé, a Póé vagy a Dunáé. Miért nem tudott a Tisza völgyében ilyen intenzív élet keletkezni, ha nem is a Nilus, vagy a Pó, a Hudson vagy a Mississippi arányai szerint, de csak a tiszai méreteknek megfelelő? De se a vízből élő kiscellah kultúra nem virágzott ki, s a szinte nagyindusztriává lett Pómenti földművelés sem. Sőt, a Tisza mellett szinte egyre fogyott ez a folyómenti élet, ahelyett, hogy növekedne, sűrűsödne. Széchenyi idejében, a szabályozás előtt, a természeti élete, a nádasok, mocsarak, kiöntések, vadmadárélete, a folyó őshalászélete terpeszkedett itt. Mióta szűk, egyenes árkába szorították, ez az élet is meghalt, kipusztult, elhallgatott s a másik, a nagy folyók indusztriális, forgalmi, kereskedelmi, gazdasági élete se tudott föltámadni. Se az új Alföld nem adott neki életet, se ő nem adott az új Alföldnek. Mintha kölcsönösen meg akarnák bosszulni egymáson a radikális szakítást. Nem csodálatos dolog ez, mikor

Széchenyi Istvántól kezdve Vadnay Andorig minden magyar reformer elme azon törte magát, mit kellene tenni a Tiszával s milyen életet lehetne teremteni a Tisza és az Alföld új összeházasításával?

Szegény Vadnay Andor emléke kísért bennünket lépten-nyomon, mióta a csongrádi földeket járjuk. Ő, aki kormányhatósági ember létére, sőt főispán létére olyan mérhetetlen szeretettel és odaadással csüggött ennek a földnek népén és jövődjének sorsán, itt élt közöttük, szenvedte bajaikat, átélte gondjaikat és kereste ezekből a nagy kivezető utat, kétségbe volt esve az új Tisza meddőségén, az egyre jobban kiszáradó, elszikesedő Tiszavölgy helyzetén s úgy küzdött, úgy gyötrődött ezekért a kubikosokért, mint talán se előtte, se utána senki más. Harcolt a duna-tiszaközi és az alföldi nagy csatornahálózat tervéért, az egyetlenért, ami az Alföld gazdasági és szociális problémáin segíthet. Az éjjel egy nyomorult, szemet gyilkoló villanylámpa fénye mellett az ő halhatatlan könyvét olvastam. Hadd idézem belőle a következőket:

»Tudom, hogy nagy áldozattal jár ez az öntöző-csatornahálózat s ez nem is egy, nem is két nemzedékre szól. Mert, ha nem elég rá ötvenmillió, rá kell áldozni kétszer annyit és ha ez sem elég, nem szabad sajnálni az ötszázmilliót sem. Szinte zúgni halom az ellenvetéseket. Fönnakad Budapest fejlődése! Elmarad a harmadik egyetem fölállítása! Nem kerül pénz a véderőre, az iparpártolásra, a kormányzat javítására! Legyen. Akadjon fönn minden egyéb fejlődés, bomoljék meg a pénzügyi egyensúly, itt a magyarság megmentéséről van szó! Adjátok meg eszközeit és lehetőségeit annak, hogy az Alföld négy-millió magyarsága, ez a csodás, erős faj, saját életrevalóságából, erejéből, szorgalmából megháromszorosodjék, mint a lucernában az arankafolt tányérja, terjeszkedjék ki a határszélekig, minden egyéb élőt magábaolvasztva. Ezért a fényes, káprázatos jövőért nincsen akkora áldozat, amely nagy volna. Mikor ebszékében!

ben az évben már túl fogja haladni az ötvenezret kivándorló testvéreink száma, én a hangos fölajdulástól visszatartani magamat nem tudom. Nem a selejtes, a romlott, vagy az életterlen emberek, hanem a munkát kereső felnőtt férfiak vándorolnak ki. A legerősebb és legmagyarabb elem, melyet munkaerejéért mindenki megcsodál, az Alföld munkása még nem mozdult meg. De látom vergődését és lelkem együtt vergődik vele. Szemem, mint a velencei rabé, folyton ama lassan és titkon mozgó falra van feszítve, mely napról-napra közeledik és szűkíti börtönünket. Még egy kis időhaladék, még egynéhány arasz és össze vagyunk zárva. Ahol egy egész osztálynak létküzdelmében csüggedés, lankadás, a fajfentartó erők csökkenése, a család, a gyermekek jövőjéért való kitarásnak megrogyása állott be, ott nem lehet többé a lelketlenségnek azzal a jelszavával vállatvonogatnunk, hogy kaparj kurta. Ott a vergődőnek csak úgy, mint az árban fuldoklónak, gyorsan és erős kézzel kell a hóna alá nyúlni. Igenis, te állam, élő emberek szervezett egyeteme, egyenesen tartozol vele, hogy azok számára, akiket egy negyedszázad óta vezetsz a művelődés ösvényén, földi életük nehéz munkája fejében a tisztességes megélhetést lehetővé tudd. És ez a tartozásod nem tréfa-dolog. Époly becsületet érintő, mint volt Damonnak az a tartozása, hogy leghívebb barátját maga helyett a vérpadon meghalni ne engedje. Öntözés nélkül a mi Alföldünk, a világ leggazdagabb televénye, félig parlagon hever, mert nincs rétje, nincs kerti gazdasága. Nincs foglalkozása aszszonynak, gyermeknek. Nincs okszerű és olcsó tápláléka a munkásnak, nincs a mezei munkás számára kötelék, mely őt valamely területhez fűzze, nincs, ami vele a termőföldet megszerettesse, s a mi lehetővé tegye a mezőgazdasági munkásnak a nagyközségek-ből, azok erkölcs- és szellemrontó tömkelegéből a tanyákra vagy új községekre való kitelepítését. És végül nincs öntözés nélkül eszköz, senki olyat nem tud, a belterjes gazdálkodás meghonosítására, a föld-uzsora megszüntetésére és az egyre szaporodó mun-

káselem kenyérrel való ellátására. Ha ez a terv ma nem sikerül, meg fogom föllebbezni ahhoz a jövőhöz, melyet még megérem adatott. Ha soha nem sikerül, úgy veszem, mintha hiába éltem volna. Ha soha sikerülni nem fog, akkor hadd temetkezzen majd jeltelen sírba. Fekete Nagy Balázs vagy Szegvári János mellé, ők és társaik talán gyűlölnék engem, mert nagy különbséget látnak közöttünk. Ám én szeretem őket, mert bennük nemcsak magamat, de beszédükben, népdalaikban, parlagon maradt szellemükben Deák Ferenc prózáját, Arany költészetét és a magyar géniuszt nyilvánulását látom...«

*

Szegény Vadnay Andor, mivel vigasztaljam meg emlékedet, itt az éjjeli villanylámpa fényében? Hogy derítsem föl sápadt, barna arcodat s mit írnak, mit üzennek jeltelen síroknak? A csongrádi föld sorsa és jelene még sötétebb, mint volt akkor, mikor szemedet lehunyttad. Ezek a nagy alföldi falvak, községek, városok, Dorozsma, Sövényháza, Hódmezővásárhely, Csongrád, Szentes, Szegvár a szociális nyugtalanság lelkétől vemhesek. Ez a nyugtalanság szinte történelmi gondolattá vált itt. Az alföldi és az országos agrárszocializmusnak itt ringatták a bölcsőjét Itt élt, Szentesen, Sima Ferenc, a veszedelmes úri lázító, Mezőfi Vilmos és Pásztor János szocialista agitációja, ez a negyvennyolcas jelszavakkal kevert agrár demagógia itt talált először sajtót és híveket ezerszámra. Nem messze innen, Békéscsabán nőtt meg Achim András a tót kiscgazdamozgalom apostolává. Táncsics Mihály, a negyvenes évek parasztdemokráciájának szószólója az alkotmányos élet helyreállítása után itt, Orosházán, bontott zászlót, mint képviselőjelölt 1869-ben. Parasztszekéren, kopott ruhában, vak szemén fekete simléderrel járva a tanyákat. S az orosházi agrárproletariátus 1889-ben már vörös zászlók alatt ünnepelte meg május elsejét. Eről a földről írja Bodrogekő Zoltán, hogy népe a legmisztikusabb ellentétekkel van tele. Vallásos tu-

dott lenni a legbuzgóbb értelemben, de ez a nagy vallásossága a legnemesebb rajongástól a végső fanatizmusig el tudott menni. S amint a békési, csongrádi és csanádi földeket elöntötte tavasszal a pity-pang sárga virága s a bódítóan illatos szegfű, úgy ömlött szét a nép lelkén a kétkedés, a vallási kérdések feszegetése, a szocialista bölcselkedés, hogy eljusson a parasztszocializmuson keresztül a voltairei istentelenségig. Ezt a népet kétségbeejtő helyzete a legcsapongóbb lélekkel látta el. Egyszer fölesküdü az antiszemitizmusra, képes lett volna a legvéresebb cselekedetekre, hogy csakhamar a legnemesebb ember-szeretetet prédikálja s pillanatnyilag hitt is ebben oly mélységesen, mint a legfanatikusabb misszionárius. Ez a nép, amely egyébként tele volt önzéssel, szinte őrzöngve dobta oda magát az új tanoknak. Az Isten gyalázásától az igehirdető, megbékélt nazarénusig tudott ez a nép menni. Ijesztő volt ez a kettősége!

Nézem a vásárhelyi hotelszoba ócska plafonját, behunyt szemekkel, álmatlanul s mintha a pusztas csongrádi földön feküdnék a végtelen éjszakai ég alatt...

APÁK ÉS FIÚK

A vadszölővel, hederával befuttatott öreg tanya-ház előtt egy barnaarcú, szőkebajuszú fiatalember köszönt bennünket. Kopott, naptól hagyult ruha, bricsesz nadrág, öreg, kis fekete kalap rajta, ahogy az ember munkaközben odahaza a tanya körül öltözködni szokott. Elek Pál barátunk nagy zavarban van. Nem tudta, hogy jövünk. Azt mondja, legalább megborotválkozott volna. Egész paraszt lesz az ember idekinn. Pedig Elek Pál tetőtől talpig úriember. Érettségit tett, három évig orvostanhallgató volt a budapesti egyetemen, 1918-ban, a Károlyi-forradalom és a bolsevizmus zavarai közben hazajött, hogy szülei ne legyenek egyedül az akkori bizonytalanságban. Hazajött és bár a lelke az orvosi tudományok felé vonta, sok tusakodás után végleg itthon is maradt.

– Legyőzött ez a sötét föld! – mutatja a kert alatt a friss szántást, ahol motoros traktor fordítja mélyen az omló, fekete barázdákat egymás mellé.

Száznyolcvanhoidas kis birodalom ez itt, köröskörül. Egy részét a forradalmak óta vásárolták, egy kis bankteher is fekszik még rajta. Míg az lefogy, könyörtelenül, igénytelenül dolgozni kell. Azt a válságot, amely a búza katasztrófájában mindenüvé elhat, a vásárhelyi föld is érzi minden porcikájában. Ezzel szemben nem elegendő többé az öregek tudománya. Mindent újítani, változtatni kell, új termelési módszereket alkalmazni, iparnövényekkel, tejjel, tojással, zöldséggel, baromfival kísérletezni, ha a gazda azt akarja, hogy a földdel együtt el ne merüljön. A háború előtt a száznegyvenezerholdas határból közel százezer hold gabonával volt bevetve, valami harmincezer hold kukoricával, egyéb terményekre, zöldegre, kertre, szőlőre talán öt-hatezer hold jutott.

Szeles János kimutatása szerint ugyanekkor ötezerre volt tehető a munkásosztálybeli családfők száma s ugyanennyire a kisgazdáké. Holdankint negyvenforintos hozamot számítva, egy évben hatmillió lehetett a gazdák jövedelme s alig hétszázezer forinton osztozott a tizenezerfőnyi munkás- és kisbirtokos-tömeg. »Ezért van Vásárhelyen – írja Vadnay Andor is ugyanezen időből – egyfelől ötmillió forint a takarékpénztárban, másfelől nyomor, kenyértelenség, ínséggel küzdés a munkások és kisgazdák között. Itt a magyarázata annak az érthetetlen rejtélynak, hogy az Alföld egyik legtermékenyebb, óriási területén a legaránylagosabb birtokmegosztás mellett csak az ötvenholdsnál gazdagabb ember van belenyugodva sorsába. A belterjes gazdálkodásra való áttérés segíthetne, amely több embernek ad munkát és kenyeret, de mi bírja rá erre a gazdát, mikor a holdankinti negyven forint bevétel mellett a mai művelés szerint »csak négy forint kiadása van? Neki a búza és kukorica a legjövedelmezőbb «.

– Hát igen, ez így volt még a háború előtt is – mondja Elek Pál. – A szántóföldeknek ötven százalékán búzát vetettek, harminc százalékán tengerit, húsz százalékán árpát, s nagy területeken búza után, évről-évre, megint csak búza került a földbe. A mélyszántás szinte ismeretlen volt. A földet inkább csak karcolták. Nyolc-tizenkét centiméter mélységre szántoltak. Az ilyen sekély szántásban aztán sokszor csak három-négy métermázsza búza termett, jó termés mellett is legfeljebb nyolc-tíz métermázsza. Ez a szisztéma a föld kiélésére vezetett, aminek jelenségei a háború előtt már erősen érezhetőek voltak. Most, hogy a búza olyan bajban van, még mindig sok a disputánk iaz öregekkel, akik váltig ragaszkodnának a régihez, nem szeretik az új dolgokkal való pepecselést, ami nélkül pedig nincs kiút ebből a circulus vitiosusból. Az öregek és fiatalok között különben régi ellentétek ezek. Általános szokás volt itt, hogy az apák a legszebb férfikor delelőjén átadták a birtokot, ha nem a feles gazdálkodott rajta, a legidősebb fiúnak, mint ahogy

valamikor az Árpád királyok az ifjú királyságot kreáltak a trónutód számára. Az öregek aztán városi polgárokká lettek, a kávéházi politizálás, kártyázás, feketézés, kupeckedés töltötte ki az életüket. Így alakult ki a piacon ácsorgó, kétségbeesett, nyomorral küzdő munkás- és napszámostömegek szemében a látszatra hereéleletet élő nagygazda típusa, a gyűlölet és irigység érzéseit ébresztve a nincsetlenekben s a dühönzésig felfokozva közöttük a szociális és gazdasági ellentéteket.

*

Elek Pál fajbaromfival kísérletezik. Szidja a rode island-fajtát, amelynek gyönyörű, bronzbarna példányai nagy tömegben ólálkodnak a kis udvaron. - Roppant nagy urak ezek – mondja -, csak a kézre tartanak. Hogy egy kicsit maguk is keresnének, mint a mieink, az derogál nekik. Húsrá, tojásra kitűnök, de kényesek, mint a kisasszonyok. Minden időváltozás megárt nekik, minden titkos nyavalyától halomra hullanak. De ha a baromfi néha megcsal, inát segítünk magunkon a tejjel. Nem tudunk annyit fejni, hogy Szegedig is el ne vigyék. Csak, persze, jobb utak, jobb közlekedés kellene. Tíz-húsz-harminc kilométer távolságra a várostól, ebből az isszonyú határból csak úgy lehetne kockázat nélkül megközelíteni a piacot. Az istállókon túl hatalmas répatábla terjeszkedik. A gazda mutatja, látjuk-e a különbséget, milyen friss, zöld az egyik része s milyen sárga, csenevész a másik. Mert az egyik felére csatornát vezetett, amit maga tákolt össze rossz bádogcsövekből s azon keresztül biztosította az intenzív vízellátást. A másik részre már nem jutott a vízből, azért maradt úgy vissza. Itt lófejnyi répák túrják ki magukat félig a földből, ott csak akkorák, mint a karalábé.

Nagy áldás a vásárhelyi határnak az artézi kutak sokasága. Talán kétszáz ilyen fúrott kútból buzog a víz szerte a tanyákon. Ez a vagyonosság egyik szimbóluma itt. Kétszáz-háromszáz méter mélységből némelyik kút százötven-százhatvan liter vizet is ad per-

cenkint. Az utóbbi években azonban mintha elfáradtak volna ezek a kutak. A szakértők figyelmeztették a várost és a gazdákat, hogy jó lesz korlátozni a fogyasztást. Nem lehet tudni, mi történik odaalant, de roppant katasztrófa lenne, ha ez az életet adó vízbőség elapadna, vagy éppen kimerülne. Azt jelentené ez az egész vásárhelyi határra s az egész mezőgazdaságra, mint mikor az oázisok forrása eldugul a Szaharában. Szárazságot, terméketlenséget, reménytelen elhomokosodást.

*

Míg a Kristó Sándor tanyájához érünk, nagy vita folyik a kocsiban az idegen és a magyar tyúkfajták előnyeiről, hibáiról. Itt aztán tíz perc alatt minden ellenvetés elhallgat, mely a hazai tyúk-fajvédelemmel és fajnemesítéssel szemben pesszimista húrokat pengetett. A tanya tágas, tiszta, sodronnyal kerített tyúkfarmján közel ezer darab magyar parlagi aprómarha nyüzsög. Ezer darab hófehér tyúk, kakas, csirke együtt. Sárga lábakkal, vérpiros tarajjal, az előkelőség, a kitenyészített tyúkarisztokracia egész hadserege. Kristó Sándor Pákozdy Lászlónak, a magyar parlagi tyúktenyésztés egyik lelkes és tudós tekintélyének biztatására, pár évvel ezelőtt kezdett foglalkozni a nemesítéssel s éveken át, generációkon keresztül, válogatás és továbbkeresztezés útján jutott el azokhoz az eredményekhez, amelyeket most olyan nyugodt büszkeséggel mutogat Elek Pálnak, a rode islandok gazdájának. Mikor tavalyelőtt a vásárhelyi gazdasági kiállításon először jelent meg ezekkel a hófehér tyúkokkal és kakasokkal, száz remek példánnyal, lábbaejtette velük az egész közönséget. Az idén a londoni világközi baromfikiállításon első díjat nyert velük s szerte a vármegyében olyan tekintélyt és népszerűséget szerzett, hogy alig tudott eleget tenni a jelentkező igényeknek. Pedig az ő tyúkjait csak továbbtenyésztésre vásárolják. Olyan híresek lettek, hogy Polónyi Manónak a parlagi tyúkról irt nagy munkáján is egy innen való hófehér tyúk és kakas portréja

ékeskedik. Egy tyúk egy szezonban átlag százötven tojást tojik, a tojás darabjáért ötven fillért fizetnek, a tenyészkakasok darabja pedig öt és tizenöt pengő között variál. Az adóhivatal meg ne tudja, de Kristó Sándor ezreket vesz be ebből a tyúkfarmból, pedig ő is megtehetné, amit a régiek, hogy csak a búzára tartson. Száz hold föld tartozik a tanyájához. Az édesapja híres volt a remek lovairól, neki van olyan szimentáli tehenészete, olyan bikákkal, amelyeknek darabjáért ezerötszáz pengőt kínálnak. Benn, a tágas úriházaiban, tele van légy szoba oklevelekkel, arany- és ezüsttermekkel, plakettekkel, serlegekkel, csupa kiállításra nyert elismeréssel. Még a szalon egyik sarkában is egy pihenő keltetőgép húzódik meg. De ott húzódnak a könyvespolcok is, roskadásig rakva mezőgazdasági, állattenyésztési szakmunkákkal. A gazda maga szerényen mutatja mindezt. Az ember nem tudja levenni a szemét erről a talpig vasból öntött, szépszál férfiról. Ingujban, rossz vászonnadrágban áll előttünk, ahogy ép a malacot etette, sötétbarna arcához oly jól illik komoly homloka, melyet a kalap árnyéka fehérén hagyott. Elvezet hallgatni, amint a tudomány és a gyakorlati szakismeret színvonalán az új, intenzív kisgazdaság problémáiról beszél.

*

Karasz Péter, akinél délután iszunk egy pohár bort, ugyanebből az ifjú gazdarendből való. Az új magyar középosztály kialakuló típusát képviselik mindannyian. Csupa erő, életrevalóság, értelmi kiválóság, energia mindegyik. Csak úgy árad belőlük a földhöz való közelség, a vele való összeforrttság nagy, nyugodt biztonsága, az újítás vágyával és öntudatos szellemével összekötve. Nem reprezentálna történelmi neveket, nem emlegetik az őseket, bár évszázados törzsek hajtásai. Az ősi enyingi Török-család ivadékaik itt lappanganak a határban gazdasorsban. A Bálint név ma is örökös közöttük. (Török Bálint uram gondolkodószéke, egy fekete, magyaros öreg karszék 1830-

ból, ugyancsak itt «álmosodik a tornácon, száz esztendő gondjait nyugtatva eresztékeiben.) Nem futkosnak hivatal után, nem törik a fejüket politikai sikereken s mégis egy új világot hordanak vállukon. Az az ötven, száz, százötven hold, amelyet a modern jés sokrétű tanyai gazdálkodás szolgálatába állítanak, többet ér és többet jelent a kezükön, mint ötven évvel ezelőtt a négylovas dzsentrién az ezer vagy kétezer hold jelentett. Még nincs történelmük. Még lenn, a völgyben, a homályban élnek, a hegycsúcsokat érintő nap még nem tartja számon őket Még nincs zárt osztályöntudatuk, magukat mástól megkülönböztető szellemük, még nincs tradíciójuk, de amit élnek és teremtenek, az arra készül, hogy átadják követésre, mélyítésre, fölemelésre utánuk következő nemzedékeknek. Nem a múltba néznek, nem is a ködös, kiszámíthatatlan jövőbe, de a jelent markolják, ölelik magukhoz, hogy diadalmasan megtermékenyítsék. Nincs bennük annyi könnyedség, annyi szín, annyi romantika, mint a régi magyar középosztályban volt. Nem találkoznak bennük a fény és árnyék olyan végletei. Lelki és szellemi habitusukban nem érzik annyira a hagyományok finomsága, nem adtak még ise költöket, se művészeket, se Írókat, se politikai vezéreket az országnak. De mindemmel sokkal több van bennük: egy nagy, szilárd ércfedezet szoliditása, keménysége, a nyers földből, a durva anyagiasságból egy fokkal már kilépő értelmiség roppant tartalékereje, az anyagi függetlenség és az erkölcsi épség nagy záloga s a faji öntudat szerény, mélyreásott forrósága. Nagy élmény velük lenni, szavukat hallani, ércmarkukat megszorítani s a kézszorításon keresztül, ahogy egymás szemébe nézünk, megindultan érezni ugyanannak a íeleknek, ugyanannak a közös ősanának távoli üzenetét...

VÁSÁRHELYI DŰLŐÚTON

Hódmezővásárhely a török hódítás alatt huszonkét elpusztult falu összetelepüléséből keletkezett. A csomorkányi dűlőben még állnak, szinte a földig leporladva, a régi templomromok. A »rossz templom« romjai, ahogy a határbeliek nevezik. A többi dűlőnevek: Mártély, Téglás, Vereskutas, Erzsébet, Hatrongyos, Szikács, Gorzsa, Batida, Koppáncs, mind egy-egy eltűnt falu határát jelentik. De ezeken romok sincsenek már, csak ásatásokból tudják, hogy falu volt itt is, ott is. Hogy lehessen egy ilyen óriási területet akár egészségügyi, akár szociális, akár iskolaügy tekintetében a kor színvonalán adminisztrálni? Ötvenhat népkör működik ma már szerte ezen a száznegyvenezer holdon. Van olyan, amelyik csak egy szerény, kis parasztszobából áll, s vannak aztán rangosak, egyenesen erre a célra emelt épületek, kölcsönkönyvtárral, italkiméréssel, olvasóteremmel. De hogy csak a tanyai postakézbesítés körül milyen állapotok vannak, arra jellemző a Vásárhelyi Újságnak az az indítványa, amelyet pár évvel ezelőtt kockáztatott meg ennek a kérdésnek rendezésére. Ez az ötlet abból indult ki, hogy miután minden egyes tanyai olvasókör vidékéhez legalább húsz-harminc olyan tanya számítható, amelyen többkevesebb ló és lóatermett fiatalember van, az olvasóköröknek egymás között kellene a postajáratot megszervezni, úgy, hogy ha kezdetben hetenkint háromszor küldenének a postáért, akkor egy hónap alatt egyre tizenkét postaszolgálat esnék. Ilyen megállapodás esetén, ha csak tizenkét lovas volna is a kör vidékén számításba vehető, egy-egy legénynek hónaponként csak egyszer kellene postaszolgálatra kiállnia. Ha pedig valamely kör vidékén huszonnégy

lovast lehetne beszervezni, akkor egy-egy legényre két hónap alatt egyszer kerülne a sor. Ez a terv azonban mind a mai napig nem került megvalósításra. A határnak se kisvasútja, se autóbuszjárata. Ezer-harmine kilométer törvényhatósági útjából 1926-ig csak ötven kilométer volt kiépítve.

*

A dülőúttól oldalt, amelyen nagynehezen előre-vánszorgunk, szelíd dombhajlat peremén szép, régi úriház búsul. A Piukovics-kuria ez. A hozzátartozó gazdasággal együtt valamikor része a roppant Konstantin-vagyonnak. A Konstantin-ház, görög kereskedőcsalád, kétszáz éve virágzik Vásárhelyen. Ugyanazt jelentette itt, mint valamikor a Mannók, Harisok, Gajzágók Budapesten. A családi nagy bolton, városi házakon kívül kétezer holdat szereztek másfél század munkájával. A vásárhelyi nép azt mondja, könnyű volt ez valamikor, hisz egy selyemkendőért lehetett egy hold földet kapni. így gyűlt fel a nagy vagyon. Mert százötven év alatt sok selyemkendő kellett a vásárhelyi lányoknak és menyecskéknek. A kúria utolsó lakója nagyúri passzióból gyönyörű kertet létesített itt, a domboldalon leereszkedő utakkal, árnyas lugasokkal, nyílt gyeptérségeken sötét tujákkal, ciprusokkal. Szerette a filozófusokat és költőket s egész rózsaligetet ültetett a legegzetikusabb fajtákból. A kert aljában halastó vize csillogott a fűzbokrok és ezüstnyárfák árnyékában s a ház szép, tágas terraszán gyakran üldögélt nyári hajnalokon, hűvös késő délutánokon, egy komoly, magas, körszakállas férfi. Tisza István sokszor töltött itt pár rejtett nyári hetet nagy politika idején, idebújva a messze világtól, s elnézett innen, a végtelen búzatáblák fölött. Ez régen volt. A rózsák és ciprusok filozófusa meghalt, a család elköltözött, a kert gazdát cserélt s most, mint egy Turgenyev-regényrészlet, múlik, enyészik, hervad, gazosodik itt, emlékektől roskadozva. Az utakat fölveri a gyep, a rózsák kiszáradtak, a

halastó vize nyálkás pocsolya lett s a terrasz kőkockái megroppannak a látogató lába alatt...

*

Csodálom, hogy az autó rég föl nem robbant már, vagy a föld meg nem nyílt alattunk, mióta a vásárhelyi határt járjuk. Az egész magyar jövőendő össze van zsúfolva ebben a kocsiban s miközben járt és járhatatlan utakon hánykódik, dülöng, rázódik velünk, idebenn három fiatalember rapszodikus, dühödt, hangos vitatkozásban marcangolja egymást. Majd hogy a nyelvüket el nem harapják egy-egy erősebb zökkenőnél. Nincsen magyar sorskérdés, irodalmi, művészeti, politikai, erkölcsi, gazdasági probléma, melyet föl ne dúlnának, nincs múlt, melyet elő ne ásnának, tekintély, amelyet meg ne forgatnának, revízió alá ne vennének, kétség, amelyet föl ne hánytorgatnának, igazság, amelyet részeire ne bontanának, hit, amelyet meg ne vizsgálják, remény, amelynek fátyolát meg ne lebbentenék. Mintha nem a vásárhelyi határban, a Hód-tó fekete földjén, vagy a szikes puszta poros marhacsapásain hánykolódnánk, egy bőr- és benzinszagú üvegketrecbe zárva, hanem egy pozsonyi kávéház gőzében ülnénk, a negyvenes évek jurátusai között, vagy még inkább egy orosz diákszobában, a nagy forradalom előtt, úgy fő, kavarog, füstöl, révedezik, lángol, birkózik, eszi magát ez a három egylélek, ugyanannak az arcnak három változata, hogy legyőzze a jelent és meghódítsa a jövőt, legalább így a képzeletbeli számovár mellett, itt, a kocsi belsejében. Az egyik a józan agrárdemokrácia híve, a művelt, modern kiskgazdagondolaté, a másik intellektuell-forradalmár, a naturalista és individuális világszemlélet fanatikusa, a faji erő és a tisztultabb Isten-hit csodálatos keverékével, a harmadik a tömegfegyelem, a fasiszta és hitlerista nemzetorganizáció szószólója. Az első a valóságban is kiskgazda, a második újságíró, a harmadik főispáni titkár. Alapjában véve mind egyet akarnak, ugyanazt a dolgot igenlik és bizonyítják a legellen-

téteőbb oldaláról s eziránt való buzgalmukban majdnem öltre mennek. Olyanok, mint az orosz legenda hősei, a hét egytestvér gyermek, akik elmentek az igazságot keresni, meg is találták túl az Óperencián, de az igazságnak hét oldala volt s mindegyik csak egyet látott belőle. Hazatérve, mindegyik azt vitatta, hogy ő látta az egészet, az igazit, s végül is halomra koncolták egymást ezért az igazságért.

A kocsiban forr, gőzölög a levegő, csodálatos szavaktól, csodálatos állításoktól, csodálatos argumentumoktól. Most az újságíró van felül, diadalmasan, most a kispálya egy józan, száraz szavával egy óriási hőllyagot szúr keresztül s ahogy az szétpukkad, sápadt hallgatás támad. Most a fasiszta győz egy pillanatra, hogy aztán egyesült erővel a mélységbe rántsák, szavak özönébe fullasszák. Most ravaszul hízelegnek egymásnak, hogy megejtsék egymást, most epés, brutális valóságokkal verik fejbe, most andalogva járnak egy közös ösvényen s most együtt repülnek egy megoldott fantázia szárnyain a csillagok felé. Behunyom a szemem s hallgatom ezt az örvénylő zűrzavart, ezt a tragikus, reális, romantikus szárnycsattogtatást, s mintha az Ady Endre vörös gályáján ülnék. Valami dűlőúton járunk, sárguló kukoricatáblák suhognak a szélben, a nap most bukik le a messze város fölött, körülöttünk mindenütt a megmozdíthatatlan, fekete föld iszonyú hallgatásban. Repülj hajóm! Zötyögj, bukdácsolj, te szegény, rozoga autó:

*Új horizontok libegnek elébed,
Minden percben új, félelmes az élet,
Repülj hajóm!...*

*

A vásárhelyi határban a birtokmegosztás a háború előtt hozzávetőleges számokban ezt a képet mutatta: egynyolcad telken aluli törpebirtokos volt 5000, öt holdtól tíz holdig 1400, húszholdas 1400, negyvenholdas 1200, negyventől nyolcvan holdig 450, nyolcvantól száz holdig 90, száz katasztrális holdon felül

ötszáz holdig 70. Ez kerekaszában 10.000 gazda. 1910-ben a városi lakóházak száma 6200 volt, a tanyaé 5100. A népesség proletarizálódása azután nagy léptekkel haladt előre. Ma legalább ötezerre rúg a földvagyon nélküli kisemberek és napszámosok száma, körülbelül ugyanennyi az ipari munkásságé. Ezek a szociális és vagyonbeli ellentétek a kilencvenes években véres tömegszendülésben törtek ki. Ekkor alakították itt meg a földmunkások a szocialista kört, amelynek alapszabályait a belügyminisztérium nem hagyta jóvá. A rendőrség elkobozta a körhelyiségben talált szocialista iratokat s a mozgalom vezérért, Szántó Kovács Jánost, letartóztatta. Elfogatására nagy tömeg sereglett össze s Szántó Kovács János, bilincseit rázva, tüzelte az embereket: Ne hagyjatok el, elvtársak, szabadítsatok ki a kutya urak kezei közül! A nép között futótűzként terjedt el a letartóztatás híre s másnap a négy-ötezerfőnyi tömeg vonult fel a városháza elé. Kőzapot zúdítottak az ablakokra s Vesszenek az urak! kiáltással be akarták dönteni a kapukat. A csendőrség sortűzet adott a lázongókra s ezek már-már szétfutottak, amikor egy Lukács Mari nevű asszony éktelen ordítással támadt rájuk: Gyávák vagytok, ha elszaladtok, itt vannak a karók, verjétek agyon a kuttyákat! A feldühödött tömeg nekirontott a városháza körüli sétátnak, gyökerestől kitépte a karvastagságú növendékfákat, felszaggatta az ucca burkolatát, kőzapot zúdított a városházára s rátámadt a néhány csendőrré, akik tehetetlenül állottak a felbőszült ezrekkel szemben. A zendülést csak nagynehezen lehetett a szomszédvárosból hozott katonaság segítségével elfojtani. A véres vasárnapnak egy halottja, igen sok sebesültje volt s több mint hatvan lázongót letartóztattak. A zendülés után a hatóságok a nyomozás során olyan értesülések birtokába jutottak, hogy ez csak bevezetője akart lenni egy nagyobb és véresebb parasztlázadásnak, amelynek főbb pontjai Orosházán, Makón, Szentesen, Csorváson és Hódmezővásárhelyen voltak...

BARÁTSÁG!

A földmunkások szakszervezetében Jó estét kívánunk, de nem nagyon viszonzják. Mindjárt rájövünk aztán, hogy másképp kellett volna kezdeni. Aki ide betér, azt mondja: Barátság! Ezzel köszön és ezzel felelnek neki. Ez olyan jelszó itt, mint a bányászok között a Jószerencsét! A szolidaritás, a munkássorsközösség jelszava. De azért van benne valami erőltetett. Olyanformán hangzik, mint valamikor a magyar legénység szájából az idegen, a német kommandó szavai. Megtanulják, daczból, demonstrációból, pártfegyelemből, de valahogy mégis a régi adjon Istenre jár a nyelvük.

A szakszervezeti helyiség egy uccára nyíló, hosszú, füstös szoba, közepén öreg biliárdasztal. Egy kiégett villanylámpa fényénél három gondterhelt ember azon bökdösi a golyókat. A fal melletti padokon hárman-négyen újságot olvasnak, egy öreg magyar fejére húzott kalappal szundikál. A falakon mindenféle szocialista plakátok, jelmondatok; nagyvárosi proletárklisék, egy ultramodern művészet nyelvén elmondva, az ipari szegénység képzeletvilágából. Ide azonban csupa földszínű, földet túró szegény ember jár. Legnagyobb panaszuk, hogy a környékbeli falvak, Dorozsma, Mindszent, Sándorfalva, Szegvár, munkássága, miután odahaza munkát nem kapott, elárasztotta a vásárhelyi határt, rálicitált a helybeliekre s elvitte keresetüket, amit az aratás után vártak volna, s ami a félirevalót jelentette volna nekik. Eddig egytizedrésztért ment itt az aratás, az idén a nagy konkurrencia folytán egytizenharmadért is vállalták. A földművelésügyi minisztérium egy kiküldöttje a cséplés alkalmával húsz gép közül tizennyolcnál más

határbeli munkásokat talált. A másik csapás, hogy a katasztrófális kukoricatermés folytán, – holdankint átlag két-három métermázsa – a részes művelők itt is teljesen megbuktak, sokan közülök ki se mentek, hogy letörjék a magukét. Nem volt érdemes. Hat-hétezer ember jórészt napszámosmunkából él itt s ezek nagy része márciusban már az új keresetre szedett föl adósságot. Aki az aratásnál vagy más mezei munkánál keresett valamit, abból törlesztette. De mit csinál a többi? A városi hatóság bevallása szerint is a mezőgazdasági munkásság hetven százaléka nem tudott az idén foglalkozáshoz jutni. A tavalyi és tavalyelőtti állapothoz képest nyolcvan százalékkal romlott a helyzet a munkanélküliség tekintetében. Ezek a szegények azzal vigasztalják itt magukat, hogy legalább a gazdáknak is rosszul megy. Nem adnak nekik a bankok kölcsönt, ha megtudják, hogy adót akarnak fizetni belőle.

*

Közben megérkezik Erdei István, a helybeli szociáldemokrata párt és az úgynevezett szakszervezeti bizottság titkára, Berta Mihállyal, a párt egyik oszlopos emberével. A titkár fiatal, vékony, szőke kis ember, olyan, mint egy diák. Mellette az öreg Berta Mihály uram, csendes, méltóságtartó valaki, beillene juhászsamadónak vagy tanyagazdának. De ő ennél is több, egyetlen földmunkástagja az Országos Mezőgazdasági Kamarának. Szemmelláthatóan büszke erre a pozíciójára. Nincs az a svádája, mint a titkár úrnak, furcsán is állnak neki a szakszervezeti zsargon kifejezései. Olyan megfontoltan ejti a szót, mint Deák Ferenc a kiegészési tárgyalásokon.

Beinvitálnak bennünket a titkári szobába, egy fehérre meszelt, rideg kis helyiségbe s itt nagy vita keletkezik köztünk. Az integritás, a királykérdés, a földreform, mind szóba kerülnek. Szemrehányást teszünk nekik; miért engedik, hogy a párt teljesen zsidó vezetés alá kerüljön? Hisz azok semmit se éreznek át az ő bajaikból. Mi fűzné a magyar szegénységhez

őket, ezeket az örökidegeneket. Erdei úr erősen bizonyítgatja, hogy mindent megtesznek a vidék erősebb érvényesülése érdekében. A múltkor is nagy összetűzésük volt egy pápaszemes, borzas, borotvált fiatal úrral, akit ideküldtek a pártgyűlésre, s aki berlini példákkal és német tudományos munkákat idézve, nagy fölénnyel akarta kioktatni a vásárhelyi részeseket és kubikosokat a saját bajaikról és azok orvosszereiről ...

– Mi is nemzeti alapon állunk – mondja Erdei úr. Tudjuk, mit jelent az ország feldarabolása, hisz a mi munkásaink is eljártak innen Vásárhelyről jiss Horvátországba, Fiúméba, Erdélybe, s ennek most vége. De ezt csak más politikával lehet reparálni, mint a mostani. Mi nem akarunk se a csehek, se a románok rabszolgái lenni, nem akarunk a kisántántba beolvadni. De a magyar polgárság, a magyar értelmiség miért nem foglalkozik a mi bajainkkal, miért nem törődnek velünk? Ha a szegénység azt látja, hogy az urak teljesen cserbenhagyják, azok után megy, akik mégis csak szót emelnek érte. Mi más politikát csinálunk, mint az urak, de miért ne érthetnénk meg egymást nagy dolgokban, mikor mi is magyarok vagyunk...?

Ezek az emberek alapjábanvéve ugyanazt a nyelvet és ugyanazt az ideológiát beszélnek. Gondolkozásukban, követeléseikben, frázisaikban, igazságaikban sajátos módon szövődnek össze a régi függetlenségi szólamok, a Kossuth-kultusz proletarizált programpontjai, a budapesti nemzetközi szociáldemokrácia tanítételeivel, agitációs és sajtóbeli szakkifejezéseivel. Ez a két oly ellentétes világ házasodik össze ezeknek a földműves szakszervezeti titkároknak, elnököknek, vezető korifeusoknak okfejtéseiben. A kossuthi eszmekörből a szabadságjogok, a földfelszabadítás gondolatai, a hazafias, nacionalista radikalizmus szemlélete, a szocialista tanításokból a szervezkedés, a tömegszolidaritás fontossága, az osztályellentéték éles tudata

s a hatalmi szerepcsere ambíciója az urakkal, a kisebbséggel szemben. A csongrádi és békési agrárszocialista mozgalmakban kezdettől fogva ezek az összetevő erők találkoztak. Ezek nyertek kifejezést a Táncsicsék, Achim Andrásék, Mezőfiék agitációjában s maga a hivatalos szociáldemokrácia is, ha boldogulni akart, kénytelen volt koncessziókat tenni az így értelmezett nemzeti gondolatnak s kénytelen volt a félpolgári félkisgazda demokrácia szólamaiból és követeléseiből sokat átvenni, hogy jobban megérttesse magát s közelebb juthasson ezekhez a tömegekhez. Marxról, vagyonközösségről, kollektívizmusról hiába beszélt volna itt azoknak, akiknek örök égető vágya, végcélja a földtulajdon, a saját kis telek, a saját kis birtok tudata és büszkesége. De ezen túl is mindenféle helyi engedményeket kellett tenni, a vidékről vidékre vagy városról városra változó viszonyok szerint. Ahol latifundium, nagybirtok volt a határban s annak számlájára lehetett írni a föld- és munkanélküliség panaszait, *ott* elsősorban *ez ellen irányult az agitáció*. Ahol városi birtokok vannak, ott azok mikénti felhasználása az egyik fő programpont. Ahol erős nagygazdaosztály van, azokkal szemben éleződnek ki a követelések. Ahol a közigazgatás nem egészen intakt, erre a helyi korrupcióra vetik magukat. Ahol ipari üzemek szívják fel a féllábbal és félszívvvel még mindig mezőgazdasági napszámosrétegeket, ott erősebb antinacionalista húrokat lehet megütni. Ahol lecsúszott, eladósodott kisgazdarétegek kerülnek hatáskörükbe, ott meg kell találni a parasztdemográfia szótárát. A kubikostömegek számára a földmunkákról, csatornázásokról, vízszabályozó, öntöző tervekről kell programot készíteni. Es így tovább, hogy e változaton túl nagyban és egészben ugyanaz a gondolat szöjje át és abroncsozza össze az egészet.

*

A szervezés és agitáció sikereit, az elégedetlenségen, az egészségtelen birtokviszonyokon, az anyagi ellentéteken, a munkanélküliségen kívül, nagyban meg-

könnyíti az a körülmény, amelyre már Vadnay Andor is célzott: a piacokon való folytonos fömegben való ácsorgás, ami voltaképpen állandó gyűlésezést jelent, a közös bajok állandó hánytorgatását és a közös szenvedélyek kialakulását. Az, amit a gyárakban és műhelyekben való kollektív munka, a közös sajtó, a szakszervezeti élet hozzáad az egytípusú ipari munkáslélek kialakulásához, azt itt elvégzi ez a reggeltől estig való kényszerű tétlenség, ez a szörnyű ácsorgás. A szociáldemokrácia térhódítása és azok a meglepetések, amelyeket ezen a téren a legközelebbi esztendőök, a parlamenti és községi választások tartogatnak, mindezenfelül még egy körülményre vezethetők vissza. Az úgynevezett értelmiségi, vezető társadalmi és hivatalnoki rétegek csodálatos közönyére és tehetetlenségére ezzel az egész mozgalommal szemben. Bármily lehetetlennek látszik is, voltaképpen az egész Alföldön soha kísérlet se történt arra, hogy ez az értelmiség kezébe vegye ezeknek a tömegeknek lelkét, hogy hivatalon kívül, amelyet mint megyei vagy városi tisztviselő betölt, vagy amelyet mint lelkész, orvos, mérnök, ügyvéd teljesít, érdeklődést mutasson ezeknek a rétegeknek bajai, szociális elégedetlenségük okai iránt s velük karöltve próbálja a gyógyítószereket megkeresni. Csodálatos előítéletek, csodálatos szűk szemhatár, az úgynevezett úri hivatottság csodálatos értelmezése állott gátként közöttük áttörhetetlenül.

Senkinek se jutott eszébe, hogy akár tisztán gazdasági érdekképviselő alapján, szakma és foglalkozás, szövetségi, altruista munkaközvetítési alapon megszervezzék őket, mint Steuer György csinálja most a kubikosok között, vagy mint Nippold János a szegedi kisbérlok között. A szétforgácsolt s csak választásokra összeverődő kigazda és polgári pártok pedig céljaiknál és inszurrekciós jellegüknél fogva nem tudják őket magukhoz vonni. Velük szemben állandó a központi hatás a szocialisták részéről. Elég egy párttitkár, a sajtó, időről-időre egy-egy röpirat, egy-egy gyűlés és megvan a siker.

Ha ezek a rétegek már régebben résztvehetek volna a törvényhatóságok életében, sokat enyhültek volna a társadalmi és osztályellentétek. A személyes érintkezés, a közügyek és az anyagi-lehetőségek közelebbi ismerete hatott volna rájuk, a növekvő felelősséggel együtt mérséklődtek volna túlzásaik s az általános irrealitások helyett a valósághoz alkalmazkodva kellett volna céljaikért küzdeniök. Ez az érintkezés használt volna az értelmiségnek is. Embereknek ismerte volna meg azokat, akikben eddig csak lelketlen agitátorokat és uszítókat látott s ezzel együtt kiszélesedett és elmélyült volna benne az a szociális érzék a munkás- és a kisgazdaszegénység érdekei iránt, amely olyan sokszor annyira hiányzott s a tisztára közigazgatási, sokszor csak zárt klikk-érdekeket szolgáló adminisztráció szemhatára és hivatásérzete is kitágult volna. Most, hogy ezek a rétegek csak nagy és elkeseredett harcok árán jutottak idáig, tele az általános nyomorúság kétségbeesésével, sok mellőzés elfojtott dühével, bosszúvágyával, kiszámíthatatlan, mit fog jelenteni megerősödésük vagy felülkerekedésük, milyen rázkódtatásokat a nagy alföldi közösségek anyagi és közigazgatási életében.

Ahol erős kisebbségben kerültek be szocialista bizottsági tagok a törvényhatóságba, a vezető értelmiség itt is, ott is bevallja, hogy nem is olyan veszedelmes emberek ezek, nem is olyan műveletlenek. Sokszor pedig egyenesen sok értelmességet, józan ítéletet, gyakorlati érzéket mutatnak a városnak vagy a vármegyének közös gondoljaival szemben. Együtt lehet velük dolgozni. Amire viszont Karasz Péter azt mondja nekünk Hódmezővásárhelyen:

– Ez igaz, ha úgy táncol az egész magisztrátus, az egész adminisztráció, ahogy ők akarják! Mert nálunk, például, csak tízen vannak, de mindent ők kezdeményeznek, mindenki rájuk figyel. Ők mindig egyet akarnak. A polgári és gazdatársadalom viszont alá van ásva, párt, felekezeti, személyi és anyagi érdekellentétektől. Egyébként is senki se meri magát exponálni, csak úgy a fal mellett állnak. Nem lehet tudni,

mit hoz a jövő, *hátha* ezeké lesz a többség legközelebb, mi lesz akkor velünk?

*

Erdei titkár átnyújtja nekünk azt az emlékiratot, melyet a munkanélküliség hódmezővásárhelyi problémáiról a párt a kormányhoz fölterjesztett. Ebben a memorandumban óvodák, napközi otthonok, mezőgazdasági szakiskolák létesítését kívánják, sürgetik új rendőrségi palota építését, a városi múzeum és közkönyvtár kibővítését, az állami útburkoló-program végrehajtását, a városi csatornahálózat létesítését, munkás és tisztviselő családházak építését. A földmunkás-nyomorúság enyhítésére azt kívánják, hogy Hódmezővásárhely egy félkör alakú csatornával köttessék a Tiszához, vagy pedig a város határán keresztül építsenek egy hajózható csatornát a Tisza-Maros között, mert enélkül nem lehet gyümölcs-, zöldség- és kertkultúrát létesíteni. Négy-öt százalékos hosszulejáratu állami kölcsönt is sürgetnek. Mindezek nélkül az ezeröt száz ipari, a négyezer földmunkás és a körülbelül ezer kézműiparos nyomorúságán nem lehet segíteni. A memorandum azzal végzi, hogy azon a helyen, ahol Árpád vezér leszármazottai élnek, nem dologtalan emberek, de munkájuk után megélhetést akaró hasznos polgárok akarnak ők is lenni, közös hasznára az ezer sebből vérző maradék országnak. Azt mondja még, hogy ha a munkásság mostani vezetői nem tudnak érvényt szerezni ezeknek a követeléseknek, akkor egy olyan balratolódó áramlat fog jönni, amely a francia forradalom girondistáinak szerepére és sorsára juttatja őket is.

Késő éjjel van, mikor elválunk. Kezet szorítunk a sötét folyosón s Erdei titkár úr mégegyszer megállít: – Mit gondolnak az urak, mi lesz ennek a vége?

A szeme olyan furcsán néz ránk, valami bujkál mögötte. Bizonyára az a nagy titok, amelyet még csak ők tudnak és amelyet senkinek se lehet elárulni.

BÖRTÖNBEN

Mindszent, Szegvár

Két nap óta mintha börtönben vagy óriási vas-ketrecben járnánk. Forgunk körbe-körbe s akármerre indulunk, minden oldalról ugyanazokba a korlátokba ütközünk. Valami névtelen sötétben keressük a kilincset, amely megnyitná előttünk a szabadba vezető ajtót. Sokszor már mintha rátapintanánk, megragadjuk, de nem nyílik, vagy ha kitárul is, úgy még mélyebb, még bizonytalanabb sötétségbe torkollik. Mi önként léptünk ebbe a reménytelen körbe s ha emlékeit, benyomásait, az élete iránt való érdeklődést örökre magunkkal visszük is, fizikailag mégis kiléphetünk belőle, amikor akarunk. De mit érezhetnek azok, akik lelkileg vagy képzeletben, álmaikban vágyaikban léphetik csak át ezeket a börtönrácsokat, a valóságban nem mozdulhatnak túl könnyörtelen sorompóikon s itt kell forogniok körbe-körbe a Dante Infernojában? Akik kénytelenek mindennap újra kezdeni s mindennap ugyanúgy végezni ezt a körforgást, a szabadulás minden esélye nélkül? Milyen lelkiállapotot fejleszt ki ez a szakadatlan egy körben való topogás, hasonló a régi rabokéhoz, amelyet azok a taposómalomban végeztek, azzal a különbséggel, hogy ők akármilyen gépies, állatias munkát, de mégis csak munkát teljesítettek, foglalkoztatva voltak. Itt azonban talán ép az a legszörnyűbb, a munkával járó fizikai és lelki lekötöttség, elfoglaltság hiánya s az utána való hasztalan epekedés. Milyen gondolatokat halmoz fel ez a tehetetlen körbe-körbejárás azokban, akik napokon, heteken, hónapokon át húzzák maguk után rabláncait? Milyen kétségbeesést, mi-

lyen dühöt vagy fásultságot, vagy milyen elhatározásokat?

Pedig ezek a kubikos táborhelyek, Mindszent, Szegvár, Csongrád, mind nagy, külsőleg csendes, rendezt községek. Hatalmas, széles uccák, gonddal megszelt házak, sok fa, sok ég, sok levegő mindenütt. A városi vagy külvárosi tömegszegénység ismert jeleiből, külsőségeiből, a piszokból, zsúfoltságból, sötétségből itt semmi se látható. A magyar szegénység itt e nagy levegő, e tiszta falak, e rendezt, katonasorba állított házak mögött lappang, titkolja magát. Sehol, sehol a világon ennél büszkébb, szemérmesebb, arisztokratikusabb, magát rejtve rejtőbb szegénységet. Ez nem ordít, mint a városi proletariátus, pedig micsoda hangjai lehetnének. Ez nem megy rongyait mutogatni az uccára, nem csinál magából, szegénységéből tömegdemonstrációt. Nem gyűlésezik, nem tüntet, ablakot be nem ver, rendőroket meg nem támad. Ennek nincs sajtója, nincs parlamenti képviselője, pártja, amely sérelmeit, követeléseit napról napra a nyilvánosság előtt felhánytorgatná. Ez a világ legjózanabb szegénysége. Ez nem iszik, nem kocsmázik, a hatóságokat respektálja. A templomokból, különösen a férfirésze lassan elidegenedik ugyan, de Istent káromolni nem szokott. Kenyéren és hagymán él hónapokon át és úgy tud várni, mint semmi más nép a világon. Ezek várnak itt ezer és tízezerszámra, ezek mögött a hadisorban álló, egyforma kis házak mögött, ebben a roppant világos, levegős börtönben és járnak körbe-körbe a szabadulás reménye nélkül...

*

Mindszentnek tizenkétezer lakosa van nyolcezer holdas határral. Kétezeröttszáz-háromezer kubikos-család él itt, ezek hetven százaléka teljesen munka nélkül van. Csak tavasszal volt az algyői, vagy mint ők mondják, a gyevi csatornánál hatvan-nyolcvan embernek munkája, később Péter-Pál körül valami ötvennek két hétre. A legtöbbnél egy szem búza nincs a

kamrában. Domokos Árpád főjegyző úr, Erdélyből ideszakadt ember, értelmes, széles látókörű tisztviselő, úgy szereti őket, mint a gyermekeit. Viszont a kubikosok is úgy beszélnek róla, hogy igen derék »alkalmas« ember. Tudják, hogy jó szívvel van hozzájuk, de hát ő se tehet semmit, szegény. A főszolgabíróról is ilyen sajnálattal beszélnek. Ahhoz is hozzáteszik, hogy szegény, mert az se tehet sokat. Pedig ezek a mindszentiek még a kubikosbirodalomban is külön márkát jelentenek, ők végezték két éven át 1909-től 1911-ig a ferencvárosi nagy pályaudvar földmunkálatait. Egymillió köbméter földet emeltek ki akkor. Egy osztrák érdekeltség pár évvel ezelőtt szemet szállított a derékegyházi uradalomnak. Egy egész teherflottával jelentek meg a Tiszán s a szállítmány kísérői két hétre kalkulálták a kirakodást. Meleg nyár volt, s gondolták, strandolnak egyet a Tiszaparton. Csak sajnálkozva mosolyogtak rajta, mikor a mindszenti kubikosok, ezek a csupa csont-bőr emberek megjelentek a sleppeken. No, ezek szegények három hétig se fognak elkészülni a dologgal. És öt nap alatt ki volt takarítva az egész szenesflotta s az osztrákok mehettek vissza, ahonnan jöttek. Azt mondták, hogy ilyent még soha életükben nem láttak, de nem is hitték volna, hogy ez lehetséges.

Domokos főjegyző úr azt tartja a legszomorúbb és legjellemzőbb tünetnek a kiscgazdatársadalom általános elszegényedésére, hogy a többgyerekes gazdák fiai, akiknek már nincs min osztozkodniuk, szintén kubikosoknak mennek. Vagyis a fölemelkedés helyett ők is lefelé züllenek. Konkurenciát csinálnak a hivatásos kubikosoknak, akik csak azt ismerik el maguk közt, ilyenek, akinek már az édesapja is ezt a mesterséget folytatta s legalább egyszer már a külföldön is megfordult valahol.

*

Szegvár tizenkétezerholdas határa hét és félezer ember között oszlik meg. A lakosság nagy többsége teljesen földnélküli. Verdon Lajos plébános úr sze-

liden, de nagy rezignációval beszéli el, hogy egyre többen lesznek olyanok, akik vasárnaponként következetesen eljárnak a templom mellé, ott csoportosulnak egész délelőtt a bejárat előtt, de arra soha rá nem szánják magukat, hogy belülkerüljenek. Nem lehet borzasztóbbat elképzelni ennél a néma, dacos tüntetésnél. Mindig ugyanannak a tömegnek sorfala között kell a templomba bemennie. Egyik-másik ha megbillenti neki a kalapot, egyébként csakúgy félszemmel néznek utána. Vagy utána se néznek, egyszerűen háttafordítanak.

Egész sor mindenféle gazdakör van a községben, függetlenségi kör, a 48-as kör, az újteleki gazdakör, de ezek mind külön-külön maguk közt élnek. Egyik soha nem érintkezik a másikkal. Ha a pap vagy az intelligencia valamelyik tagja előadást tart az egyik körben, azt a másik kör tagjai a világért meg nem hallgatnák. Ha azt akarja, hogy azokhoz is szólhasson, mindegyiknek külön kell tartani előadást. A munkanélküliek most csöndesen viselkednek, de általában mindennap kétszáz-háromszáz ember szokott megjelenni a községházán reggelenként, hogy munkát sürgessen. A hatósági orvos, ha beteghez hívják, akárhányszor azt állapítja meg, hogy az illető két-három nap óta még kenyeret sem evett. Egyszerűen az éhség verte le a lábáról. De ezt magától egyik sem vallaná be, annál sokkal büszkébb. És büszkébbek annál is, semhogy kérni menjenek.

Megállunk az öreg parókia kapujában. Az őszi alkonyat csöndességében, véges-végig a széles, nagy uccán, sehol egy lélek, se fel, se alá. Állunk egy kicsit, hallgatunk, és a főtisztelendő úr azt mondja:

– Úgy-e, kérem, milyen üresség ez, milyen csend van itt! Csak ha valami történik majd hirtelen, akkor eszmélünk rá, mi lappangott e nagy csöndesség mögött ...

*

Lehet a kubikosproblémán segíteni, s ha lehet, a mezőgazdasági munkanélküliség általános orvosszereivel, vagy ezektől külön, csak speciális orvosszerek-

kel? Legalább huszonötezer ember az, a családtagokat nem számítva, akik két-három nemzedék óta ebből a speciális munkából élnek. Milyen méretű állandó csatornázási, vasút-, kikötő-, útépitési munkálatok kellenének ahhoz, hogy ennyi ember állandóan foglalkoztatva legyen? És hol vannak ezek a nagyszabású munkák, vagy csak a terveik is? Nyilvánvaló dolog, hogy ha Csonkamagyarország igazán konszolidációs politikát akart volna követni az első pillanattól kezdve, ha a saját életfeltételeihez alkalmazkodó gazdasági és gyakorlati reformpolitikát követett volna, ami egyben a jövő Nagymagyarország politikáját is jelentette volna, minden más igényt, problémát félretolva, neki kellett volna feködni az alföldi csatornázási, telepítési, közlekedési feladatoknak. Ha ezt teszi, ha programot csinál erre és ezt évről-évre következetesen végrehajtja, ma nincs kubikosprobléma, vagy legalábbis nincs ebben a mértékben. S ami a legfőbb, meg van nyitva, meg van törve az út a biztosabb, a virágzóbb jövő felé. Mindebből semmit se csináltunk, de most is csak ugyanazt lehetne csinálni, amit elmulasztottunk. A nagy öntözőcsatornák létesítése átmeneti időre, de hosszú éveken át megoldotta volna a munkanélküliség kérdését s egyben biztos alapját adná az alföldi gazdálkodás forradalmi átalakulásának. Csak így lenne elérhető, hogy újra Középeurópa éléstára legyünk, nem vágómarhában, búzában vagy kukoricában, hanem gyümölcsben, tejben, zöldségben, aprómarhában s az intenzív föleikül túrán fölépülő mezőgazdasági ipar ezerféle termékeiben. A konzervektől kezdve, a kosárfonóüzemen folytatva, a mesterséges haltenyésztésig és netalán a rizstermelésig is. Hol van erre a kultúrfölelyre, hol van az akarat, a belátás, az elhatározás?

Az ember kétségbeesésében arra gondol, nem lehetne az egész Alföldet, ezt az elsülyedt és föltámasztásra váró Tigris- és Eufrates-vidéket városaival, tanyaival, szikeseivel, fekete földjével, iszonyú puszta határaival, százezernyi munkanélküli munkásságával emberestől, állatostól, természeti kincsestől együtt

bérbeadni valami amerikai trösztnek? Hogy az a maga millió holdakat felölelő stílusával, anyagi és technikai eszközeivel, csak a produktivitás szempontjait nézve, csináljon belőle itt, Európa közepén, azt, amit ez a vicinális, békaszemhatárú, tehetetlen, pártpolitikára méretezett magyarság sohase fog megcsinálni: kétannyi magyar ember számára, mint amennyi most lakja, életet, virágzást, boldogulást!?

A CSONGRÁDI HAJNAL

Csongrád, szeptember

Ha másutt, mondjuk Angliában, egy ilyen nagy-szabású és állandó jellegű szociális és gazdasági válság sújtja a lakosság valamely rétegét, vagy az ország valamely vidékét, a kormányzat és a parlament nyomban felfigyel rá, legalábbis érdeklődik iránta. Parlamenti vagy minisztériumi szakbizottságot küldenek ki, vagy egy kormány megbízottat, hogy tegye tanulmány tárgyává a kérdést, tegyen javaslatokat megnyugtató megoldására. Nem csinálnak se bürokráciát, se pártpolitikát a dologból s ha radikálisan nem is tudnak segíteni egy-egy problémán, de beiktatják a hivatalos nemzeti gondok közé, napirenden tartják és nem engedik, hogy abszurdumokig fajuljon, szégyenére az országnak és a társadalomnak. Ki törődik nálunk a kubikoskérdéssel? A mezőgazdasági munkanélküliség iszonyú számaival? Hol van az az állandó fórum, amely lehajolna jelenségeihez s hivatalos, kormányzati vagy érdekképviselői nyomatékával mindent megkísérelne vele szemben? Maga a polgári társadalom ezer gondtól sújtva, saját bajaitól elnyomva, nem is látja az agrárszocializmus viharfelhőit. A polgári sajtó vagy publicisztika nem érez szolidaritást vele, nem lát benne érdekességet. A hivatalos tényezők csak annyi tudomást vesznek róla, amennyire hivatalból kénytelenek. Nem marad más barátjuk, mint a rájuk sandító demagógia, szocialista vagy polgári álöltözetben...

⁴ A Korona-fogadó előtt találkozunk Steuer Györgygyei, a kubikoskerület képviselőjével. Vele különben nehéz nem találkozni, akármikor jövünk ide. Ő itt

futkos fáradhatatlanul, szervez, biztat, kapacitál, a szocialistákkal vitatkozik, a hatóságoknál zörget, kilincsel, munkát hajszol, közvetít, segítséget, megoldásokat keres, érdeklődést kényszerít ki, fenyeget, sokszor kétségbeesik, hogy aztán megint csak újra kezdje az egészet, s hogy Budapesten ugyanezt csinálja. Minisztériumok süket ajtóit rázza, a parlamentben általános nembánomság közben esdekeljen az embereiért s figyelmeztessen a veszélyre, a hallgatás és közömbösség veszélyeire. Lestrapálta, tönkretette már magát ebben az évek óta tartó lótás-futásban, de annyira magáévá élte ezeket a gondokat, mióta megismerte ezt a népet, nem bír megnyugodni pusztulásába, ha ő maga belepusztul is. ő egymagában, parlament, hatóság, munkaközvetítő iroda, pártvezetőség, jótékonyági akció együtt és egyszemélyben. Nagy dolgokat nem tehet, ehhez se hatalmi, se anyagi eszközei nincsenek. Könnyű annak, aki ilyenekkel rendelkezik. Csatornákat nem ásathat, utakat nem építhet, kikötőt, pályaudvart nem létesíthet, hát legalább kirimánkodni szeretné ezeket a magasabb hatalmaktól, hogy munkát, kenyeret biztosítson az övéinek. Az alföldi mezőgazdasági munkáskérdésnek régóta egyik árnyékoldala a munkaközvetítők kizsákmányoló, kiuzsorázó szisztémája. Az aratási és cséplési munkáknál, vagy a nagyobb szabású földmunkálatoknál, ahol a kézierő tömeges felhasználásáról van szó, ezek a professzionista munkaközvetítők tartják markukban legtöbb helyen a garasra éhes szegénységet, ők tobozzák és szállítják a rendeltetési helyre, persze, legtöbbször úgy, hogy a haszon nagyobbik része az ő kezükön maradjon. Ezen a bajon próbált segíteni Steuer, amikor megcsinálta Csongrádon az úgynevezett munkavállaló szövetkezetet, amelynek az a vezérgondolata, hogy altruista alapon, minden hasznot a szövetkezeti tagoknak juttatva, biztosítson ezeknek munkát és keresetet. Derék munkatársai, Boér Antal, Wickl Frigyes igazgató-tanító, vitéz Hajdú Mihály mérnök, elbeszélnek, micsoda erőfeszítésbe került, a meggyőzés és rábeszélés milyen munkájába, míg sike-

rült ezt a szövetkezeti gondolatot megkedveltetni, realitását és életrevalóságát bebizonyítani a csongrádiak között. Milyen nehezen lehetett kivonni az embereket egyrészt a szocialista agitáció, másrészt az érdekelt kubikosközvetítők kezéből. A szövetkezet pár évvel ezelőtt létesült s ma több mint kétszáz fizető tagja van. Ennek közvetítésével kapták meg a csongrádi kubikosok a Csongrád-kecskeméti többkilométeres útszakasz építését, ők végezték a csepeli szabadkikötő és az ottani belga kikötő munkálatait. Ők dolgoztak a balatonedericsi tőzegkitermelésnél, résztvettek a Rába-Rábca mederkotrásában s most is állandóan hetven-nyolcvan embert foglalkoztatnak a szeged-baksi-út munkálatainál. A szövetkezet a tiszta hasznót az elvégzett munkaórák arányában osztja ki a tagjai között. Most már csinos, rendes, saját házuk, körhelyiségük van, a maguk erejéből. Az elmúlt télen ötven tag gyermekét cipővel látták el, százötven gyerekcipőtalpalást végeztek, ruhákat és könyveket osztottak ki, a szövetkezeti jóléti alapból szülésnél, halálózásnál gyorssegélyeket, kisebb kölcsönöket adnak. A kubikos-gyerekek iskoláztatását elősegítik. Csak a gimnáziumban húsz olyan tanuló van, akinek apja a kubikosrendhez tartozik.

A csongrádi munkásság nagyobb része aratási és cséplési munkához se jutott az idén, pedig a nyáron nyolcvanhét cséplőgarnitúra dolgozott a határban. Nagy András, egy alacsony, kis, fekete ember megszólal a sarokban és azt mondja, hogy a múlt év október óta összesen háromszáz pengőt keresett. A fakereskedők csak úgy adnak hitelt a kubikosoknak, ha mindjárt beadják nekik a kis ház telekkönyvét is. A tízholdas gazdák is maguk és családjukkal dolgoznak, napszámot nem fogadnak. A szomszédok azt mondják egymásnak: ma nálatok aratunk, holnap ti jöttök hozzánk Pozsár János főlemegeti, hogy Bethlen miniszterelnök úr, ittjártakor, arra biztatta őket, térjenek át a bolgár kertészetre. – Áttérnénk mi, kérem, akár mire, de hol, kinek a földjén kezdjük, mikor magunknak nincs egy talpalatnyi se? Bérelni meg ugyan

mivel béreljük, ahhoz is pénz kellene. Alapjában véve ugyanezt mondja Túri István is, a földmunkások szocialista szervezetének vezére. Rákóczi és Lassale képe lóg a feje fölött a körhelyiség falán. Nekik négyszázötven tagjuk van, ő kétezerre teszi a földmunkások számát s ezek közül legalább ezer van munka nélkül. Aki dolgozik is »látástól látásig«, a napikeresete három-öt pengő között mozog. Az építőmunkásság egész éven keresztül munka nélkül volt Túri maga tagja a városi közgyűlésnek, de látja, hogy a városi hatóság, még ha akarna is, hisz a legjobb indulat vezeti, nem tud segíteni az ő bajukon. Nagyon okosan fejtegeti, hogy a kubikoskérdést még közmunkákkal se lehet megoldani. Csak egy jobb és praktikusabb földreform és az iparosítás segítené.

*

A Piroska-városban, így hívják a csongrádi kubikos-városrészeket, két-három háznál is, ahol látogatási teszünk, fényképeket, képeslevelezőlapokat mutatnak. Franciaországba kivándorolt csongrádi munkások, iparosok küldik üdvözlétüket az itthonvalóknak. Nem dicsekednek, mintha nagyon jól menne sorok odakinn, mindegyik haza szeretne jönni, ha tudnák, hogy volna mire. Ha csak annyit kereshetnének, hogy fönntarthatnák magukat és a családjukat. Megkérdezik tőlünk többen is, igaz-e, hogy a franciák sokezer munkást kérnek tőlünk, különösen kubikosokat, s hogy húsz-harmincezer emberre folyik az alku, akiket az alföldi munkanélküliek közül egyszerre kiszállítanának? Vajjon miben van ez a dolog, megvalósul-e csakugyan és hol lehetne jelentkezni, hogy az ember le ne maradjon róla? Akartak már ide, hozzánk, kínaiakat hozni a háború előtt, mikor az uradalmakban az aratósztrájkok voltak, hogy a sztrájkolókat megtörjék. Most talán a franciák tőlünk akarnak ilyen kínaiakat vinni, – mondja az egyik öregasszony. – De abból nagy háborúság lenne – teszi hozzá -, mert azt meg az ottani népek nem néznék szívesen s még tán rá is támadnának

a mieinkre. A munka nagyon kellene, idehaza semmi kilátás, egymást fogják megenni az emberek, de oda kimenni, hogy ellenségnek nézzenek bennünket, arra nehezen szánják rá magukat.

Megnyugtatjuk a nénikét, hogy nem tudunk ilyen tervről. De hátha neki van igaza. Nem új gondolat ez, nincs benne semmi lehetetlen. Húsz-harmincezer ember, ez egy egész nagy magyar város népessége. Csongrádé, Békésé, Orosházáé, vagy Makóé se sokkal többre megy. A háború előtt, ha nem is ilyen nagy tételekben s ha nem ilyen üzleti, vagy kormánymegállapodás formájában, az itthon munkát, megélhetést nem találó magyarság így szivárgott, ömlött évtizedeken át a tengerentúlra. Akkor se azt kerestük, hogyan tarthatnánk itthon őket, inkább csak azt, hogyan szabaduljunk tőlük simán, szinte észrevétlenül, így lett Budapest után Cleveland a világ legnagyobb magyar városa. A háború óta ez az emberexport a tengerentúlra megszűnt. Északamerika leeresztette a sorompóit, Délamerika olyan anyagi föltételeket szab, amelyeknek a mi kivándorlásra kész tömegeink már nem tudnak eleget tenni. De a megszállt területekről, különösen Erdélyből a magyarság és székelység nagy tömegei kerestek ott új hazát, üzelve és segítve ebben a szándékukban a megszálló hatalomtól. Mi nem tudtunk nekik helyet adni, nem tudunk a magunk emberfölöslegével semmit kezdeni. Ez a csonka ország vonzóereje. A franciaországi fényképek, itt a Piroska város tiszta szobáiban, erről beszélnek.

Széchenyi második aldunai útja alkalmával, 1833-ban, jutott arra az elhatározásra, hogy gőzhajóval próbál a Tiszán felfele hosszabb utat tenni. Zichy Antal az ő naplói nyomán többek közt ezeket írja erről az utazásról: Augusztus 31-én Széchenyi Titelnél elszalasztotta a gőzhajót. Gyorsfogattal vágatott utána, Éjjel érkezett Elemérrre, Kiss Ernő kastélyába. Szeptember elsején Törökbecsére, ahol utólérte az I. Ferencet. A rácok szájtátva bámulták a hajót, az asszonyok boszorkányságot sejtve keresztet vetettek ma-

gukra, a magyarok renyhén megmaradtak csónakjaikkal a víz közepén, alig lehetett a robogó gőzössel kitérni előlük. Szeptember 3-ikán kötöttek ki Szegeden, ahol nagy ünneplésekkel fogadták Széchenyit. Második tiszai útján, 1846-ban, még nagyobb lelkesedés kísérte. Kovács Lajos, aki Széchenyit elkísérte erre az útra, elmondja, hogy a hajón folytonos lakodalom volt. Lépten-nyomon fényes küldöttségek üdvözölték. A part mentén önkéntes bandériumok kísérték. A népet sok helyen bebocsátották a hajóra s az egyszerű emberek álmétkodva szemlélték az eleven csodát. Ahogy előre haladtak, úgy nőtt az érdeklődés a tiszaparti lakosság körében a magyar argonauták iránt s úgy nőtt a lelkesedés, mellyel Széchenyi személyét körülvették. A legnagyobb magyar egyszerre megdöbbsent a népszerűség e forró nyilvánulásaitól. Félt a bécsi kormány gyanakvásától s az egyre erősödő reformtörekvések radikális tempójától és még radikálisabb jelszavaitól. Érezte a forradalom közelségét. A hajón vezetett naplójában többek közt följegyezi, sötét elborulással, hogy a tiszaháti zugkávéházakban mindenütt a Marseillaisét húzzák. A francia forradalom gyújtó ritmusai már ott sírtak, lázítottak az alföldi kaszinókban s a füstös korcsmai ivókban egyaránt. Szinte száz esztendeje ennek. Ez a jelszavakkal lázító radikalizmus hosszú utat tett meg azóta a szeged-csongrádi Tiszapart mentén. Ma már a munkás-Marseillaise, a III. Internacionálé dallama lapang itt a sárból vert parasztházakban. A Széchenyi reformgondolata pedig, a tiszai hajózás föllendítése, az alföldi öntözőcsatornahálózat kiépítése ott vesztegel, ahol száz évvel ezelőtt. A gőzhajó ma majdnem ugyanolyan ritkaság errefele, mint Széchenyi idejében. Csongrád alatt talán hetenként egyszer úszik lefele csendesen, néptelenül. Ma már meg se bámulják, nem lelkesednek rajta és nem várnak tőle semmit...

*

Hosszú, meleg nyár idején olyan sekély itt a Tisza, hogy egyes helyeken akár gyalog át lehet látni rajta. Ki hinné el ma, hogy a nagy szabályo-

zások előtt ártere némely helyen hetven kilométer széles volt. Árvíz idején a városok szigetként emelkedtek ki belőle, a közlekedést csónakok és evezős hajók bonyolították le. Akkor, a negyvenes években, olyan közvéleményt mozgattak meg a szabályozás kérdései, akárcsak a nemesi adómentesség vagy az úrbéri terhek eltörlése. Pártok alakultak a tiszamenti vármegyékben, egyrészt a »töltéses«, másrészt az »átvágásos« rendszer mellett. Az előbbit Paleocapa, a neves olasz szakértő, az utóbbit Vásárhelyi, a nagy magyar mérnökzseni javasolta. A Tisza akkor kétszer olyan hosszú volt, mint a völgye. Az átvágások következtében aztán Újlaktól Szegedig 970 kilométerről 590-re rövidült. Ártere a szabályozás megkezdésekor 2,660.000 katasztrális holdra terjedt. Mekkora korteskedés, gyűlések, szakviták zaja, egy minden nagy ideálért lelkesedő magyar értelmiség lángoló érdeklődése kísérte a szabályozási tervek minden fázisát! Hol vagyunk mi attól, hogy ugyanilyen lelkesedés emelje hullámaira az alföldi csatornázás és öntözés problémáját? Pedig Széchenyi a szabályozási munkálatokat csak ezek bevezetésének, előkészítésének tekintette. Az alföldi gazdálkodás jövődjét a közlekedés és öntözés megoldásában kereste.

Szakemberek számítása szerint a Tisza vizének fölhasználásával százezer holdnyi területet lehetne mesterséges öntözés alá fogni. A Duna vízfölöslege három-négyszázezer holdat táplálhatna. A nyilvánosság tudtán kívül sok heves szakvita folyt a háború óta is erről a nagy feladatról. A háború előtt pedig a Duna-Tisza-csatorna kérdése már-már az állami elhatározás stádiumába jutott. Hogy az egykori szilaj, pusztítva termékenyítő, sokszor hét vármegyét tengervíz alá borító ős Tiszától a magyar föld millió holdjait visszahódíthattuk, ahhoz egy Széchenyi István kellett. Hol van a másik Széchenyi, aki ezt a meddő, aluszékony, sorstalan és hivatástalan, elkallódott és elfelejtett Tiszát új hivatására ébreszti s az új Magyarország teremtő életerévé avatja?

Talán hajnali négy óra lehet, csak délelőtt utazunk haza, de én nem tudok aludni. Kinyitom az ablakot s kibámulok a roppant piacra, mely itt terül álmosan, a lapos, hallgatag, nagy alföldi város közepén, akkora dimenziókban, hogy egy kisebb város bőven elférne rajta. A marhatartó, ménest, gulyát terelő, tízezer holdakban számító régi parasztkommunitások helypazarlása ez. A gazdagság és bőőség térbeli fitogtatása. Mintha csak azt mondaná ez az óriás piac: nekünk telik! Jut is, marad is belőle!

A lámpák már nem égnek, a kora hajnali tejszínű köd reszket a fázó, alacsony park, az alacsony házak, az egész alacsony térség felett. Csak szemben a túlsó oldalon, de optikai látszat szerint óceáni messzeségben, a templom toronyórája világít. Ezek az erkélyes, vaskos templomtornyok úgy magaslanak föl a nagy, pusztai alföldi városok laposságából, elnéznek felettük, mint botjára támaszkodó óriás juhász a heverő nyáj fölött, magánosan, hallgatagon. Néha megszólal az erkélyen a toronyőr túlkölése, amely ittmaradt a török idők zivatarai óta. Minden alszik vagy aludni látszik, oly mélységesen, ahogy csak itt, e tornyok árnyékában szoktak. Csak egy-egy kakaskukorékolás rezdül meg távolról, közlől, harcias harsányan, vagy rekedtes, méla szomorúsággal. Ez a hangverseny, a kukorékolásnak ez az orkesztere egyre erősödik. Lassankint tíz, száz, ezer hang kapcsolódik bele, felelget egymásnak, egymást erősítve, biztatva, megszakítatlan sokaságban. Legalább ötezer kakas kukorékol itt, ostromolja ezt a tejszínű ködöt, ezt a világosodni kezdő, nedves, csöpgős sötétséget, ezt a mély, hájas, öntudatlan, vagy lidércnyomástól terhes, álmatlanságtól sápadt alföldi álmoságot. Ötezer kakas kukorékol és semmi más hang a földdel egybefolyó, egybelapuló háztenger felett! Nézek a ködbe, szinte elbódultan ettől a hangorkántól. Vajjon mi kerül ki győztesen, az örök álmoság s az ébredő élet alföldi viaskodásából?!

(1930 október.)

TARTALOMJEGYZÉK:

VÉGLETEK ALFÖLDJE.

1. A legproletárabb alföldi város: Debrecen (Debrecen)	7
2. A Hortobágy problémája (Nagyhortobágy)	14
3. A lakatlan kastély (Balmazújváros)	21
4. Az új közigazgatás (Berettyóújfalú).....	27
5. Amerikai reformok Sárrétudvarin (Sárrét)	33
6. Csicsikov a békési pusztákon (Békés)	39
7. A kenyér Kánaánja (Orosháza)	45
8. Gondok egy gazdátlan szélmalom alatt (Békés) .	51
9. A hagyma (Makó)	56

KEHIDÁTÓL A CENKI SÍRBOLTIG.

1. Két korszak, két Festetich (Keszthely)	65
2. Egy mammutbirtok gondjai (Keszthely)	69
3. Deák Ferenc kőlocáján (Kehida-Berzence)	78
4. Az omladozó templom (Délsomogy).....	84
5. Mit mulasztott a magyar arisztokrácia? (Dél-somogy)	91
6. Megérkezés az Esterházy birodalomba (Dél-somogy)	96
7. Ittfelejtett világ a Kerka mellett (Délzala)	101
8. Velancsics úr malmánál (Sopron).....	108
9. Ahova nagyon közel van Kanada	114
10. Szarvasbögés	121
11. Ég a nád! (A Hanság)	126
12. Este a nagycenki kriptánál (Eszterháza-Süttör) .	132

A SZEGEDI DÓMTÉR MÖGÖTT.

1. Alom a Szent Márk téren (Szeged)	141
2. A szegedi honfoglalás	147
3. A szegedi tanyavilág nagy válsága	152
4. Harc a város ellen.....	160
5. Új Ruténföld réme.....	165
6. A kubikosok panaszkodnak (Dorozsma)	172
7. Ahol Nikolajevics nagyherceg vadászott (Sövény- háza-Algyő)	179
8. Vadnay Andor nyomában (Hódmezővásárhely)	185
9. Apák és fiuk	191
10. Vásárhelyi dűlőúton.....	197
11. Barátság!	202
12. Börtönben (Mindszent-Szegvár).....	209
13. A csongrádi hajnal (Csongrád, szeptember)....	215